

A huszárok eredetéről.

Sokszorosan kifejtett tétel, minő lekicsinylésben részesültek a nem lovagi rendű katonaelemek a javaközépkor egész folyamán. Hosszú évszázadokon át egyedül a lovagnak járt ki az ókori harcos gyűjtőneve, a „miles“. A Nyugat keresztény nemzeteinek forrásírói kivétel nélkül őt glorifikálják, gyalogos, könnyű lovas, ha itt-ott, s mindig valamely speciális okból fel is tűnt, illetve szerephez jutott, csak valami csőcselékfélének számított. Ribaudaille — mint a francia mondotta. S ennek megfelelően alig is vártak tőlük minősíthető teljesítményt. A Kelettel, a könnyű lovasság hazájával való nagy mérkőzések, a keresztes hadjáratok nyomában az új hűbéres államok, mindenekelőtt pedig az ottani küzdelmek katonai természetét leginkább lemérni képes egyházi lovagrendek, következetesen alkalmaztak ugyan némi könnyű fegyverest, de mint utóbbiak reánk maradt hadi statútumai világosan kimondják, a végsőig való helytállást ők is egyedül a lovagtól várták.¹ Mintha csak azt hirdetnék a hallgatásukkal, hogy a kibocsátóik könnyű lovasaitól, — kik a lovagi méltóságot el nem érték — ilyesmit, úgys hiába kívántak volna.

Messze vezetne, ha kifejteni próbálnánk, miért volt ez így. S a tényállás amúgyis annyira közsímet, hogy felesleges sok szót vesztegetni reá. Talán nem hiábavaló ellenben nyomatékosan hangsúlyozni, ami a könnyű lovas honfoglalók nem is nagyon távoli ivadékeinál egy kicsit meglepő, hogy t. i. a magyar források állásfoglalása a nyugatiakéval nemcsak lényegben, hanem azt lehetne mondani a legfinomabb részletekig érzésben, felfogásban is teljesen megegyező. A Képes Krónika szerint, a Géza királynak fellengős ígéreteket tevő bessenyők úgy futnak a hatalomvesztett Salamon s maroknyi híve előtt, „sicut fluit cera a facie ignis“.² Az 1146-iki lajmententi csatában pedig az osztrák roham, lévén a végrehajtói „quasi gygantes ... in equis arduis et optimis“ — minden szó jellegzetes itt — tulajdonképpen semmi aka-

¹ Delbrück: Geschichte der Kriegskunst III. 307. l.

² Marci Chronica de gestis Hungarorum ed. Fr. Toldy. LXXII. l.

dályra sem talál a magyar előhadban, mert a „Bisseni pessimi et Siculi vilissimi, omnes pariter fugierunt sicut oves a lupis“.³ Megnyeri ellenben az ütközetet Belus bán lovagi módon küzdő dandára, mely „irruens super agmina teutonicorum percussit eos“ s teljessé teszik a győzelmet a közvetlenül a csata előtt karddal övezett, azaz lovaggá avatott, ifjú király válogatott fegyveresei „electi milites regis“. S ami a legnevezetesebb, ez ellen a beállítás ellen nemcsak forrás-, de tárgykritikai szempontból sem tehető semmiféle észrevétel. Nemcsak az ízig-vérig nyugati szerző, *Freisingi Ottó* erősíti meg a maga módján,⁴ de az 1167-iki szerémségi csatában az irányadó byzanci forrás, *Kinnamos*⁵ is egyenesen feltűnően, szinte gyanusan nyugati fellépésűnek és külsejűnek írja le a magyar sereget. A lajtamenti küzdelemben még legalább elővéd volt, valamelyes taktikai tagozódás. Itt egy tömegbe szorított lándzsaerdő az egész magyar hadtest, közepén a Felső-Itáliából átlántált carrocchio hordta a hadizászlót, s ugyanő, *Kinnamos*, kiemelendőnek ítélte azt a számára idegen s általa magyarnak vélt szokást is, hogy a legelőkelőbb és legkiválóbb harcosok az élen lovagolnak. A byzanci megfigyelő s éppen ez ad leírásának tökéletes hitelt-érdemlőséget, szemmel láthatóan nem tudta miről van szó. A középkori Európa haditörténetének ismerői viszont meglepődve kell hogy konstatálják: ime a Nyugat a Száváig ért. Mert az él felhűnő megerősítése bizony éppen nem tartozott a magyar rendszerhez, ha t. i. kiindulásul a Leó császár leírta fokozatot fogadjuk el. Hol vagyunk a rohamot be nem váró, csak rendetlenséget okozni akaró elővédtől, a sokszorosan tagozott, cikázó, hátráló, majd ismét előrerontó, a hepehupás helyeket szerető ősi íjász hadtömegektől? Ezt a rendszert, ha mégis azonosítanunk kell, ebben a küzdelemben inkább a nehéz győzelmet aratott byzanci sereg képviselte. Dénes ispán és övéi pedig egy nehézkes, tömör nyugati egy-ségben sorakoztak fel — cuneus, spitz, embolon, magyarul „ék“ a reá vonatkozó nem nagyon szerencsés antik, illetve feudális műkifejezés. — mely éppen azért telepíti a legjobbakat az élre, hogy az ellenséget egyetlen rohamban áttörhesse és elsöpörje. Ha ez nem sikerült, az ék magától felbomlott s a küzdelem atomizált lovagi párviadatok eredőjévé vált, mely fokon a lovagsereg tömegfellépésre, taktikai mozdulatokra többé nem volt képes, s hogy győzött-e vagy nem, tagjai egyéni elszántságán, vagy inkább az ellenség katonai képzettségén mú-

³ U. o. XCVI. l.

⁴ *Gesta Friderici imperatoris* I. 52. fejezet. M. G. SS. XX. 370. l.

⁵ *Kinnamos*: *Epitome. Corpus scriptorum historiae Byzantinae*. 272. l.

lott. A XIII. században, igaz, némileg változott a kép, de bizonyos, hogy ezt az elváltozást, a könnyű lovasság erőteljesebb kibontakozását, a kunság nagyarányú betelepődése idézte elő, mert a magyar elem a megkezdett úton haladt tovább. A királyi adománylevelek ebből az időből már reánk maradt százai, kivétel nélkül a lovagharcot dicsőítik és jutalmazzák. Egy igen jól értesült osztrák forrás, a Reimchronik, pedig egyenesen azt írja némely magyar úrról, hogy úgy harcol, mintha a hadi mesterséget Franciaországban tanulta volna.⁶ Néhány évvel a Hohenstauf-örökösök sorsát megpecsételő beneventumi és tagliacozzoi véres csaták után, melyek hosszú vetélkedés befejezéseképpen a német és francia chévalierie-t végül is az utóbbi javára rangsorozták, németajkú szerzőtől nem is lehet nagyobb bókot várni. Aki — írja —, azt hiszi, hogy nem való nekik a sisak és vért, látta volna őket munkában aznap: t. i. a cseh lovagkirállyal való leszámolás, a morvamezei csata napján.

Ezek az előzmények elég világosan beszélnek, de — most már közvetlenül tárgyunkra térve — megszívlelésük után is probléma marad, kiindulólul választott legfontosabb forrásunknak, a Képes Krónikának egy kifejezése, egy terminusa, mely kétségkívül a huszárkérdés lényegébe vág, s a Krónika fordítójának, néhai Szabó Károlynak, mint az eredmény mutatja, bizonyos fejtörést szerzett. Ha valaki a szöveget történetesen az 56. fejezetnél nyitná fel, s párhuzamosan olvasná a fordítással, bizonytal termézetesnek találná, hogy a Krónika „latrunculi Bessorum“⁷ meghatározása magyarul bessenyő rablóknak hangzik. Hiszen a betörő keleti rokonok azok voltak, zsákmányt kerestek, prédálás volt a céljuk. De viszont eltűnődnék, ha néhány lappal tovább haladva, a 62. fejezetben a „latrunculos Cunorum“,⁸ a kunok latrunkulusait vezető száműzött Salamon királyt már a fordítás szerint csak a kunok portyázói élén tudná. Miért rablók előbb s portyázók most? A kettősség megértése kedvéért vissza kell lapoznunk a 50. fejezetig,⁹ hol III. Henrik kudarcot vallott hódító hadjáratának leírásában a következő rejtélyes mondatot olvassuk: „Is autem qui ferebat litteram deo sic volente captus est a latrunculis Andreae regis et ad eum ductus“.¹⁰ A német hajóhadat vezető Gebhardt püspök fu-

⁶ Als sie datze Francrichen hieten vehten gelernt. *Ottokars Österreichische Reimchronik*, ed. Joseph Seemüller M. G. Deutsche Chroniken V. 1. 215. l.

⁷ *Marci Chronica* LXI. l. Magyarul u. o. a fordítás LIX. lapján.

⁸ U. o. LXXVIII., illetve LXXV. l.

⁹ *Du Cange Glossarium* is ezt a helyet hívja segítségül a fogalom értelmezésekor. Leopold Favre-féle kiadás. 1885 V. 58. l.

¹⁰ Toldy idézett kiadásában az LI. lapon.

tárja tehát Endre király rablóinak kezébe kerül és pedig Isten akaratából. Keveset mondunk, ha a mondatot legalább is furának állítjuk. Szabó Károly természetesen itt is portyázókról beszél,¹¹ s a tényállás szempontjából kétségkívül helyesen. Hiszen a futár fogságba ejtői bármiképp értsük és értelmezzük is a szöveget, csakis könnyű lovasok lehettek. De egészen mégsem érhetünk vele egyet, miután szemmel láthatóan úgy okoskodik, hogy a latrunkulus, rabló, ha Magyarország ellensége, portyázó ellenben, ha Magyarország szolgálatában áll, vagy a magyar király kíséretében tűnik fel. Mi ezzel szemben azt hisszük, hogy a krónikás szóhasználat követeztes és mindegyik esetben valami gyanus, alapjában lenézett, könnyű lovasra, de katonára, valami katonafélére gondolt, kit a maga lovagi környezetben nevedett elméjével csak egy árnyalattal tartott különbnek a rablónál, s ennek az értéktöbbletnek tett eleget, mikor a latro szót kivetkeztette nemcsak a mi, hanem az ő szemében is sötét alapjelentéséből. Ellátta kicsinyítő képzővel, s így az egész fogalomnak némileg barátságosabb jelleget adott. Valami olyat, mely már úgy-ahogy odasorakozhatik a Bisseni pessimi és vilissimi Siculi mellé.

Mit jelent a latrunkulus-minősítés, fűzhető-e valaminő középkori harcosfajtához általában s eltűnik-e a magyar szóhasználatból a XIV. századdal, vagy esetleg tovább él, esetleg némileg változott formában és tartalommal?

Míg a kérdés első felére nem tudunk közvetlenül sem igennel, sem nemmel felelni, a másodikra könnyebben adhatunk valamelyes és pedig tagadó választ. Azt tapasztaljuk t. i. hogy a XV. század krónikásai, a Budai Krónika¹² írója és Turóczi¹³ a kifejezést minden megütődés nélkül átveszik, használják, tehát hordozóit is ismerni látszanak. Amire viszont a mi tudatunkban, bármennyire tisztában legyünk is a középkori írók kritikátlan másoló hajlandóságával, azonnal felvillan egy újabb s az előbbi második tagjánál talán fontosabb kérdés: mit érthettek a fogalom alatt ők, Mátyás király kortársai, hiszen ebben az időben Magyarországnak már igenis volt komoly katonai értéket képviselő könnyű lovassága, a Mátyás háborúiban a határokon túl is dicsőséget aratott huszárság. Veronai Gáborhoz intézett nevezetes 1481-iki levelében maga a király ismerte el és pedig váratlan nyomatékkal jelentőségüket, mikor seregét három ordóra tagozott-nak mondotta. Elseje ezeknek a páncélos lovasság. Az utolsó a gyalogság mindenestől, könnyű és nehéz fegyveres, paj-

¹¹ U. o. a fordítás XLIX. lapján.

¹² *Chr. Budense*, ed. Podhradczky 108. l.

¹³ *Schwandtner*: SS. rerum Hungaricarum. 1765-iki kiadás. I. 174. l.

zsos, számszerszíjas és puskás egyaránt és együtt. Önmagában külön ordo ellenben a második, a huszár, ki tehát a király koncepciójában már a saját lábára állt; nem kísérfője, kiegészítője, nézője vagy befejezője esetleg kihasználója a páncélos lovag harcának, mint a könnyű gyalogság a nehéz mellett, hanem mint ma mondanók, önálló fegyvernem. „Equites levis armaturae, quos husarones appellamus.”¹⁴ A problema következő részletkérdése tehát úgy alakul: van-e valami kapcsolat a krónika latrunkulusai és a huszárok között azonkívül, hogy az utóbbiak könnyű lovas voltát tudjuk, az előbbiekről pedig nincsen módunkban egyebet feltelezni.

Azt a hitet, melyet néhai Nagy Gézákn, talán nem is annyira elméjében, mint inkább szíve mélyén mindvégig táplált, hogy t. i. a huszár a honfoglaláskori magyar vitéz közvetlen leszármazottja, kétségtelen, hogy azonnal a legendák világába kell utalnunk. Még ha feltennők is, ami igazán nem valószínű, hiszen világosan beszélnek, hogy az írott források értelmezésében tévedtünk. Vagy arra gondolnánk, hogy az előkelő, legtöbbször udvari légkörben íródott krónikák és oklevelek az Augsburgnál amúgy is elbukott harcmodor képviselőire nem vetettek ügyet, de ezek a közöny ködében továbbra is éltek vagy inkább tengődtek, s csak a török előnyomulás kapcsán emelték fel ismét, most már szükség lévén rájuk, a fejüket; ha mindezt, ismétlem, fel is tennénk, azonnal el kellene ezeket az eshetőségeket ejtenünk, amint egy pillantást vetünk az Árpád-kor fegyvertörténeti leletanyagára. Nem véletlen, hogy az írott kútfők könnyű lovasokul mindig bessenyőket, székelyeket, utóbb kunokat említenek. Ha vállaljuk is, hiszen azóta ez a vélemény nem egy újabb tudományos támasztékot nyert, néhai *Hampel József* állásfoglalását, hogy t. i. ú. n. honfoglaláskori leletcsoportunk egy jókora része már a királyság első, esetleg második századából való, akkor került a földre,¹⁵ még ez esetben is meg kell állapítanunk, hogy Szent István átalakító kezdeményezése hadügyi tekintetben is forradalmi lendületű volt s az ősi harcmodor magyar hordozóit árvízszerű kíméletlenséggel söpörte el. A magyar vitézi rend külseje mindenestre alaposan elváltozott. A leletekből szinte egy csapásra eltűnik

¹⁴ *Fraknoi*: Mátyás király levelei. II. 107. l. S ugyanekkor a huszár külföldi szolgálatban már tíz arany negyedévi zsoldot igényelhetett, mi meglepően magas a páncélos tizenötjéhez viszonyítva.

¹⁵ V. ö. az általa ismert leletek kronológiai osztályozását az *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn* I. 850. lapján.

a honfoglalók tipikus könnyű lovasfegyvere, a szablya,¹⁶ s átadja helyét a kétélű és kimondottan nyugati szabású kardnak. Természetesen vannak későbbi szablyaleleteink is, de ezek csak elmélyítik az ítéletünket. Az erdőtelti és tinódi szablyák,¹⁷ a honfoglaláskoriakból nem eredeztethetők, egészen más típust képviselnek, tehát a fejlődés minden törvényének, minden képzelhető módszeres beállításnak megcsúfolása volna, ha ezeket az árpád-kori magyarsággal kísérelnénk meg asszociálni. Ezek a szórványos szablyaleletek kétségkívül a királyság korában beszivárgott, vagy beköltözött, keleti települők fegyvertárából valók, s velük szemben a reánk maradt gazdag s a nyugati fejlődésnek nagyon jellemzően minden fázisát bemutató kardsorozatot kell magyar tulajdonnak tekintenünk. Amivel természetesen nem akarjuk azt állítani, hogy a középkori magyar harcos külsejéből minden keleti hagyaték kitörlődött; hiszen a küzdelem állandóan folyt a Kelettel szemben is s különösen az Árpád-korban vagy, mint meglepődve látjuk, egy-egy esetben később is, a fegyverzet némely nem a szükségét szolgáló darabján, övön, kardszíjvégen, ki-kiütközött az ősi ízlés. De ezek bizony csak reminiscenciák, s a XIV. századra a magyar vitéz legalább annyira nyugati külsőt mutatott, mint a Képes Krónika magyarokra vonatkozó miniatúráin látjuk. XV. századbeli sírköveink pedig felirataik híjján akár Franciaországra vagy a Rajna mellé volnának áttelepíthetők. Nem véletlen, hogy a kései középkor törvényhozásának meg-megújuló paragrafusai a honvédelem országrészét a kizárólag páncélosokból álló királyi s főuri bandériumokra hárítják; őket terheli az ellenséggel való szembeállásnak első, jobban mondva — a nemesség nem is titkolt vágya és kívánsága szerint — minden kötelezettsége. A magyar tudat — ezt nem lehet eléggé hangsúlyozni — mindenesetre a nyugati fegyverzetű páncélosban látta az ország katonai erejének színe-javát vagy inkább összességét; egészen a XV. század végéig. Az 1492-iki országgyűlés hozta 20. törvénycikkéből,¹⁸ vehetjük tudomásul elsőízben, hogy

¹⁶ A Magyar Nemzeti Múzeum nemrég előkerült szobi pallosa a Hampel által királyságkorabelieknek minősített leletek sorát kétségkívül egy jellegzetes darabbal egészíti ki, de egészen korai; lehet, hogy olyan tulajdonosé volt, ki még a pogánykorban született. Tehát a mi szempontunkból nem jelent nehézséget.

¹⁷ Ábráik az Archaeologiai Értesítő XVI. (1896-iki) kötetének 349. lapján.

¹⁸ *Magyar Törvénytár*, (millenniumi kiadás). I. 492. l.

Mátyás király 1481-iki értékelését ekkorra a nemzet is magáévá tette. Ez a törvény követeli először, hogy a bandériumoknak csak fele legyen páncélos, a másik fele huszárokból álljon. Új világ volt kialakulóban, a középkori Magyarország déli kapuit minden addiginál veszedelmesebb keleti ellenség döngette: a török. Az ország hadi intézménye megkezdte az ellene való védekezés szükségéhez való idomulást. A sematizáló s hihetőleg végrehajthatatlan 1492-iki törvényt is felváltotta a valóságos viszonyokkal jobban számoló 1498-iki. E szerint a bandériumok legyenek továbbra is páncélosok, viszont a déli megyék tisztán huszárokat állítsanak.¹⁹ S talán még többet mond, ha megállapíthatjuk, hogy a kettős rendelkezésnek csak a második fele a kivételt nem ismerő. Mert a déli megyék huszárállítási kötelezettsége kategorikus, a bandériumok páncélos volta ellenben nem az. A bandériumtartásra köteles főemberek lajstromának végén ugyanis azt olvassuk, hogy álljon készen a szerb despota is ezer, a Mátyás korában feltűnő Belmosevity Milos pedig valamennyi huszárjával. Délen tehát némely nem magyar előkelőség hívatásos csapatai már ekkor huszárokból kellett hogy álljanak, amint azt húsz évvel utóbb az 1518-iki országgyűlés elvi világossággal is kimondotta.²⁰

Talán elhamarkodott volna, ha ebből a szereposztásból azonnal messzemenő következtetéseket vonnánk. De annyi bizonyos, hogy a századvégi huszárság a török veszedelem reágensének látszik, egész tömegében a déli határon áll, illetve onnan rekrutálódik: az intézmény múltjának kutatója tehát bajosan tehet egyebet, mint hogy figyelmét a török végek felé fordítja s az eredetkérdést onnan kiindulva próbálja megoldani. Ismét a leletanyag az, mely megerősíti, hogy jó helytt járunk. A magyar föld az előbbi kettő mellett egy harmadik, illetve negyedik szablyafajtát is vet felszínre, mely a honfoglaláskoritól s az árpád-kori kun-bessenyőtől egyformán elüt, őse ellenben egyrészt az ú. n. schiavone-nak, annak a típusnak, melyet később, persze kialakultabb kiadásban a doge albán testőrsége tett közismertté, s nálunk a XVI. század elején kiszorulni látszik; másrészt a XVI. századbeli és későbbi magyar huszárszablyának. S ha tömegeesen, különösen az utóbbi csak a XV. század második felében bukkan is fel, ritkábban előfordul már ugyanannak korábbi évtizedeiben, az előbbi meg, melynek gyakori kardvállfaja

¹⁹ *Magyar Törvénytár.* I. 604. l.

²⁰ *Thallóczy—Horoáth:* Jajcza története. Mon. Hung. Hist. Dipl. XL. kötet, CCLXXVI. l.

is van, a XIV. század végén, talán derekán is.²¹ Alkatában pedig mindkettő határozottan és tagadhatatlanul balkáni, illetve törökös, mi már önmagában korhatározó. Ha nem tudnánk is, hogy a XV. századnak megvolt már a maga könnyű lovassága, pusztán ezeknek a leleteknek kapcsán fel kellene télelnünk, egy nagyszámú törökutánzó fegyvernem existálását s a déli végekhez rögzítettsége miatt máris világos, hogy azét, melyet Mátyás király hívtatalosan huszárnak nevezett. Miután azonban a leletek messze visszanyúlnak az 1481. év elé, azonnal be kell látnunk, és ki kell mondanunk, hogy az intézmény akkor már nem volt új. Ez éppen olyan

²¹ Könnyen lehet, hogy a Képes Krónika szablyái már ebbe a csoportba tartoznak. A pengealkat, amennyire ábrázolás alapján ítélni lehet, körülbelül megegyeznék. Ilyen régi és messze visszanyúló anyag nál azonban természetesen nem lehet közvetlen török átvételről beszélni. Valószínűbb, hogy ezt a típust tengeri összeköttetésekkel bíró olasz területek, elsősorban Velence, plántálta át a Nyugatra. S Magyarország onnan vette, vagy Bosznián keresztül Albániából; esetleg mindkét felől is. (Ide tartozik pl. jellegzetes markolatgombjával a Kinizsi Pál sírjában talált kard, jelenleg a Nemzeti Múzeumban.) S mindjárt hangsúlyoznunk kell, hogy a második csoport, a tulajdonképeni huszárszablya, terjeszkedési előnyomulásra sem állt meg a magyar gyepükön. Átszivárgott az Közép-Európába is. De ott a lovagi harcmódnak a Kelet kevésbé lévén versenytársa, csak egészen paraszti vagy polgári környezetben vetett horgonyt, amint különben egyelőre Magyarországon is. A fegyvertörténet a középeurópai ú. n. Bauernschwertet, melyet Schongauer és mások metszeteiről a nem szakbéli érdeklődők is jól ismernek, a népvándorlaskori scramasax közvetlen leszármazottjának szereti tekinteni. Holott a scramasax hajlásának belső oldalán alkalmazott élével a szablyának diametrális ellentéte. Van továbbá a kettő között egy majdnem ezerestendős lelethézag is. Sokkal természetesebb tehát azt tenni fel, hogy a Bauernschwert a török előnyomulás kapcsán diadalútnak indult keleti szablya középeurópai változata. Éppen úgy mint a huszárszablya nálunk. Megjegyzendő, hogy kardvállaja a második csoportnak is van, aminek az a magyarázata, hogy az arab hagyományal a törökség a kétélű arab pallóst is átvette, de gyakran szablyamarkolattal párosította, s használta a magyar harcetekren még a XVI. században is. Ezeknek mását megtaláljuk azután magyar kezekben is, mint azt a Nemzeti Múzeum szépszájú és nagyrészt személyekhez fűzött keleties kardsorozata bizonyítja: Az orthodox muzulmán izlésnek, éppen arab eredete miatt, a kard kétségkívül jobban megfelelt. (V. ö. *Jähns*: Entwicklungsgeschichte der alten Trutzwaffen, 234. l.) De a többség, az előkelőségeket sem véve ki — v. ö. II. Mohamed szultánnak a Top-Kapu-Saray-ban őrzött remekművű (huszár)szablyáját, — ki tartott az ősi turáni fegyver mellett. A XVI. századbeli magyar palloshasználatra nézve v. ö. még Tardy György versét a szikszói győzelemről:

Vitéz Balázsdeák István felszóval:
Hozzá, hozzá, kiáltja nagy torokkal,
És ő maga az kétélű pallossal
Vitézmódon forgódik katonákkal.

(Idézve *Takáts Sándor*-nál: Régi magyar kapitányok és generálisok. 167. l.)

bizonyos, mint hogy a XIV. századnál korábbi időkre nézve, mikor is a leletek elapadnak, viszont hiába tennénk kísérleteket az idevágó nyomozással. Lévén azelőtt, hogy a névről egyelőre ne is szóljunk, a jellegzetes fegyver is ismeretlen. Azaz a huszárnak, mint katonafajtának semmi genetikuss kapcsolata sincsen a honfoglalók könnyű lovasságával s Nagy Géza dédelgetett elmélete nem mond többet, mint szómagyarázata, mellyel a huszárt tisztán összehangzás alapján a kozárból igyekezett származtatni.²²

Hol vannak most már a huszárok a XIV. század s a XV. vége közé eső, a nemzeti történetre nézve olyan fontos és mozgalmas évtizedekben? Amint fegyvereik, ha az archaeologus ásója, vagy valami véletlen ki nem emelte őket, ott mállanak a magyar földben, úgy ők maguk s viselt dolgaik is kell hogy megörököltettek legyen az egykorú kútfők tudósításaiiban, ha ilyenek egyáltalában maradtak. Ám a XV. századra nézve már igazán nem panaszkodhatunk forrás-szegénység felől. Nincs érdeklődő, aki ne ezzel a hittel fogna neki a kutatásnak, olvasna és keresne türelemmel, hogy azután a sikertelenségtől elkedvetlenedve vagy valamely régi hipotézis védőszárnya alá meneküljön, vagy maga faragjon valami légvárelméletet a huszárság eredete felől. Nagyon átlátszó ok magyarázza, hogy miért történik így. A fáradságos munka egész eredménye t. i. nem több, mint kb. egy tucat oklevél, illetve missilis²³ a XV. század második feléből; ezek azok az adatok, melyek Mátyás második seregordóját huszároknak nevezik; ezek azok, melyek félreérthetetlenül katonákról beszélnek. Az elnevezés további hajszolása ellenben olyan kevésbé előkelő fogalmi környezethez vezet, hogy még azokat is megdöbbeníti, kik előre sejtik, sőt tudják, hogy egy könnyű lovasfajtát keresve s egyben a középkor korábbi esztendei felé haladva, bajosan fognak valami arisztokratikus miliőbe érkezhetni. Contra huzerones et alios nonnullos malefactores homines — mondja Thallóczi Frank egy oklevele 1452-ből.²⁴ Praedones aut Hwzarij-Hungari — teszi hozzá 1449-ben Brankovics despota.²⁵ Tehát huszárok és egyéb gonosztevők, rablók vagy magyar huszárok, mely nem éppen hízelgő meghatározások után, természetes, hogy ké-

²² A magyar nemzetségek. Turul. 1910. 55. l.

²³ V. ö. Dl. 17849. SS. rerum Silesiacarum. XIII. 140. l. stb.; főleg pedig az alább idézettek.

²⁴ Thallóczy—Áldásy: A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára, 92—95. l. Mon. Hung. Hist. Dipl. XXXIII. kötet.

²⁵ Teleki: A Hunyadiak kora Magyarországon X. 243—244. l. — S ha az oklevél egésze ellen kételyek merülhetnek is fel, az idézet hitelét bajosan érheti gáncs. V. ö. Takáts, A huszár, a száguldó és a jargaló. Emlékezzünk eleinkről. 86. l.

telkednünk kellett Pesty Frigyes egy hivatkozásának helyes voltában, hol is az 1405-iki évre vonatkozólag egy „Magister Martinus Ders filius Georgii de Zerdahel“ nevű capitaneus Huzaronum-ról hallunk.²⁶ Eleve lehetetlennek véltük, hogy királyi oklevél ilyen jólhangzó nevű és egyúttal megadományozott magyar urat — azonnal látni fogjuk, hogy eleinte a magyar származás sem közömbös — ilyen durva sértéssel illessen, körülbelül haramiavezérnek nevezhessen: s talán nem is kell hangsúlyoznunk, hogy a szkepszis helyénvaló volt. Az eredeti szöveg Ders Mártont „aule nostre familiaris et unus ex generalibus capitaneis totius exercitus Hungarorum nostrorum“-nak mondja.²⁷ Huszárról szó sincsen benne.

Aki szigorúan a huszárság eredetét keresi, az idáig jutva akár pontot is tehet s elbúcsúzhat a további munkától, mert nyilvánvaló ugyan, hogy bizonyos tekintetben nyomon vagyunk, hiszen a latrunkulusok és huszárok között megvan a teljes fogalmi, sőt — ha fel mernénk tenni, hogy a latrunkulus-szó a krónikának nem az eredeti, hanem esetleg későbbi, talán éppen XIV. századbeli szókészletéből való²⁸ — a hézagtelen történeti összeköttetés is; de hogy hogyan alakult ezekből a kiközösített és joggal megvetett elemekből Mátyás, majd a XVI. század respektált könnyű lovassága, az utóbb világhírűvé vált huszárság, ez a kérdés, tehát a probléma leglényegesebb része, ezen a fokon talán homályosabb mint előbb. Annál is inkább, mert a latrunkulus-fogalom jelentése ilyenformán csak elsötétült, s a kapcsolat a huszárral szemben táplált idegenkedésnek oly mértékéhez vezetett, mit már a lovagi harcmód legszélsőségebb kultusza sem magyaráz. Hiszen a fentiekhez képest a latrunkulussal még úgy ahogy megférő pessimi és vilissimi jelzők szinte komplementumoknak tarthatók.

Nem marad más hátra, s mint utólag kiderül ez az egész kutató eljárás punctum saliens-e, mint a célkitűzésen. illetve

²⁶ Magyar Nyelvőr, V. 1876. 289. l.

²⁷ Orsz. Levéltár, Dl. 8868.

²⁸ Annyi szövegekritikailag kétségkívül megállapítható, hogy a megnevezés a magyar krónikás szókincséhez tartozik. Aba király követei III. Henrikől a hazai szökevények kiadatását követelve, a szöveg szerint azt állítják: quod ipsi essent praedones et latrunculi regni Hungariae. Az egykorú idegen bázisban, az altaichi évkönyvekben (ad a. 1044), melynek alapján a magyar szerző dolgozott, ellenben a megfelelő helyen csak azt olvassuk: eos praedones regni sui conquereutes V. ö. *Madzsar*: A II. Géza korabeli Névtelen. 12. lap. Ha a krónika latrunculus-kitétele az eredeti szerkesztésből eredne, úgy ez volna körülbelül legrégibb előttem ismeretes előfordulása. A *Horvát István* egybegyűjtötte idevágó adatok egytől-egyig újabbak. V. ö. Tudományos Gyűjtemény. 1834. XI. 120—122. l.

annak külsején fordítanunk. Equites levis armaturae, quos husarones appellamus. *Mi*, mondja a király. Látha azonban mások s talán a nagy többség, ezt a könnyű lovasságot másnak és másképp nevezték. A kérdést tehát, a szerényebb célkitűzésnek megfelelően, lazábban próbálhatjuk formulázni, s a huszár elnevezést egyelőre nem tartva szükségszerűségnek, azt kérdezhetjük, mit tudunk a királyi könnyű lovasokról 1481 előtt általában; kereshetjük, volt-e Magyarországnak ilyen fegyverneme s ha kiderül, hogy igen, csak akkor tudakolnánk, van-e annak valami köze a századvégi huszárokhoz. S ekkor egyszerre más kilátás előtt állunk.

Nem féltucat oklevél, hanem a források egész raja bizonyítja azonnal, hogy a magyar sereg alkalmilag és pedig különösen a törökök feltűnése óta,²⁹ igénybe vette bizonyos könnyű lovasok segítségét és támogatását, de — és itt szokott a huszárkérdés megvilágítása elakadni — ezek a könnyű lovasok, legalább is ami a tömegüket illeti, nem voltak magyar származásúak, amint nem magyar s be kell ismerünk, hogy akárcsak az őstörténet terén, a filológia ez esetben is előtte járt a szűkebb értelemben vett historiai kutatásnak, nem magyar a huszár-szó, a huszár-kifejezés sem.

A Majláth-féle magyarázatról,³⁰ mely *Meynert*³¹ és *Choppin*³² közkézen forgó művei révén a külföldön is gyökeret vert, nagyon találóan állapította meg már 1877-ben *Szarvas Gábor*, hogy „csakis olyan főben foganhatott meg, amelynek nem sok hajszála őszült meg a helyes szöfejtés adatainak vizsgálatában”.³³ Mihez a történetkutató annyit tehet hozzá, hogy a hús jobbagytelek után állítandó XV. századbeli portális katona, ki Majláth szerint a huszár névadója volt, már csak azért sem tekinthető ilyennek és annak, mert a húszas alap a törvények tanúsága szerint egészen esetleges, éppen nem szabályszerű, a dekretumok javarésze nem is húsz, hanem harminchármas egységet ír elő, van azonban

²⁹ Hogy az 1597-iki országgyűlés közvetlenül Nikápoly után elrendelte a telekkatonaság, egy könnyűlovas népfelkelés felállítását, kétségtől arra vall, hogy a XIII. században oly nagyszámú magyar (kun) könnyű lovasság, melynek maradványait még *Matteo Villani* (*Istorie di Matteo Villani*, VI. könyv 34. fejezet. Muratori SS. rerum Italicarum 586. l.) is látta s (amennyiben adata XIV. századbeli) a latrunkulusok szerepeltetésével a magyar krónika is registrál, akkorra, a század végére, érezhetően visszafejlődött, legalább is a törökkel szemben erőteljes kiegészítésre szorult.

? *més?*

³⁰ Der gestellte Mann wurde Huszar geheissen von Huss, zwanzig und ár, Preis. Geschichte der Magyaren, III. 39. l.

³¹ Das Kriegswesen der Ungarn, 86. l.

³² Les Hussards, 9. l.

³³ Magyar Nyelvőr, 1877. VI. 26. l.

olyan is, mely tíz telek után követel egy-egy katonát.³⁴ Megmagyarázhatatlan volna továbbá, hogy ezek a szövegek az így nyert állításköteleseket sohasem nevezik huszároknak, még a korszak későbbi stádiumában sem, mikor a név már bizonyíthatóan befogadott és elterjedt volt. S nem nyernénk semmiféle felvilágosítást arra a fontos különbségre nézve sem, mi huszárok és telekkatonák között de facto fennállott, lévén az utóbbiak a dolog természetéből folyóan népfelkelők, a huszárok ellenben — mint ezt a kútfők igen gyakran kiemelik vagy éreztetik — hivatásos katonák. Mátyás huszárjai mindenesetre azok voltak, amaz — ezen a fokon már ki kell ezt a tényt emelnünk — egyelőre nyílt kérdésül hagyott jelentésű, de ugyancsak könnyű lovas *rácokkal* egyetemben, mikről nemcsak Mátyás-kori tudósítások, de már korábban a huszita harctér cseh forrásírói is nem egyszer ejtenek szót. És pedig nemcsak a későbbi, de egykorú adatok alapján dolgozó Pessina, hanem a szemtanu s minden ízében joggal hitelesnek tekintett, kora katonai kulturájának teljes birtokában lévő Bartosek lovag is.³⁵ Ezek a korai kútfők hu-

³⁴ A telekkatonaság legelső megpendítője, az 1397-iki törvény, igaz, hűsz telket mond, de csak „durante duntaxat presentis guerrae paganorum“. (Knausz: Az 1397. évi országgyűlés végzése. Magyar Történelmi Társ., III. 216—217. l.) Az intézményt meggyökereztető 1435-iki dekretum ellenben harminchármat. (Magyar Törvénytár. I. 246. l.) s ez az az alapszöveg, melyre azután folytonos hivatkozás történik. A döntő tényező pedig mindvégig a szükség mérve volt. Imre Mátyás király 1465-iki törvénye. (Sylloge decretorum, 179—180. l.) egy évvel a Huszár Imre egészen önkényesen felvette 1462-iki alapítás (!) után (A huszárok eredetéről. Hadt. Közl. 1892. 81—94. l.) tíz telek után követelt egy lovas. Ezek természetesen mind portális hadkötelesek és eredetileg semmi közük a huszárokhoz. Ugy hogy Mátyás király fentidézett levelét alapul fogadva s a királyi könnyű lovasságot elsősorban a huszárságban látva, még *Ipolyi* középutat kereső vélekedését is el kell utasítanunk, mely szerint a magyar könnyű lovassereg (nem mond huszárt) a minden husz telek után szolgálatra köteles népből telt ki. (A magyar hadtörténelem tanulmánya. 48. l.) Az pedig szinte érthetetlen, hogy az akkori magyar referens a Jahresberichte der Geschichtswissenschaft (1892. III. 247. l.) tudós közönsége előtt Huszár Imre egészen üres dolgozatát Szarvas Gábor fejtegetéscinek mintegy ellensúlyképpen találta fel és ismertette. „Nehéz a mi munkánk és háládatlan. Ahová csak nyúlunk, mindenütt egy dús hajtású, buján sarjadozó ne-nyúljhozam virágba ütköznünk, amelynek érintésére nemzeti hiúságunknak majd egy, majd más idege kezd rángatózni“. (Szarvas Gábor. Zászló, poroszló. M. Nyelvőr, 1876. 289. l.)

³⁵ Pessina szerint az Árvák 1430-iki betörése idején előkelő szerepet jutott a Felvidék védelmével elsősorban megbízott Rozgonyi könnyű csapatainak. „Quos potissimum e Thracibus collectos habebat“. Mars Moravicus, 345. l. Ugyanakkorra Bartosek: Certamen habuerunt in metis Ungariae cum gentibus dicti Domini Regis et praesertim Bohemis, Moravis Ungaris et gentibus dictis Raczey. (Dobner, Mon. Hist. Boemiae, I. 164. l.)

szárokról még nem beszélnek, ám szavaikat a későbbi fejlődéssel egybevetve, máris azt lehetne hinnünk, hogy a magyar könnyű lovasság legalább is hivatásos részében rácokból állott. Hiszen a magyar összetevőt, ha egyáltalában zászlók alá hívták, akkor nyilvánvalóan a telekkatonaság képviselte. Egy tömegében rác fegyvernem viszont a portális jelleget kizárja. Igen nevezetes összetalálkozás ez s azonnal úgy érezzük, hogy a XV. századbeli huszár és rác egyformán könnyű lovas és egyformán nem portális volta ab ovo bizonyos történeti támasztékot nyújt ahhoz a szómagyarázathoz, melyet Szarvas Gábor, Miklosich nyomán, történeti érvek nélkül is frappánsnak ítélt. Eszerint — mint ismeretes — a latin *cursor* szó a huszár legelső őse. Ebből alakult a középlatin *corsarius* s az olaszos *corzar* és pedig a *latrunkulus* és a francia *ribaud*-hoz már nagyon hasonló jelentéssel. Mint különösen Raguzáról pontosan tudjuk, ott a tőhöz egészen közelálló hangzású *cursizare* ige³⁶ egyenesen annyit jelentett, mint rablás után járni, fosztogatni. Majd *cursar*, *gursar*, *gusar*, de *hursar*, sőt *husar* alakban felbukkan a szó az ó-szerbben is,³⁷ mi kissé feltűnő, mert *g* betű helyett *h*-t az északi szláv nyelvek szoktak alkalmazni. De hogy a magyar átvételi formának annyira kezére járó szóalakulás délen ment végbe s nem kell pl. — mi igen érthető és megfelelő magyarázat volna — a huszita harctér miliójére gondolnunk, annak bizonyossága, hogy a huszár szó Horvátországban már a XIV. században előfordul.³⁸ A XV.-ben pedig a

³⁶ A raguzaiak levele Thallóczi Máté szreberniki bánhoz, 1430. április 30-ikáról: ...*contratam nostram cursizarunt predas quamplures apportantes, ... poterit apte territoria dicti Radossavi cursizare et depredari. Gelchich—Thallóczy*, *Diplomatarium Ragusanum*, 359—340. l. Némely raguzeizmusok a kötethez csatolt jegyzéke szerint *cursizare* = *piraticam facere, corseggiare*. U. o. 918. l. Ugyanúgy még a XVI. század magyar kifejezésmódja szerint is száguldóban járni = rablóban járni. V. ö. *Takáts*: Emlékezzünk eleinkről, 90. l.

³⁷ A *corsarius* jelentése *pirata, praedo, latro*. V. ö. Szarvas Gábor, *Huszár*. (M. Nyelvőr, 1877. VI. 26—27. l.) A raguzai tanács jegyzőkönyvei pedig mintha azt mondanák, hogy a kétségkívül kalóz jelentésű (*contra piratas per mare discurreres*, *Gelchich—Thallóczy* I. m. 705. l.) *piratával* szemben, *corzar* alatt inkább szárazföldi, — természetesen könnyű lovas, — portyázót értenek. Tengerparti városokkal (Zára, Ancona) t. i. *piraták* ellen kötnek szövetséget „*cum aliis Dalmatis contra corsarios*” tárgyalnak. U. o.

³⁸ *Item quod quia Clemens dictus Huzar contra Petrum concivem nostrum nepharia facta perpetravit, ideo ipsum extra civitatem fecimus cedi cum baculis, prout lex huius civitatis requirit et quod unquam deinceps in civitatem nostram debet venire* — írja a zágrábi tanács ítéletkönyve 1590. április 29-ikéről. *Tkalčić*. Mon. Hist. lib. reg. civ. Zagrabiae V. 324. l. U. o. 1575-től Huzarenovich. Hozarenovich, Huzarein, Hozaren nevek eléggé sűrűn 2., 15., 17., 19., 89., 109. stb. lapok. *Tkalčić* ezen adatai teljes igazságot szolgáltatnak Pesty Fri-

tulajdonképeni Magyarországon is mind sűrűbben, de tekintve a fogalom katonához nem igen illő jelentését,³⁹ egyelőre inkább csak a köznyelvben. A hivatalosabb csengésű szövegek a magyar sereg könnyű lovasságát még sokáig rációknak nevezik, hogy csak a legfontosabbat említsük, még *Bonfini* is, kinek a „hármastábor”, magyarok, csehek és rációk elkülönítése a királyi seregen belül egyenesen feltűnt. Szövege ennek a tagozódásnak kiemeléséhez többszöri visszatér.⁴⁰ Hogy a hangsúly nem a nemzetiségen van, hanem a nevek mögött lappangó három különböző fegyvernemen és harcmódon, az a XV. században egészen magától értetődő.⁴¹ De okunk van hinni, hogy maguknak a jelzőknek is van bizonyos közelítő jelentésük; ha más nem, földrajzi. A csehek, a fekete sereg, mint ismeretes, talán nagyobb részben németek, de a cseh korona tartományjaiból eredők. A magyar hadtestet nem kell körülírni. A rációkról viszont, kik *Bonfini* szerint is valamennyien könnyű lovasok, ha nemzeti hovatartozásuk nem is állapítható meg olyan világosan, mint a másik kettőről, azt kell vélnünk, hogy javarészüben csakugyan fajtabéli délszlávok, de mindenestre a déli végekről

gyesnek, ki már 1877-ben megírta volt, hogy a huszár-fogalom a XIV. század derekán ismeretes lehetett. (M. Nyelvőr, VI. 25. l.) De hangsúlyoznunk kell, hogy nála csak a végeredmény helytálló, a hozzávezető út nem. Mert a Kállay-levéltárnak az a Huszár Imréről beszélő oklevele, melyet ő a XV. század elejére tett, valójában 1470-ből való. V. ö. *Szamota—Zolnay*, Magyar oklevélszótár, 399. l. S ezt a nevet vette ő össze a fentebb már megtárgyalt 1405-iki capitaneus Hunarorum (recte Hungarorum)-mal, állítva, hogy a huszár jóval régebb jelenség 1405-nál, mert jó ideig szokott egy szó használatban lenni, mielőtt személynévvé válik. Az okoskodás helyes, az adatok értéktelenek. Azokról a bizonyos Hunzoroknak nevezett condicionariusokról, kikről Nagy Lajos egy 1378-iki oklevele szól, s kiket Takáts Sándor (Emlékezzünk eleinkről, 85. l.) már szintén huszároknak tart, viszont bajos bizonyíték értelemben beszélni. Az ő idetartozásuk aligha deríthető ki.

³⁹ Tisztára rabló értelemben beszélnek a gusar-okról, a szerb Dusan cár (1356—1356) törvényei. (Engel, Gesch. des ungrischen Reichs und seiner Nebenländer, III. Gesch. von Serbien und Bosnien. 298. lap). Büntetések fejlett lefelé való felakasztás. V. ö. Takáts i. m. 85. l.

⁴⁰ *Castra undique triplicia posita, hic Boemi, illic Ungari, isthuc Rasciani metabantur. Boemi equites cataphracti omnes aut hippobalistae. Ungari in gravem et expeditum equitatum aequae divisi: Rasciani vexillationibus tantum utebantur.* (Béla Károly András-féle kiadás 607. l.) Triplex in eo bello illi fuit exercitus, veluti ubique in gravissima quaque expeditione mos fuit: primus Ungarorum, Boemorum alter, tertius Rascianorum, qui totus in vexillationes et velites digestus erat. U. o. 650. l. V. ö. már az 1469-ik évre vonatkozólag *Eschenloer*: Geschichten der Stadt Bresslau, II. 189. l.

⁴¹ Csapatnemnek nemzeti elnevezés alá foglalása tekintet nélkül a résztvevők származására még a XVII. században is szokásos. V. ö. *Meynert* i. m. 182. l. *Vaniček*, Spezialgeschichte der Militärgrenze, I. 285—286. l. *Ballagi*: Wallenstein horvát karabélyosai, 57—61. l.

valók. Parancsnokaik között ugyan már Mátyás korában magyar név tűnik fel, Haraszthy Ferenczé, ki az 1488-iki glogauai hadjárat királyi könnyű lovasságát kommandírozta volt s kit Stein György a thomaswaldaui csatáról beszámoló levelében egyszerűen „Frantz der Raitzen Heuptmann“-nak nevezett.⁴² Egyúttal azonban szörényi bán is volt, tehát

⁴² Stein György levele Budissinból Hans v. Minckwitz-hez 1488 augusztus 4-ikéről. *Scriptores rerum Silesiacarum*. X. 157. l. Két héttel azelőtt, július 20-án ugyanő jelentette Boroszlóba, hogy „Haraszthy Ferentz“ (így!) aznap csatlakozik hozzá embereivel. U. o. XIV. 156. l. A két név ugyanazon személyre vonatkozása nyilvánvaló, annál is inkább, mert Haraszthy Ferenc volt az, kit a király a thomaswaldaui diadal után a győztes főparancsnok Haugwitz s a glogauai ostromzárát irányító Tettaueren kívül külön elismerő jutalomban részesített. U. o. XIV. 164. l. A rációk szerepéről a thomaswaldaui csatában Stein György fenti levelén kívül v. ö. Goerlitzer Rathsannalen, *SS rerum Lusaticarum*, II. 56—57. l. Továbbá Marcus Kyntsch. Ságani János-életrajzá. *SS. rerum Silesiacarum*, IV. 9—10. l. és kiegészítésül *Cureus* egykorú adatok (nagy-részt a fentiek) alapján összeállított valamivel későbbi tudósítását. *Gentis Silesiae Annales*, Wittenberg 1571. 546—547. l. A csatadöntő nehéz lovasság Haugwitz parancsa szerint feszes egységenként támadott, a csatarendbe nem szorított rácság pedig gyors lecsapásaival a rohamok eredményeit iparkodott kiszélesbíteni. Haraszthy és kísérete nb. már Haugwitz benyomulása előtt megjelent Tettauer mellett a haditerületen, mikor még csak Glogau megostromlása volt a cél. „Schön und lieblich Volck — írja Kyntsch i. m. 7. l. a királyi seregről — wohlgekleidet mit ihrem Harnisch und frölichen Rossen. Die von Glogau zogen aus der Stadt zu schauen diese Heere, etliche in gutem Geräthe, etliche in weissen Hauben, etliche in rothseidenen, etliche ohn Geräthe“. A Mátyás iránt annyira ellenséges *Catalogus abbatum Saganensium* elrettentő képet fest a szizmatikus rációkról s a királyi seregről általában. „Rex itaque Hungarie cum duce Johanne (Ságani János) sic obstinatum et rebellem audiret, misit in Slesiam ad eum domandum flagellum Dei, populum inhumanum, populum partim infidelem, partim fidei corrupte, mancipia videlicet Sarracenorum. quorum dux et capitaneus fuit Despoth (!), dux Sarvie a Turcis depulsus. dominum quoque Johannem Hawgewitz cum Theutunico populo etc“. *SS. rerum Silesiacarum*, I. 393. l. Mi kétségkívül erős túlzás, Haraszthy 1489 június 14-iki, Stein Györgyhez intézett panaszleveléből éppen ellenkezőleg az ő embereinek szorongattatásáról értesülünk. U. o. XIV. 187. l. Hogy nem lehettek keztyűskezű ellenségek, hogy a török harcét pusztító harcmodorát Sziléziába is magukkal hozták, természetes. Tudvalévő, hogy a törökre, bár haditudománya a XV. században nem állott az akkori Európáé mögött s janicsárjai fegyelmezett hadrendjét vagy tüzérségét bármelyik nyugati sereg megirigyelhette volna, mégis nem ezek a tünetek jellemzők. A janicsárság a sereg egy erős kisebbsége csupán, ágyúikat pedig nagyjából idegenek (olaszok) kezelték. Igazi veszélyezett harcmódja, a véres sebeket osztó és vevő egyéni küzdelem. Tehát ugyanaz, mi ha nem is olyan barbár kegyetlenséggel, a tulajdonképeni középkort is jellemezte. A Nyugat éppen akkortájt mind határozottabban tért át a taktikai egységekbe tömörülés, a megszervezett tömegharc újkori útjaira. A török egészében nem fejlődött s a magyar végek életét mindvégig az ő egyelőre rendkívüli áldozatokat kívánó és veszedelmes, de mindinkább elavuló harcmódja determinálta. „Tametsi ferocissima natio solus fere Hungaros, Chorvatos et Moldavos sibi virtute pares ducat,

magyar volta mellett is egészen érthető alantasainak rácnemzetisége. Éppen annyira, mint ahogy az intézmény átalakulása természetszerűen a legfelsőbb rétegen kellett, hogy kezdetét vegye s onnan terjeszkednie lefelé, ha a könnyű fegyvereseknek erre a fajtájára egyáltalában valamelyes jövődó várakozott.

Azoknak nb., akik a névhez mindenáron ragaszkodnak, kétségkívül azt kell hinniök, hogy a rác lovasság Mátyás király korával éppen úgy elbukott, mint a fekete sereg; ám az a feltűnő, hogy erről a feltételezett pusztulásról éppen semmiféle adatunk sem maradt. Sőt Magyarország könnyű lovassága számban, tekintélyben mindinkább terjeszkedik, azzal a különbséggel, hogy körülbelül a XV. század nyolcvanas éveitől kezdve — *nem rácnak, hanem huszárnak hívják*. Az a seregordó, mely deus ex machina-ként látszik fel-

caeteros vero Christianos, eo quod haud saepe cominus, sed tormentis ac missilibus, ut plurimum pugnant, perinde ac feminas spernat: putat enim proprium viri esse rem gladio cominus gerere, illatorum vulnerum foeditate suam hostiumque virtutem metiens. Quippe non proelium, sed puerorum iocum existimat in quo abscissis manibus pedisusve aut tota cervice desecta corpora minime detruncantur. *Tabero, Commentarii. Schwandtner, SS. rerum Hungaricarum, II. 257. l.* A török szokás, akár törvénynek is mondhatjuk, a levágott ellenséges fejek száma szerint biztosított jutalmat a harcosoknak. V. ö. *Salamon Ferenc, Az első Zrinyiek, 620. l.* S Mátyás király rác lovasai ebben a világban növekedvén fel, ennek színezetét vitték át a nyugati harcterekre, mit a király úgy látszik éppen nem helytelenített, sőt az egyik szemtanú, Eschenloer Péter boroszlói jegyző szerint egyenesen istápolta. Már a cseh háború első évére 1468-ra vonatkozólag olvassuk nála, hogy: König Matthias hatte bei tausend Räzen, die waren sehr mörlich: die taten wunderliche Dinge wider die Ketzer. Namen keinen gefangen sondern schlugen inen ir Haupt abe und als manches Haupt sie Matthiae brachten der Ketzer, hatten sie irer von ieglichen einen gesatzten Sold. I. m. II. 129. l. Ugyancsak ő beszéli el, hogy 1470-ben, mialatt Podjebrád az éhségtől üzve Hradischtól Gödingig hátrált, a seregét csapkodó rákok harminc szeret töltötték meg cseh fejekkel s ezeket azután Mátyás hajítógépekkel a cseh táborba lövette. U. o. 200—201. l. Ez volt a török harctér erkölce! Ebben a kegyetlen légkörben kellett másfél évszázadon keresztül a magyar végeknek kitartani; csak természetes, hogy idomulás nélkül a védelem nem ment s a magyar végházak, mint pl Thury György (ú. n.) énekéből tudjuk, éppen olyan büszkék voltak a levágott pogány fejekre, mint a török őrségek a maguk keresztény áldozataiéra. De a művelt Európa sem cselekedett adott alkalommal másképp, mint Mátyás király. Nem is a XV., hanem a XVII. században, annak is a végén volt szokás Franciaországban, hogy a magyarországi harctérről odaszakadt huszárokat még mindig a leütött fejek szerint jutalmazták. „Quand ils reviennent de la guerre, le général leur donne autant de pièces d'argent qu'ils rapportent de têtes. — mondja a Moreri-féle Dictionnaire 1732-iki kiadása. *Choppin, Les Hussards, 210. l.* A glogaui háborúnak mindenetre a rác lovasok adták meg a nyugati szem számára egészen különleges természetét. Ideo hoc bellum a rustica plebe nominatum fuit Racianum — írja Cureus i. m. 345. l.

bukkanni Mátyás király említett 1481-iki levelében, hatvan esztendővel utóbb annyira uralkodó, hogy az 1542-iki pozsonyi országgyűlés 21. cikke szinte csodálkozva állapítja meg, hogy Magyarországon, bár csak a felső megyékben, még akadnak a nehéz lovasságnak némely maradványai, „sint adhuc aliquae reliquiae”.⁴³ A változás főoka természetesen a török veszedelem elhatalmasodása, mire nézve jellemző, hogy a huszár akkorra csak az északi részekből nem szorította ki egészen a középkor főfegyvernemét.⁴⁴ De azért hatvan esztendő ekkora változás nyélbeütésére mégis kevés. A kutató abban a sajátságos helyzetben találja magát, hogy míg előbb a huszárok múltját nem volt képes, az elnevezést szem előtt tartva visszafelé nyomozni; most, a nyolcvanas évektől kezdve, a rác lovasság tűnik el előle. Mindjobban kell, hogy önkéntelenül is kialakuljon tehát benne a két különböző nevű, de egyazon szerepű, szemmeláthatóan egymás nyomába lépő katonafajta azonosságának gondolata, vagy legalább is annak erős valószínűsége. Török veszedelmet, bár kisebbjelentőségűt, a XV. század is ismert s kétségtelen, hogy ennek a nyomásnak a déli határokra nehezülése jelentette meg a rác kötelékeket a magyar hadi zászló alatt. A nyomás állandóan nőtt, mind nagyobb és nagyobb menekült tömegek szivárogtak át a határon. Mátyás korából már nagyszámú tudósításunk van a gyorsultütemű betelepülések felől, annál inkább, mert a török, elhurcolta magyar lakosság helyébe gyakran éppen a kölcsönt visszaadni kívánó magyar hadvezérek plántálták át, és pedig mint látni fogjuk, királyi parancsra, a rác kazáliakat.⁴⁵ A kisebb rajokról persze nincs hír, de a népesebbek, mint pl. az említett és gazdagon megadományozott Belmosevity Milos és csapata, vagy a később ugyancsak sokat emlegetett Jaxity István és Demeteré formászerű katonai kötelezettség árán nyertek új hazát a Délvidéken. Külsejükre nézve ezek a rácok teljesen hasonlóak az őket maga előtt űző törökhöz, de ez a jellegzetesség a legrégibb huszárbrázolásokon is feltűnik. A XV. század huszárja csak középkori szemüvegen át nézve számíthatott

⁴³ Magyar Törvénytár, I. 88. l.

⁴⁴ Egy évszázaddal azelőtt Zsigmond kora a déli határ védelmére 2200 lándzsát, azaz lovagot szánt a megfelelő kísérettel. Nem mernők állítani, hogy könnyű lovasságot egyáltalában nem, de ezt ugyancsak jellemzően még csak megemlíteni sem tartották érdemesnek és szükségesnek. V. ö. *Thallóczy—Aldásy*: M. o. és Szerbia összeköttetéseinek oklevéltára, 58. l.

⁴⁵ Zsigmond király 1427-ben még Sopronból telepített a megfogyatkozott lakosságú Nándorfehérvárba. I. Ulászló 1440-ben már a rácok csepeli szállásai felől intézkedik. V. ö. *Thallóczy—Aldásy*: Magyar-szerb oklevéltár, 73., illetve 158—159. l. A Mátyás-kori telepítésekről alább részletesen szólunk.

könnyű lovasnak.⁴⁶ A lándzsa, illetve kopja még a szablyával legalább is egyenrangú fegyver a kezében s általában páncélinget és sisakot viselt,⁴⁷ éppen mint a hűbéres török lovasság, a spáhi. A szerepiük annak a királynak korában, ki a huszárságot önálló ordónak hirdette, éppen nem lehetett közömbös. Akik Mátyás országlásának természetrajzát ismerik, tudják, hogy igazában csak kétféle érdemet ismert el és méltányolt: kulturálisat és katonait. Kulturát a beözönlő rác tömegek bajosan hoztak, azaz csakis katonai jelentőségük elismerése lehet a rác vallás szabad gyakorlatának, illetve védelmének az 1481-iki országgyűlésen történt éppen nem középkoriasan hangzó biztosítása. A lépés roppant fontosságát tudvalevőleg már néhai Thallóczy Lajos kiemelte,⁴⁸ de a Brankovics Vuk despota nyújtotta 1480-ik évi segítség ad hoc értékeléséhez fűzte. Amit mi keveslünk, mert az 1480-iki szerb diverziót sikere ellenére sem tudjuk ilyen okozatot előidézni oknak minősíteni. Éppen ezért tovább menénk s hosszabb múltat tételezve fel, a törvényben a rác lovaskötelékek megjutalmazásának, talán azt is mondhatnók a magyar üggyhöz kapcsolni akarásának rendkívül jellemző tünetét látjuk. Míg az apa Hunyadi János a görög hitnek, mint erre alább kitérünk, éppen a szerb népköltészet tanúsága szerint engesztelhetetlen ellensége volt,⁴⁹ ime a fiú, a király, a rác ritust az országhatárokon belül is elismerte. A két felfogás közé döntő változások kellett hogy ékelődjenek, mert a befogadás ténye általános történeti szempontból éppen olyan meglepő, mint szigorúan hadtörténelmiből az a másik, melyet már említettünk, mikor is ugyanaz a király a nemrég még rablónak nézett huszárt értékben a középkor egyedüli katonája, a páncélos lovas mellé állította.⁵⁰

⁴⁶ *Jähns*, az intézmény történetét nem ismerve, Miksa császár huszárait egyenesen nehéz lovasoknak volt hajlandó tartani. (*Handbuch einer Geschichte des Kriegswesens*, 917. l.)

⁴⁷ V. ö. 1518. II. t.-cikk Magyar Törvénytár, I. 746. l. A huszár felszereléséről alább bővebben.

⁴⁸ Magyar-szerb oklevéltár. XLV. l.

⁴⁹ A szultán Brankovics kérdésére hajlandó volt megengedni, hogy győzelme esetén a mecset mellett a görög templom is ott álljon. Hunyadi a római egyház egyeduralmát követelte. V. ö. *Ranke: Die serbische Revolution*, Berlin 1844. 26. l.

⁵⁰ Hogy a király kellőképpen becsülte és értékelte huszárait, nem kell külön kiemelni. Enélkül bizonyára nem fogadta volna be őket seregébe. De mindenekelőtt a tények beszélnek. Páncélos hadát súlyos anyagi áldozatok árán is fenntartotta, s a huszárság létszámát az előbbi rovására nem növelte módfelett. A ferrarai herceghez intézett, szemmelláthatóan sebtében és igen pongyola latinsággal fogalmazott 1482 június 1-iki levelét, melyben azt írja, hogy „statuimus mittere in subsidium vestrum quingentos equites inter quos essent centum usarones, idest homines levis armature, qui plus ceteris valoris etc.” (Fraknói, Mátyás

Mikor nb. ez az értékelés történt, akkorra a huszár szó alapján gyanus jelentése legnagyobbbrészt elmosódott. Már a század dereka előtt felbukkan a huszár mint személy-név, eleinte egyszerűbb jobbágymilióban,⁵¹ de 1466-ban, mint ismeretes, Mátyás király Szerdahelyi Huszár Péternek már nemesi címert adományoz. Világos jel ez arra nézve, hogy viselője nem hordhatott éppen lenézett vagy kimondottan kétes-hírű nevet.⁵² Valakik, kiknek sorában ilyenformán már ma-

király levelei II. 252—255. l.), tehát nem lehet és nem szabad úgy értelmeznünk, hogy a száz huszárt többre tartotta volna a négyszáz páncélosnál. Hiszen világos, hogy ez esetben ötszáz huszárt küldött volna. De nagyon sokatmondó, hogy még ilyen kisszámú egységben is helyet adott a könnyű lovasságnak, s a plus ceteris valoris annyit mindenestre jelent, hogy egyéb könnyű fegyveres fajtánál a huszárt többre tartotta. Ferdinánd nápolyi király is kiemelendőnek vélte 1486-ban, hogy az ezerfőnyi királyi segély mellett Beatrix még külön háromszáz huszárt ígért. *Óváry*, A. M. Tud. Akadémia oklevélmásolatai, I. 147. l. Általában a külföld már a cseh háborúk folyamán megtanulta, hogy a magyar könnyű lovasság nem elhanyagolható erőtenyező. „Seine K. Gn. wirt sulch volk von Ratzen, Turken und Wolachen in die lande bringen des sich kaiser und seine fürsten fürchten werden“ — írta a Mátyás ügyéért később vértanúhalált halt Heinz Dompnig a boroszlói tanácshoz 1471-ben — ami meglehetősen fenyegetően hangzik. De ugyanakkor említi, hogy a rendelkezésre álló páncélosok száma „obir VII.^m pferde“, a könnyű csapatokat ellenben csak „obir V.^m Ratzen zu rosse“ képviseli. SS. rerum Silesiacarum, XIII. 37. l.) Ugyanennyit, ötvezret mond a sabáci felvonulási seregajstrom is. (Századok, 1884. 310. l.) Roppant nagyarányú térfoglalásról tehát beszélhetünk, de Mátyás alatt többről nem.

⁵¹ V. ö. Szamota korántsem teljes lajstromát a Magyar Oklevélszótár 399. lapján. Legrégibb adata 1449 (vagy inkább 1448) december 25-ikéről való s már Nógrádmegye területén tud Huszár Jakab nevű jobbágyról. Dl. 11516. (Ugyanezen váci káptalani jelentés párja az alperes Saági Balázs nevére kiállítottan megvan a Dancs-család levéltárában is a Nemzeti Múzeumban.) Szabad költözködés mellett is valószínűtlen, hogy nyilvánvalóan déli eredetű parasztember egyenesen Nógrádba származott volna el. Ha a név mint láttuk Zágrábban a XIV. század végén ismerős s a következő derekán már Budától északra bukkan fel, úgy bátran feltételezhetjük, hogy mondjuk Somogy vagy Bács magasságában már a XV. század elején előfordult.

⁵² Magyar címeres emlékek, III. XVIII. tábla, 51—52. l. Valami nyoma a régi hangzásnak nb. még a XVI. századra is maradt, valószínűleg a huszárság soraiból itt-ott még mindig kikerülő rabságba esett s másképp szabadulni nem tudó priébékek miatt. (Korbavai Karlovics János bán írja egyik török foglyáról 1522-ben, hogy „olim noster servitor fuisset, sed per diuturnam captivitatem secte Turcarum adhesisset *Thallóczy—Hodinka*: A horvát véghegyek oklevéltára. Mon. Hung. Hist. Dipl. XXXI. 49. l.) Bornemissza Péter mondatja Elektrával Chrysosthemisnek (Elektra IV. 2.) „az hitvan huzart (Aegisthost) királnak akarod tartani, atiamnak aruloiat akarod tiszteltetni“. (Dr. Kertész Manó tanár úr szíves közlése.) De *Takáts Sándor* kétségtelenül túloz, mikor azt állítja, hogy Magyarországon „a vitézlő urak a világért sem neveztek volna magukat huszároknak“. A huszár a száguldó, és a jargaló. (Emlékezzünk eleinkről, 91. l. s u. o. több helytt.) Eppen az ő adatai bizonyítják, hogy a század első felében a hazai forrásokban is igen gyakori a név. Hogy

gyar vagy elmagyarosodott elemek is lehettek, a lairunkulusal eredetileg egyértelmű terminus s egyúttal a huszár-harc-mód és fegyverzet számára — utóbbira nézve éppen a Huszár-címer a legrégibb adatunk és emlékünknél, — kivívták közben azt a tekintélyt és megbecsültetést, mely egy akkori magyar nemesember valójával is megért. Ezek a valakik, mint az előbbieknél alapján talán már is nagy valószínűséggel hihetjük, a magyar seregben szolgáló úgynevezett rác lovassok voltak s a két megnevezés hordozóinak azonossága egyenesen nyilvánvalóvá lesz, ha sikerül néhány oly érvet is sorompóba állítanunk, melyből a feltevés-jelleg már teljesen hiányzik.

A hármastáborról annyit beszélő Bonfini művét tudvalevőleg *Heltai Gáspár* tette a deákul nem tudó magyar érdeklődők előtt ismertté. Annakra ragaszkodik mintájának még mondatalkításához is, hogy tulajdonképpen Bonfini fordítójának tekinthető. A két szöveg részletes egybevetése tehát semmi érdemleges eredménnyel sem biztat. Az olvasó legfeljebb elcsodálkozik, hogyan is lehetett a humanista elegáns és könnyed előadását ilyen zamatosan nehézkes törőlmetszett magyarsággal visszaadni. Ám a kollaterális fáradsága még sem vész egészen kárba. Azt tapasztaljuk t. i., hogy felfogás, leírás, egymásrakövetkezés, tehát a lényeg, Heltainál Bonfinié ugyan, de egyes fogalmakat olvasói kedvéért, hogy úgy mondjuk modernizált. Így a mi esetünkben is. Ő is elmondja, hogy „három táborban mindenkörön vala a király népe. Egyikben valának a Magyarok, másikban a Tsehek, harmadikban a Rátzok“ s hogy a magyarok és csehek, azaz a bandériumok és az utóbb feketének nevezett zsoldos csapatok, mind fegyveresek, azaz páncélosok voltak, legfeljebb számszerűjjasok.⁵³ Hát kik és mik a rácok? Ezt is megmondja, ha nem is ugyanazon a helyen, de ugyanabban a kapcsolatban. „Három féle hada vala akkoron is az ő szokása szerint: Magyarok, Tsehek, és Rátzok. Ezek pedig mind katonák valának és huszárok“.⁵⁴ Hogy mi a fegyveres, mi a

azontúl ritkul, s csak az idegenek használják következetesen, egészen természetesen. Akkorra a páncélos Magyarországon kiveszett s a lovas-katona ipso facto huszár volt, tehát inkább szolgálata természetét vagy származását emelték ki, s hívták a konvencióss zsoldost jargalónak, a nemesrangúakat uraim-nak. Az idegen ellenben, távolabbról, a fegyvernemet nézte, mely számára egy volt a több közül. Eppen azért kitarított az eredeti elnevezés mellett. Takáts feledni látszik, hogy a század egyik legkiválóbb, talán legrokonszenvesebb magyar főtisztjét, — életrajzát éppen ő írta volt meg — kinek neve mindenki számára büszkeség lehetett volna. Berenhidai Huszár Péternek hívták. Régi magyar kapitányok és generálisok, 231—266. l.

⁵³ Magyar Krónika, 1789-iki kiadás. II. 154. l.

⁵⁴ U. o. 230. l.

rac -
in Tsehek,
s eredeti
katonák.

katona, a miles, a páncélos, hogy mindez nehéz lovast jelent, azt még az ő kora is egészen világosan tudta. Nem úgy a rációkat. Ezeket illetően magyarázattal tartozott, s azt ilyenformán, ha óvatosan is, hiszen a Bonfini szövegéhez való makacs ragaszkodás megkötötte a kezét, meg is adta. Ha a kettős egyenletről, a fegyvereseknek nevezett magyarokat és cseheket a matematikus módjára kirekesztjük, ott marad a rác és a huszár azonossága, ⁵⁵ olyanformán, mint azt egy közeli körüli rendkívül érdekes birodalmi gyűlési aktából is megállapíthatjuk.

1522-ben történt, hogy dr. Rotenhan Sebestyén, a jónevű német humanista, a német birodalmi gyűlés elé terjesztés céljából egy jelentést szerkesztett Magyarország leendő megsegítése, illetve a magyar-török harctér állapota felől. Az adatokat nagyrészt Georg v. Adelshausen landsknecht-kapitánytól kapta, ki az akkoriban Magyarországra küldött kishárom német segélycsapat parancsnoka volt. De ő maga sem restelte a fáradságot, körülnézett az előtte ismeretes írott forrásokban s mint maga mondja „aus einem allten Buch“ kiírt egy 1470-iki (?) török-ellenes magyar seregrajstromot, azzal a gondolattal, hogy Mátyás király diadalmas napjainak, hadikészületének és felvonulási rendjének ismerete a Nándorfehérvár és Sabác elestét követő depresszióban sem lehet haszon nélkül való. Hogy miféle „altes Buch“ volt Rotenhan közvetlen forrása, sajnos, nem tudnám megmondani, de a közölt szöveg kétségkívül azon a kimutatáson alapszik, melyet olasz eredetiben a Történelmi Tárból ^{55a}, s még előbb olaszból magyarra fordítva „A felséges magyar király szárazföldi és vízi hadereje a törökök ellen“ címmel *Óváry Lipót* adott volt ki a Századok 1884-iki évfolyamában. ⁵⁶ A számadatok kivétel nélkül pontosan egyeznek, egyezik lényegben a szövegezés is, azzal a különbséggel, hogy Rotenhan néhány megjegyzést részletesebben körülírt s néhány akkorra úgy látszik elavult kifejezést a saját korában szokásossal egészített ki vagy helyettesített. Így „fünfftausend hussern und rotschen zu ross“-ról — az utóbbit második helyen egészen súlytalanul említve — beszél abban a bekezdésben, ^{56a} melynek Óváry-féle megfelelője csak ennyit mond: „A Duna hosszában követi a királyt ötezer válogatott szerb lovas, kik

⁵⁵ V. ö. az előbb említett „Raitzen heuptmann“, Haraszthy Ferenc személyének körülírását Bonfininál és nála. Trincham (Trnka János) Boemorum equitum praefectum et Franciscum Aristium cum ~~ex-~~ pedittissimo equitatu in provinciam misit, 661. l. ... el-botsátá Trintsánt az Tseheknek Hadnagyát és az Arisztus Ferentzet az huszárokkal. 241. l.

^{55a} 1885. évf. 762—764. l.

⁵⁶ 509—520. l.

^{56a} Jajcza története, CCCXLIV—CCCXLV. l.

hisz itt huszárok, elemt, akktor
Duna felől misit nem?

mint martalócok az ellenséges földön roppant károkat okozhatnak“. Az eredeti szöveg⁵⁷ azonban a következőképpen hangzik: „Item seguono la maesta del Re nella ripa del Danubio huomini d'arme del Regno di Rascia et di Servia 5000 sopra chavalli velocissimi et electissimi e quali quando fussi bisogno possino fare preda et incendio et che in uno giorno possino correre X. miglia unghere et la notte sequente ritornare, che tra di et nocte sono, 100 miglia taliane“. Rotenhannál kétségtelenül a hussern a fontos s a rotschen nyilván csak azért került a tollára, mert a „di Rascia et di Servia“ megszabta kettősséget valamiképpen vissza akarta adni. A XVI. század első negyedének vége felé tehát már a Magyarországgal érintkező külföld is sejtette, kik a huszárok közvetlen ősei, viszont még a század második felében is Thráciából származtatja „az huszár nép“-et Ilosvai Selymes Péter,⁵⁸ már pedig a magyar humanisták szóhasználatában Thrácia tudvalevően Rácországot jelentette. Equitum levis armaturae ductor fortissimus, natione Thrax aut ut nunc loquuntur Rascianus — mondja Belmosevity Milosról Istvánffy Miklós.⁵⁹ A legjellemzőbb pedig a stájer Jakob Unrest osztrák krónikájának tudomása, nemcsak írójának közismert becsületessége és megbízhatósága következtében, hanem azért is, mert éppen a kritikus időben a XV. század második felében foglaldott írásba. Akkortájt, mikor a két terminus egymást felváltani, a huszár szó a rácot kiszorítani készült. Leírva Magyarország határait, azt mondja, hogy „Hussarn oder Ratzen stost auch an Ungerlandt nicht verr von Wossen“.⁶⁰ Azaz Boszniától nem messze tőszomszédja Magyarországnak Rácország vagy Huszárország is, mi olyan beszédes azonosítás, hogy a kérdést az előbbiekről latbavetése híján is, megvilágítani és eldönteni volna hivatott. S miután Belmosevity Milost, és társait, sőt a fentemlített Haraszthy Ferencet is, hol rácok, hol huszárok, Mátyás alatt inkább rácok, Ulászló alatt mindinkább következetesen huszárok élén találjuk, a XV. századbeli rác katonaság és a huszárság azonossága, az elnevezések egymásra következése mindenesetre nyilvánvaló. Mátyás király huszárjai s Bonfini és a korábbi források rácai egy és

⁵⁷ Óváry 1479-re, Szentkláray (A dunai hajóhadak története, 70. l.) 1476-ra teszi. Velük szemben Csánki (Szabács megvétele, Hadt. Közl. 1888. évf. 374—375. l.) meggyőzően kimutatta, hogy a sabáci hadikészület kapcsán íródott s valószínűleg a velencei követ Baduario Sebestyén egy 1475 őszi kelt jelentésének a melléklete.

⁵⁸ Historia Alexandri Magni. Régi Magyar Költők Tára, IV. 94. l.

⁵⁹ Regni Hungarici Historia, Köln 1724. 10. l.

⁶⁰ Krones: Jakob Unrest's Bruchstück einer deutschen Chronik von Ungarn, 21. l.

ugyanazon könnyű lovasságot jelentették, — quod erat demonstrandum.

Amivel ha csak történeti áttekintést akartunk volna adni, jóformán be is fejeztük volna mondanivalónkat. Ámde ez az eljárás a folyamatnak, a jövő felé vezető útnak egy oly jellegzetes és talán mindennél fontosabb összetevőjét hagyná érintetlenül, hogy a kép egészen jogosan volna hamisnak nevezhető. A balkáni gyökerek felfejtése egyedül a rideg tényálláshoz vezetett és vezethetett, de a huszárság problémája éppen ezen a ponton emelkedik ki a szűkebb értelemben vett hadtörténelmi kutatás medréből s válik nemzeti életkérdéssé, melyre — természetesen mindig a hadtörténelmi tényezőket tartva elsősorban szem előtt — részletesebben ki kell térnünk. A tényállás mögött t. i. megdőbbségek lehetőségei kísértetei imbolyognak. Hogy ezek hogyan foszlottak semmivé, hogy hogyan vált a huszárból a XVI. század egyedüli s igaz magyar katonája, ez még mindenestre az eredetkérdés körébe vág.

A török harcmódnak tudvalevőleg jellegzetes sajátága volt a megtámadott, de még birtokba nem vett területek lakosságának elhurcolása. Efelől már Zsigmond panaszkodott 1419-ben,⁶¹ az 1463-iki tolnai országgyűlés pedig javában számolt azzal az adóztatási hiánnyal, mit a török által kiűrt területek jelentettek.⁶² Ezeket a pusztaságokat azután önkéntes beköltözők mellett a magyar ellentámadások a határos török végek többnyire rác lakosságának betelepítésével iparkodtak benépesíteni.⁶³ 1480-ban pl. százötven kazálati tereltek át magyar területre,⁶⁴ Kinizsy 1481-ben „cum maximo indigenarum comitatu“ tért haza Szerbiából,⁶⁵ s 1476-ban Vuk despota már magyar földön állotta útját a Temesvár alól visszavonuló töröknek.⁶⁶ Mai szemmel nézve éppen nem kedvező néprajzi elváltozás, de azt kell látnunk, hogy Mátyás király teljes erejével támogatta. A koztolyáni csehek által összerabolt s a vár elfoglalásakor hatalmába került négyszáz asszonyt elküldte a családjukvesztett rácoknak.⁶⁷ Arragoniai

⁶¹ *Thallóczy*—*Barabás*: Frangepán oklevéltár, I. 184. l. Mon. Hung. Hist. Dipl. XXXV. kötet.

⁶² *Kovachich*: Sylloge decretorum comitialium, 182. l.

⁶³ Ex depredacione regni Rascie reformabitur provincia Ziruinen-sium, quoniam Ratiani veniunt ad istam partem Zaw ad descendendum deserta loca — írja Rossingen (Rozgonyi?) János ugyancsak 1463-ban Graveneker Ulrikhoz. *Bachmann*: Urk. Nachträge zur öst.-deutschen Geschichte im Zeitalter Kaiser Friedrich III. Fontes rerum Austriacarum. Dipl. et acta. XLVI. 28. l.

⁶⁴ *Makuscev*: Mon. hist Slav. Merid. II. 98—99. lp.

⁶⁵ *Fraknoi*: Mátyás király levelei II. 190. lp.

⁶⁶ Magyar-szerb oklevéltár: 269—270. lp.

⁶⁷ *Eschenloer* i. m. I. 349. lp.

János bibornokot pedig 1480-ban felkérte eszközölné ki a pápánál, hogy a török pusztította területek hitveseiktől megfosztott lakói új házasságot köthessenek.⁶⁸ Mivel pedig katonái lelkiismereti okokból tartózkodni szeretnek az emberzsákmánytól, hasson oda, hogy a Szentszék ezeket az aggályokat eloszlatni segítsen, miáltal a magyar vezérek a török példát lelkiismeretfurdalás nélkül követhetnék.⁶⁹ Így kezdett kicsúszni a Délvidék a magyar elem lába alól; a török hódítás ott már nagyobbreszt rác lakosságot talált. Hogy ez a jövőre nézve mit jelent, arra középkori uralom természetesen nem gondolt és nem gondolhatott. S miután szervezetet a rácság, mint ilyen, nem nyert, a jövő kevésbbé szerencsétlen alakulása mellett, éppen mint a messzebb északra tolódott rajok, valószínűleg fel is szívódott volna. Vaniček nyomatókusan tagadja, hogy a Mátyás-kori telepítéseknek a későbbi határőrvidékekhez genetikus közük volna.⁷⁰ S nagyrészt igaza is van, de csak azért, mert a megszállott terület java csakhamar török kézre jutott. De a határőrvidék berendezése igenis megkezdődött. Belmosevity Milos beköltözése már ebbe a fejezetbe tartozik.

„Milon Belmusius, natione Moesus, Hungarorum ducum haud postremus“⁷¹ életpályája hű tükörképe annak a forrongó világnak, mely a török végeken kialakult s melyről akkor még nem lehetett tudni, hogyan fejlődik, végeredményben nem fordul-e a magyarság ellen. Mátyás király 1485-iki adománylevelében már „nobilis Mylos Belmosovyth“-nak mondja s elismeri szolgálatait az időtől fogva „quo deserta societate et derelicto Turcorum obsequiis ad observationem Christianitatis et vere fidei confugit“. Tehát eredetileg a törökkel fűtt egy követ. Most megkapta a Temesvárhoz tartozó Majsa és Páznád birtokokat „pro loco descensus“ azzal a kötelezettséggel, hogy a királynak és utódainak „cum suis adherentibus et ad se pertinentibus“ a déli ellenség ellen híven szolgálni tartozik.⁷² Ő is, környezete is szerb. A hűsvétot „Graeco ritu“ ülik meg.⁷³ végrendeletét — pedig akkor 1501-ben már egregius címmel és Sasvári előnévvel említi

⁶⁸ ...quia multi talium spe et propagande sobolis destituti derelictis hereditatibus, vel male dissipatis in alienas terras et sepe ad infideles diffugiunt alii vero plura scandala committunt. *Fraknoi*: i. m. II. 50—51. lp.

⁶⁹ Nobis et nostris indulgeat eo modo quo hostes nostri faciunt, quoscumque ex terra hostili abripere poterunt, absque alicuius conscientie scrupulo asportare et in regnum nostrum regionesque vastatas collocare. (*Fraknoi*: Mátyás király levelei, II. 51. lp)

⁷⁰ *Spezialgeschichte der Militärgrenze* I. 21—22. lp.

⁷¹ *Tubero*, Schwandtnernél, II. 233. lp.

⁷² Magyar-szerb oklevéltár 276—277. lp.

⁷³ *Tubero*: i. m. 233. lp.

Ulászló király — „servianis litteris“ íratta.⁷⁴ Ennek az ember-típusnak hovatarozását a vett és várható javak mennyisége, a jószerencse, esetleg személyes gyűlölet döntötte el. Nemzeti érzés egyelőre bizonytalannal nem. Tubero leírásából tudjuk, hogy a szendrői török parancsnoknak egy ízben sikerült Belmosevityéket lakomázást követő mámorukban törbe csalni, megszorítani s jórészüket, köztük a vezér fiát is felkoncolni. Maga Belmosevity egérútat vett, majd hazaérve barbár fájdalomában valamennyi török foglyát kegyetlenül kivégeztette. Azután pedig, mikor sebeiből felépült, pusztító s kegyelmet nem ismerő támadást vezetett a szomszédos török terület ellen. Könnyen a török sem feledett, Belmosevitynak többé nem volt mit keresnie a szultán táborában, övéivel együtt a magyar ügryhöz volt kötve⁷⁵ s részt is vett a magyar nagyok életében. Mátyás király halála után mint a hirtelen karriert csinált főemberek javarésze Ulászlóhoz csatlakozott — 1490-ben Kinizsy seregében leljük,⁷⁶ — ki szolgálatait és összeszokott hadinépét éppen úgy megbecsülte, mint elődje tette volt. Már említett végrendeletét, miután kiskorú Milica nevű leányát különleges oltalmába fogadta,⁷⁷ változtatás nélkül helybenhagyta, csakis azt kötve ki, hogy csapata az ország védelmére továbbra is együtt maradjon.⁷⁸ A despotáé mellett kétségkívül övé volt a legnagyobb rác seregegység, de a két Jaxity neve is eléggé emlegetett. István és Demeter 1476-ban a válkőmegyei Kőrögy várat nyerte Mátyás királytól adományul,⁷⁹ s ha embereik száma kisebb, tehát szerepük kevésbbé jelentős volt is,⁸⁰ hűségükhöz és használhatóságukhoz szintén nem fért szó. Magatartásuk persze nem éppen lovagi a szó európai értelmében. Demeter 1490-ben, miután egymásután két párviadalban diadalmasan helytállt, a harmadikban, melyet már Ulászló király tiltakozása ellenére vállalt a rövidebbet húzta s kivetődött nyergéből. Mire rácai egyszerűen közbeléptek, a győztes ellenfelet elkergették s

⁷⁴ Magyar-szerb oklevéltár 299. lp.

⁷⁵ Holott előbb a szerencsés támadási alkalom nagyon jellemzően „per quendam transfugam“ jutott a török tudomására. (Schwandtner: II 235—234. lp.)

⁷⁶ U. o. 170. lp.

⁷⁷ Magyar-szerb oklevéltár 297—298. lp.

⁷⁸ Ille gentes, quas pro defensione huius regni prefatus quondam Mylos conservare solebat, deinceps quoque plene et sine defectu eodem modo prout idem tenuit observentur. (U. o. 299. lp.)

⁷⁹ U. o. 390. lp.

⁸⁰ Demetrius Jassius natione Rascianus... in Hungarorum exercitulevis armaturae centum equitibus praefectus. (Tubero, Schwandtner II. 166—167. lp.) V. ö. Heltai Gáspár i. m. II. 140. lap: Mátyás király hozzá hivatá az Jaksitot az huszaroknak Hadnagyát és meg-hagyá annak, mit tselekednék.

parancsnokukat „haud tamen singularis certaminis iure conservato“ megmentették a haláltól.⁸¹ Mindenesetre idő kellett, míg a magyar környezetbe belenőttek. Veronai Gábor püspök a pápához intézett 1476-iki jelentésében örömmel újságot a szreberniki rajtaütést. Százötven rác lovas „in habitu turchorum“ belopódzott az éppen vásárt ülő városba, s azt, a tömegben „veluti Turci“ elvegyülve, a lesbenálló despota kezére játszotta.⁸² Természetesen beszélniök kellett a lakosság nyelvét, a Száván túl éppen úgy otthon lehettek volna, mint azon innen. De Magyarország még erős volt s a magyar király szolgálata sokuk szemében önmagában is értékesebbnek tűnhetett fel, mint a töröké, jöllehet egy hiba kétségekívül kísértett. Hitüket a török csak lenézte, gáncsolni sohasem gáncsolta. magyar részen viszont éppen ellenkezőleg, a vallás ügye rendkívül fogas kérdés volt. Az Anjoukról nem is szólva, maga Hunyadi nemcsak az idézett szerb népballada, de egész politikájának tanúsága szerint, aligha szőrszálhasogató megfontolások, de keserű tapasztalatok alapján s esetleg ösztönösen is tisztában volt azzal, hogy a Balkán ó-hitű népei, különösen Byzanc bukása óta. Magyarország és Európa számára nem nyujtanak támaszt a török ellen. Hiszen ezeknek a népeknek, jobban mondva törzseknek alig volt vesztenivalójuk. Adót fizetni minden úrnak kellett volna s egyebet a török sem követelt. Vallásuk, egyetlen szellemi szükségletük, nem fűzte őket a Nyugathoz. Társadalmi rendjük a feudális nemességet nem ismerte. A török hatalom rájuk ült, mint valami hótakaró, s évszázadok múltán szinte nyom nélkül olvadt le róluk. Nagyon érdemes megfigyelni és kiemelni, hogy az egész Balkánon csak ott vetette meg hatékonyan a lábát, hová Európának már előbb benyomulni sikerült: az északnyugati részekben, Albániában és Boszniában. Ott s egyedül ott kialakult már akkorra a feudális vezetőosztály, s ez a nemesség a török előrohanás nyomában mohamedánná lett. Leszármazottaikban a török uralom emléke mindmáig él, mivel szemben a szerb, bolgár, román vagy görög nép egésze — egyes renegátok természetesen mindenütt akadtak, de a fejlődés lényegét ez nem érinti — maradt, ami volt. Az ő török hagyományuk mindenesetre egészen más mint Albániáé, vagy Boszniáé. Tudvalevő, hogy a török keresztényhitű arisztokrátiát a neki alávetett területen nem tűrt. A hitehagyott megtarthatta állását és javait, a

⁸¹ Tubero i. m. 268. lp.

⁸² Magyarország és Szerbia összeköttetésekének oklevéltára. 265—268. lp.

keresztény voltához ragaszkodó még életét sem.⁸³ Éppen ezért, ha lehetett, csak nyugati adottságú nemzetet lehetett ellene megszervezni. Míg önmagából ki nem vetkezett, csak annak volt komoly kockázata. Ez magyarázza Hunyadi átlátszó és elvi álláspontját: az óhitű tömegeket nincs mi kétségbeesett ellenállásra serkentse és összefoglalja, tehát a hathatós védekezés határa addig tart, és ott kezdődik, meddig a nyugati egyház uralma a Nyugat társadalma ér. Nem úgy Mátyás. Ő mint mindenben, ebben a tekintetben is, tekervényesebb utakon járt atyjánál. Az ő idejében Bosznia és Albánia már török volt. Tapasztalnia kellett, hogy a nyugati vágású, sőt sejtethetően a magyar elem is, csak addig tart ki, míg egyetlen politikai erőtényezője, a nemesség, szilárdan áll. S miután szemelálttára jelentkeztek némely kétségbevonhatatlan tünetek, melyek, a déli részekben, ennek az osztálynak gondolkodóba-esettségére vallottak és mutattak, úgy találta, hogy csakis a magyar király creje lehet mentsége Európának s a kereszténységnek. Minden egyéb viszonylagos értékű: pusztá szám. mely elé csak ő s majdan utódai tehetnek pozitív előjelet. Számbeli erőt pedig a balkáni töredékek is képviseltek: úgy találta tehát, hogy jobb lesz őket megnyerni, vallásukat nem bántani, gyenge Magyarországra nézve mitsem jelentenek, erősnek, számbavehető támaszai lehetnek. Igaza volt, de olyan utódokra lett volna szüksége, kik Magyarország hatalmi állását hozzá hasonlóan fenntartani képesek. Kezdeményezése azonban így is roppant fontos zálog volt a jövőre nézve. A magyart ő szoktatta hozzá, hogy a törökelűzte balkáni menekülőkben alkalomadtán bajtársakat lásson.⁸⁴ De nem lehet eléggé kiemelniünk, hogy egyelőre minden visszafelé fordulhatott. A horvát nemesség 1494-iki bihácsi gyűlése, melynek határoza-

⁸³ A korszak magyar kérdésekkel is foglalkozó krónikásai közül az egyetlen kit a történetíró neve megillett, a sokat idéztük Tubero, a török katonai eljárásának megfigyelése alapján következőképpen mutat reá politikájának lényegére. „Et profecto Turcae nihil magis sibi vitandum putant, quam ne in suis sedibus manum cum Christianis conserere cogantur; valde enim timent ne suae ditionis Christiani, quorum quidem vis ingens est, licet iam extincta sit eorum nobilitas, oblata externi auxilii occasione iugum excuciant et in communem hostem arma rapiant. Inde morem illis esse arbitror, ut si quem forte alicuius numeri hostem infra fines suos armatum ceperint, eum extemplo interficiant; rursus ipsi praedandi studio egressi, quemcunque in hostico nacti fuerint, conseruent in servitutemque abducant“. (Schwandtner: II. 257. lp.)

⁸⁴ A délvidéki nemesség megingásának lehetőségét s annak kezdő körülményeit színesen jellemzi Thallóczy a Blagay-oklevéltár bevezetésében CXXXVII—CXXXVIII. lp. Ugyanő idézi a nádor és az országbíró 1481-iki zágrábi ítéletlevelét, mely harminckét vádlottra nézve mondott ki fej- és jószágvesztést és pedig hatnál politikai okból; öten a törökkel cimboráltak, egy a császárral. CXXXVIII—CXLI. lp. (Mon. Hung. Hist. Dipl. XXVII. kötet.)

tát a bán, a magyar főúr is támogatta, így írt a pápához: „Ha nem érkezik gyorsan segedelem, a mi szerencsétlen nyelvünk-nél egyebet nem tudván, s holmink itthagyasával kívándorolni nem kívánva, akár akarjuk, akár nem, a hit ellenségeivel ha lelkünk üdvösségét el is veszítjük a kereszténység kárára, de meg kell egyeznünk, hogy a mi tűzhelyeinken maradjunk s ne kényszeríttessünk kivándorlásra.”⁸⁵ Nem egészen egy esztendővel előzte meg ezt a szomorú állásfoglalást Derencsényi Imre bán seregének udbinai katasztrófája, hol a horvát nemesség színejava máris elhullott. Sokak előtt tűnhetett fel ezután úgy, hogy ez az egyik lehetőség, de van másik is, és pedig kedvezőbb: az albán-bosnyák úri rend példája. Ime a törökkel sokat bírkózó utolsó Kosača hercegnek, Vlatkónak öccse „Achimates Cossicius Dalmata”⁸⁶ utóbb nagyvezérré, majd Bajazeth szultán vejévé is lett.⁸⁷ S ha a helyzet odalenn már Mátyás diadalmas uralma alatt némileg aggasztó volt, természetes, hogy halála, különösen pedig Udbina után, egyenesen súlyossá vált. Hogyan történhetett — kérdi Tubero — hogy a „praedatoria Turcarum manus ab Hungaris fundi facile assueta” ilyen diadalt arathatott Derencsényi még javaértékű páncélos serege felett?⁸⁸ A válasz az, hogy a magyar gőg volt az ok, mely nem akart a hegyekben megütközni, hol pedig a primitív gyalogságot is fel lehetett volna használni, míg a síkon nyomatékosan érvényesült a török számbeli fölénye. Erre azonban sajnos azt kell felelnünk, hogy a hegyes terepen viszont a magyar lovag-sereg nem tudott volna kifejlődni, pedig hát a csatadöntő tényező mégis csak ez volt. A magyar kormányzatnak ezt a csorbát egészen gyorsan kellett volna helyreütni, ha a megriadt határvidék megnyugtatósát s megtartását komolyan veszi, illetve képes venni. Nagy seregek állítására lett volna szükség, milyenek élén annak idején Hunyadi János küzdött, melyek a szultánt lenyűgözően megverni képesek — vagy a határvidék a török háború természetét szem előtt tartó berendezésére. A törököt nyílt csatában döntően lesújtani nagyobbszámú európai sereg számára éppen nem volt lehetetlen feladat; a XV. századbéli Magyarország többször megcselekedte volt. „Turcae enim sicut ad pugnam collatis signis ineundam statarii militis inopia parum idonei sunt, ita populandi hostium agros eximia equorum pernicitate aptissimi” — állapítja meg csodálatraméltó

⁸⁵ Blagay-oklevéltár, CXLVI. lp.

⁸⁶ Tubero, *Schwandtner* i. m. II. 256, lp.

⁸⁷ *Thallóczy*: Bosnyák és szerb élet- és nemzedékrajzi tanulmányok 192—194. lp.

⁸⁸ *Commentarii. Schwandtner*: II. 200—201. lp.

kritikájával ismét Tubero.⁸⁹ Az ellentállást azon a felületen szervezni meg, melyen a török csakugyan „aptissimus” volt, katonai szempontból tulajdonképpen nehezebb feladatot jelentett. De mindenesetre sokkal olcsóbban volt kivihető, s az általa felvert elszegényedett keresztény rétegek természetes ellenkezősülete következtében szinte önmagától adódott. Mátyás király ez esetben is a kompromisszumok útját járta. Csatadöntő páncélos seregét fenntartotta, de nem fordította a török ellen; erre, miután a mozgékony határvédelem alapjait lerakta, s a huszárt katonának elismerte, pillanatnyilag nem is volt szükség. Hiszen katasztrófális veszedelmet a török vele szemben még nem reprezentált. Halála ebből a szempontból is döntő elváltozást hozott. A Jagellók megfelelő számú csatadöntő sereget már nem tudtak kiállítani, a határvédelem is szinte a „vis inertiae” alapján fejlődött tovább. De szerencsére fejlődött. A török egyelőre egyebütt, Egyiptomban s a tengeren volt javaerejével elfoglalva, s a viszonylagos harci szünet két mentő, bár hogy úgy mondjuk nyomorelváltozásra adott módot. A Délvidék nemessége az izlámnak való behódolás helyett nagy részében a Magyarország mögött álló európai erőforrással, a Habsburgok birodalmával keresett kapcsolatokat, a tulajdonképpeni Magyarország hadügye pedig mind határozottabban alakult át a török képére és hasonlatosságára.

A horvát nemesség már közvetlenül Ubđina után, ugyanakkor, mikor a fentidézett török hitre téréssel fenyegetődő végzését hozta, a császártól és a birodalomtól kért ágyút és lőport várai fölszerelésére.⁹⁰ S úgy látszik, oda vetette bizodal-mát a Szentszék is, mert eme veszedelmeshangú üzenet láttára, ami a lényeget illeti, azonnal leszámolt a magyar kormányzat tehetetlenségével és a horvátság helyzetét méltányolva, a kereszties hadjáratokra szánt ú. n. „cruciata”-t, nagyon jellemzően, Miksa császár rendelkezésére bocsátotta. Legalább is így adta ki rendeletben.^{90a} A Szent Korona testének egységét már ekkor, alig néhány évvel Mátyás halála után, a legkomolyabb veszély fenyegette. S hogy a Habsburgok az adott helyzettel nem éltek, bizonynyal csak gyengeségüknek, majd a Jagellókkal kötött örökösödési szerződésnek köszönhető. Ferdinánd főherceg nagyon jól tudta, hogy a „krabatish lande, das ain schlussl unserer lande ist von der Turkn erhalten mug werden”.⁹¹ s hogy „uns und unsern landen und leuten vil erlicher

⁸⁹ *Schwandtner*: II. 264. lp.

⁹⁰ *Chmel*: Urkunden, Briefe und Aktenstücke zur Gesch. Max. I. 459—463. lp.

^{90a} *Thallóczy—Barabás*: Blagay-oklevéltár, CXLVI. lp.

⁹¹ *Thallóczy—Hodinka*: A horvát véghelyek oklevéltára, 245. lp.

pesser und nutzlicher ist den feindten ausserhalb unser lande widerstandt zu thuen.“⁹² Nem éppen felemelő vagy önzetlen szempont, de a magára hagyott határvidék még ezen is kapott. Az urak közül aki tehetette, Miksa, majd Ferdinánd, esetleg Velence zsoldjába lépett,⁹³ mások a török kíméletét szabad átvonulás biztosításával próbálták megszerezni.⁹⁴ Az első út sem vallott valami különös öntudatra, de az utóbbi határozott züllést jelentett. Az előbbieknél mentségiük lehetett, hogy maga Ulászló király is birodalmi segítség után esengett,⁹⁵ s mind nyomatékosabban kereste a nyugati szomszéd barátságát. A helyzetre nagyon jellemző, hogy a horvátok talán nem is császári védelmet kívántak elsősorban, hanem az osztrák, sőt német rendekkel igyekeztek megértetni, hogy érdekük lényegben közös, s széleskörű dinasztikus egyezségek helyett legjobban ha ők maguk, a pusztulásra ítélt vidékek urai összefognak. Már 1494-ben kérték, hogy néhányuk meghívást nyerjen a birodalmi gyűlésre,⁹⁶ 1518-ban pedig az osztrákok erőltették Beriszló Péter veszprémi püspök, horvát bán s a határvidék más szakértőinek bevonását. Miksa császár ezt a követelést nb. egészen korrektül elutasította s helyette azt ígérte, hogy a magyar királyt keresi meg, közölné a birodalmi gyűléssel, milyen lépésekre volna szükség a horvátok szorongattatása s általában a török veszedelem elhárítása ügyében.⁹⁷ A császár kétségkívül megtagadta ekkor magát, mert nyilvánvaló volt, hogy örökös tartományai érdeke közelebb áll a horvátokéhoz, mint az egész Magyarorszáéhoz. A magyar kormányt mindenekelőtt Jajca és a bosnyák várak megtartása érdekelte, holott a török Ausztriába csapva ezeket egyszerűen elkerülte. A horvát megyéken viszont valamiképpen át kellett gázolnia. Az osztrák-horvát kapcsolat tehát pillanatnyilag szükségszerűbbnek látszott, mint a magyar-osztrák⁹⁸ s ebből a horvátság javarésze nem is csinált titkot. Olyan nagyszűlvű főúr, mint Frangepán Bernardin, egészen nyíltan megírta már 1511-ben vejének, a magyar udvarban oly nagy szerepet vivő brandenburgi örgrófnak, hogy ha a király nem vet valamelyes ügyet Horvátországra, minden elveszett s ő csak úgy hajlandó tanácsadás kedvéért Budára felutazni, ha komoly segítő szándék felől biztosítást nyer. Különben „muss gedenken

⁹² U. o. 37. lp.

⁹³ V. ö. u. o. 2, 10, 189. lp. Korbaviai János gróf évi 1000 frt. fejében történt velencei szolgálatvállalásáról 1519-ben v. ö. *Marino Sanuto*l. (M. Tört. Tár XXV. 150. lap.)

⁹⁴ Blagay-oklevéltár, CXLVI. lp.

⁹⁵ *Thallóczy—Horváth*: Jajcza története 141. lp.

⁹⁶ *Chmel*: i. m. u. o.

⁹⁷ A horvát vég helyek oklevéltára 30. lp.

⁹⁸ U. o. XXLVII—XLIX. lp.

in all weg, dass ich nit der erst werd vertriben und das mein verlier.⁹⁹ A XVI. század elejére nézve be kell ismernünk, hogy a horvátság Magyarország állandó gyengülése következtében lélekben elszakadt a magyar sorstól. Sokatmondó tünet, hogy a leromló magyar pénzt egyszerűen nem fogadta el: az új veretnek ott nem volt kurzusa.^{99a}

Az 1526 január 26-iki rendi gyűlés már egyenes felségárulást követett el, mikor kimondotta, hogy elhagyatott állapotukban joguk van új urat, új fejedelmet keresni.¹⁰⁰ Ne fedjük, hogy Lajos király még élt, még félesztendő telt el a mohácsi veszedelemig. S hangos politikai szervezkedés híjján kevésbé emlegetetten, de kétségkívül ez volt a helyzet a határvidék egész hosszában. Lehetett-e a frissen települt balkáni omladékrajoktól többet várni, mint az évszázadok óta magyar államközösségben élő horvát uraktól? „A határmenti vajdák a politikai és erőviszonyok aránya szerint majd a török, majd a magyar rendre hajlottak”.¹⁰¹ A lakosság állandóan fluktuált, ide- majd odatelepedett,^{101a} „egész külön néposztállyá vált, mely állandó lakosból nomáddá lévén, utoljára maga sem tudta, melyik nemzethez tartozik” — írja nagyon találóan Salamon Ferenc.¹⁰²

Mi történt, történt-e egyáltalában valami Magyarországon a veszedelem elhárítására? Ez a kérdés a késő-középkori magyar hadügyi állapot rövid áttekintését követeli.

Egészen kétségtelen, hogy Mátyás király koncepciója nem az a fokozat volt, hová a XVI. századbéli magyar honvédelem fejlődött. Ő a huszárságnak, többször említettük, lényeges szerepet juttatott, szinte valamennyi hadi vállalkozásában, de korántsem tervezte, hogy a magyar sereg egészében huszár- és hajdúvá váljék. Nemcsak a huszárságot annyira kiemelő 1481-i levelében nyilatkozik egészen félreérthetetlenül a páncélos és könnyű lovas viszonyáról. Ugyanazt, a páncélos elsőbbségét, tapasztalta Bonfini is, a nevezetes bécsúj-

⁹⁹ Horvát véghelyek oklevéltára 24—26. lp. Ugyanő a nürnbergi birodalmi gyűlésen a magyar követség mellett egészen önállóan tárgyalt Horvátország megsegítése felől. Deutsche Reichstagsakten. (Jüngere Reihe). III. 365—366. lap.

^{99a} In Slavonia et Croatia usus monetae cupreae non est. — vallja be az 1526-i kir. számadáskönyv. Engel, Monumenta Ungrica. 218. l.

¹⁰⁰ Blagay-oklevéltár CLXI. lp. A horvát bán az engedetlen főurak ellen már 1522-ben Salmtól kért segítséget. Horvát, véghelyek 173. lap. 1524-ben pedig Tahy Jánosról, az újonnan kinevezett bánról azt írja Ritschan, hogy tekintélye semmi „es sei nicht mit im zu handel”. U. o. 360. lap.

¹⁰¹ Jajcza története CXXXV. lp.

^{101a} V. ö. Blagay oklevéltár. CLIX. l.

¹⁰² Az első Zrinyiek. Pest, 1865. 254. lp.

helyi hadiszemlén,¹⁰³ hol, Ausztria meghódítása befejeztetvén, a győzedelmes sereg, fejlődése tetőpontján, utoljára vonult fel teljes egészében királyi ura előtt. A glogauai háborút t. i. a betegeskedő uralkodó helyett már vezérei intézték s mire a csapatok hazatértek, a király halott volt. Ez a sereg döntő csatákat nyert, várakat, fallal körülvett hatalmas városokat vett be, arra volt hivatva, hogy ellenségeit térdre kényszerítse. Középkori külsővel, hadsereg volt a szó mai értelmében is. Adott alkalmakkor a huszár rendkívül fontos szerepet vitt benne. Az ellenséges föld végigpusztítása, az élelmezés megnehezítése vagy lehetetlenné tétele, az üldözés, esetleg az első támadás tevékeny kivédése és ellankasztása a huszárság feladata volt.¹⁰⁴ De hogy önmagában sorsdöntő ütközeteket vívjon, arra a könnyű lovasság természeténél fogva nem lehetett hívatott. Ez a középkorban a lovaghad dolga volt, attól szállott át a fegyelmezett, taktikai egységekre tagolt gyalogságra. A svájciak, a landsknechtek, majd a spanyol infanteria éppen akkortájt vették át a vezetés szerepét. Magyarországnak jól kitaposott összeköttetései voltak a svájciakkal.¹⁰⁵ Nem kétséges, hogy Mátyás további élete mellett, mint azelőtt és addig történt, Magyarország ezután is együtt halad Európával s hadiügye éppen úgy a gyalogság elsőségére rendezkedik be, mint a nyugati országoké. Eleinte bizonyára idegen zsoldosokat kellett volna hozni, ám megfelelő központi irányítás és szervezés mellett csakhamar a magyar nép is tudott volna csatadöntő gyalogságot szolgáltatni. Ime Spanyolországban is eredetileg egy svájci dandár volt a „cuerpo modelo”,¹⁰⁶ de csakhamar felváltotta, sőt túlszárnyalta azt a nemzeti gyalogság. Amint nálunk a XVIII. századra, az idegen de Ligne herceg tanúsága szerint,^{106a} éppen a magyarok adták a császári

¹⁰³ Idézett kiadás. 660. lp.

¹⁰⁴ A megrémült nyugati területek lakossága az egész Keletet érezte magára szakadni a huszárokban. Ezért nevezik őket sűrűn szaracénusoknak. *Annales Glogovienses*. SS. rerum Silesiacarum. X. 16. és 38. l. *Tichtl* bécsi orvos pedig 1477-ben a rác névhez közelebb álló „racenus” jelzöt használja. *Fontes rerum Austriacarum*. SS. I. 3. l. Előfordult, hogy a felizgatott képzelet rácon és törökön kívül zsidókat is látott köztük. SS. rerum Silesiacarum. XIV. 86. l.

¹⁰⁵ V. ö. *Segesser*: Die Beziehungen der Schweizer zu Matthias Corvinus. Luzern, 1860.

¹⁰⁶ *Jähns*: Geschichte des Kriegswesens. 1040. lap.

^{106a} Je me rapelle, — írja — que le Général Fabris, à qui j'en avais cité deux vers (t. i. Nagy Friderik „Art de la guerre”-jéből) qui ne me plaisoient pas, la veille de l'affaire d'Adelsbach pendant le plus grand feu et une pluie affreuse, me dit en s'en ressouvenant:

„Ces armes, ces chevaux, ces soldats, ces canons
Ne soutiennent pas seuls l'honneur des Nations”.

Nous étions derrière le Régiment de Bethlem qui faisait des merveilles et

sereg legjobb gyalogezredeit. Ezt megcselekedhette volna a nemzeti királyság is; persze nem a Jagellóké, s nem az akkori uralkodó osztály. A magyar fejlődés Mátyás halála óta sietve haladt abban az irányban, melyet *Engel János Christián* olyan találóan „pohlnisch und barbarisch“-nak keresztelt el.¹⁰⁷ A király kezéből a hatalom kiesett, a nemesség felelőtlen respublikát teremtett, magyar polgári rend nem volt, a parasztot a Dózsa-lázadás következményei rabszolgává nyomorították, a pénzügyek összeomlottak,¹⁰⁸ a láthatáron megjelent a reformáció, mi az ország hitbéli egységét és ellenállóképességét éppen a legrosszabb időre ásta alá, a török végzett Egyiptommal, megsemmisítette a Johanniták rhodosi uralmát, közvetlen szomszédságában más minősíthető ellensége nem akadt s így egész erejével fordulhatott a romlott Magyarország ellen. Mi lehetett más az eredmény, mint Mohács? Veszített csata, súlyos katasztrófa, mit Magyarország a maga erejéből helyreüthetett volna — mondhatnák az élet s a fejlődés szükségyszerűségének tagadói. A történelem ismerői azonban tudják, hogy Mohács nem ok, csak okozat s azon a lejtőn, melyen az akkori Magyarország a bukás felé sodródott nem lehetett megállást várni.¹⁰⁹ Belül nem volt fék; csak külső hatalom hozhatott változást, melynek erőforrásai nem korhadtak el, melyet a hazai elkorcsosulás nem érintett. Horvátország, mint láttuk, megadta a jelt. Némi vajudás után¹¹⁰ a törököknek való meghódolás helyett, a Habsburgok jogára alá menekült, kik-

à coté de celui d'Arberg. Je lui repondis en les montrant tous deux:

Nous avons des Hongrois, nous avons des Vallons.

Idézzve *Jähns*-nél. *Gesch. der Kriegswissenschaften*. III. 1895. I. S ha a herceg dicséretéből nemzeti elfogultság címén valamit le kellene ütni, ez a kivonandó bizonyára az Arberg s nem a Bethlen-regimentet illetné.

¹⁰⁷ *Geschichte des ungrischen Reichs*, I. 16. lp.

¹⁰⁸ 1526-ban a király már három újveretű forintot volt kénytelen kifizetni egy régi fejében. V. ö. Engel, *Monumenta Ungrica*. 214. lap.

¹⁰⁹ A megfelelő katonai emberanyag kétségkívül rendelkezésre állott. Talán inkább, mint Európa bármely más országában. (V. ö. Massaro jelentését 1523-ból Marino Sanutónál. *M. Tört. Tár.* XXV. 291. lap.) Hogy milyen siralmas volt emellett a végek helyzete, talán legvilágosabban tünik ki Bornemisza Jánosnak, a kincstartónak a lengyel királyhoz intézett 1517-i üzenetéből (*Acta Tomicianae* IV. 114—117.) Burgio jelentéseit a *Monumenta Vaticana* II. 1. kötetéből csak azért nem idézzük egyenkint, mert különösen az 1525. év végétől valamennyi fontos és jellemző. Külön meg kell mégis említenünk az 1522-i segélykérő magyar követségnek a nürnbergi birodalmi gyűlésen adott válaszát, mert pontokba szedetten derül ki belőle az ország elképpesztő készületlensége. *Deutsche Reichstagsakten*. Jüngere Reihe. III. 79—81. lap.

¹¹⁰ Ritschan Bernardin szerint 1524-ben is kétes volt még a helyzet. Úgy találja „das man den Türkn lieber siecht als uns“. Horvát vég helyek. 378. lap. Különösen Zrinyi Miklós magatartásának gyanus voltáról v. ö. II. o. 194. és 347. lap.

nek utódlását a Jagellók Magyarországon is előkészítették. De nem a szerződések döntöttek, illet annak idején Mátyás is kötött III. Frigyessel. Döntött a szükség, Magyarország alélt volta. Hogy azután a Habsburg-uralom Amerika felfedezése, az onnan ömlő arany és Spanyolország birtokbavétele következtében éppen akkor olyan világhatalommá vált, melynek politikai lehetőségeit a megcsonkult Magyarország trónjának átvétele alig befolyásolta, s az elkoldusodott terület egyelőre alig jelentett számára egyebet a német tartományok védelmi előterénél — az megint a dolgok keserű összetalálkozása, Magyarország külön szerencsétlensége. Miksa császár még mindenestre máskép fogadta volna Mátyás király koronáját, mint Ferdinánd főherceg a II. Lajosét. De közbeesett a két Jagelló harminchat esztendő s uralma, melynek pusztításait rövid áttekintésben nem is lehet ismertetni és ecsetelni. Ez az uralom mindent engedett tönkremenni, valóban mindent, egy valamit tartott fenn Mátyás örökségéből, azt sem előrelátásból, csak szükségből. De ez a hagyaték a Mátyás alatt nagyon alárendelt szerepet játszó déli katonai kordon és telepítés olyan csira volt, mely továbbfejlődve megmentette a magyar jövőt.

A központi hatalom elbukott, majd természetszerűen idegen kézre került, ám ezer sebtől vérezve, de Mohács táján. már nagyjában magyar lábon, élt a végek szervezete. Néhai Takáts Sándor, ki egész lelkes munkás életet szentelt a katasztrófa utáni korszak feltárásának s nem egy derék magyar katoná emléket mentette meg a feledéstől, nem győzi eléggé hangsúlyozni, hogy a hódoltság korában, idegen uralom alatt, olyan magyar világ köszöntött a szétesett országra, minőt azóta semmiesetre, talán azelőtt sem ért. Miután azonban a Mohács előtti idők kevésbbé érdekelték s igazi anyaggyűjtése az azutáni évekkel vette kezdetét, természetszerűen elsíklani volt kénytelen a folyamat leginkább alapvető részlete, a kiindulás. a kezdet felett s fel sem teszi a kérdést, hogyan is lett magyarra az a végvidék, melynek parancsnokai kedvéért utóbbi bécsi kormányzások és budai basák egyaránt érdemesnek tartották megszokni a magyar nyelvű levelezést. A XV. századra nézve azt kellett tapasztalnunk, hogy a déli határokon egy nagyvonalon is vegyeseredetű és nyelvű, de leginkább rác harcos tömeg gomolyog. Hogy hogyan lépett ennek helyébe a végek XVI. századbéli magyarsága, erre nézve az előbbieknél ezek a fejtegetések tartoznak részletesebb válasszal. Nagyon világos okból: a végek alakulástörténete majdnem az azonosságig egybevágó a huszárságéval.

A végvárak őrségei II. Ulászló király országlásának első esztendeiben körülbelül ugyanazokból az elemekből állottak

mint Mátyás alatt. Függvényei, részei voltak a királyság honvédelmi berendezkedésének s veszedelem esetén központi segítségre számíthattak. De már 1492-ben lényeges változás következett. Elbukott, nagyrészt megsemmisült, töredékeiben a bandériumokba szívódott fel a fekete Haugwitz kezében önálló hatalommá lett fekete sereg. A Bonfini-emlegette hármastábor elseje eltűnt a magyar haditörténetből, a mindenható főurak sokallották fenntartási költségeit. Udbina pedig óvatosságra intett. Védekezni, idomulni kellett, a veszteséget más kevesebbe kerülő elemekkel pótolni, különben benyomul a vérszemet kapott török, vagy pusztító beütései legalább is mind közelebb érnek az ország szívéhez. Az erősségek körül összpontosított, de a határterület egészét hatalmában tartó gyorsmozgású, kisigényű hadinépre volt szükség, mely az ellenséges száguldóknak sikeresen útját állhassa. Szóval feljött a huszárság napja. A déli megyék állítási kötelezettsége felől, mint látjuk, már az 1498-iki országgyűlés nyilatkozott. S ettől fogva mialatt a romlásnak indult országon a mult minden java pusztult és fogyott, az ő számuk állandóan gyarapodott és nőtt.

A Jagellók kora a multtal természetesen egyszerre szakítani nem tudott. Sőt ami a lényegét illeti, nem is szakadt el attól soha. Ha felsoroljuk az akkori magyar sereg összetevőit, ugyanazok azok, mint Mátyás alatt. Megcsökkentszámú, de továbbra is döntésre hivatott páncélos lovasság; ezek a király s a főurak bandériumai. Többnyire idegenből hozott, vagy a nagyobb városok őrségeiből, esetleg a végek egészen barbár martalócaiból toborzott, a Nyugattal ellentétben, nagy csaták vívására teljesen alkalmatlan gyalogság.¹¹¹ A várakban némi tűzérőség; s a déli határvidék huszársapatai.

A páncélosok pontos kiállítása, időszerű felültetése s általában fenntartásuk szigorú rendet és rendszert követelt volna, mi papiroson Zsigmond óta meg is volt, a gyakorlat azonban már Mátyás alatt lazább felfogást tükrözött. A páncélos-had gerincét a királyi zsoldossereg szolgáltatta. A hozzácsatlakozó királyi bandériummal együtt, nemcsak fegyelmével, számával is túlszárnyalta az urak fegyvereseit. Nagyon jellemző, hogy Tubero tudomása szerint, a trónkövetelő Albert herceg második betörése idején 1491-ben Ulászló királynak hatezer cseh (fekete sereg) és ezer magyar nehézfegyverzetű lovasa volt (kikhez még ezer huszár is járult). Míg ugyanakkor a leghatalmasabb főúrnak Szapolyai István nádornak,

¹¹¹ Az 1525-i jajcai felvonuláskor — mint Frangepán Kristóf írja — a résztvevő hatszáz huszárt (!) is leszállították a lóról s a gyalogság hadrendjébe osztották „per dar coraggio a la fantaria”. (*Thallóczy*: Jajcza története. CCCXLIX. lap.)

mindössze ötszáz.¹¹² Körülbelül ez volt a Mátyás meghonosította arány, kinek rendszere ilyenformán az ország érdekeinek sérelme nélkül nézhette el a bandériumok visszafejlődését. Míg a zsoldossereget a mindinkább szabállyá váló adózás fenntartotta, a főurak gyengülése csak a király viszonylagos hatalmát növelte. De 1492-ben, elpusztulván a királyi haderő lenyűgöző többsége, egy csapásra végzetesekké válhattak a bandériumok hiányosságai. Nagyön kapóra jött a frissebb és jóval olcsóbb huszárrajok kézügyben léte. Különösen olyan ellenséggel szemben, mely harcmódjukat nem eléggé ismerte s valóban átütőerejű fölénnel nem rendelkezett, önmagukban is megállották a sarat. Ők mentették meg például Kassát, János Albert szorongatásától 1490-ben. A harchoz nem értő polgárok már kapitulációra gondoltak, de a bizonyára még Mátyás keze alatt nevelkedett parancsnok,¹¹³ úgy látszik tudta, hogy ennek az ellenfélnek az alája rendelt háromszáz huszár is elég. Miksával szemben természetesen már mást jelentett, hogy Kinizsy és Báthory bandériuma a német előnyomulás idején nem volt Székesfehérvárott. A landsknechtek támadását ötszáz huszáruk élén nem lehettek képesek kivédeni, így azután szinte szökve hagyták el a koronázó várost, mely ilyenformán ellenséges kézre került.¹¹⁴ Kétségkívül feltűnő, hogy két ilyen előkelő főúr parancsa alatt ilyen nehéz pillanatokban csakis könnyű lovasságot lelünk. Az előrelátás hiánya mellett ez csakis úgy magyarázható, hogy a bandériumok nemcsak nehezebben mozogtak, de létszámuk de facto nem is volt teljes. A huszárságéból ellenben mi sem morzsolódott le Mátyás halála óta. Tubero sereglaistromából meglepődve látjuk, hogy nemcsak a királynak van — ezt már említettük — ezer huszára, de kétszáz páncélos mellett száz huszár áll a kalocsai érsek zsoldjában, kétszer annyi, van háromszáz páncélos mellett az erdélyi vajdának,¹¹⁵ Ujlaki Lőrinc és Kinizsy Pál négyszáz-négyszáz harcosa felesben huszár, ötszáz nehéz fegyverzetű mellett háromszáz huszárt tart Corvin János, a rác előkelőségek, a despoták, Belmosevity Milos s a két Jaxity (úgy látszik, újabb nagy telepítések Má-

¹¹² Commentarii. Schwandtner II. 175—177. lp.

¹¹³ V. ö. Tubero u. o. II. 150—152. lp.

¹¹⁴ Schwandtner: II. 160. lp.

¹¹⁵ Ez az egyetlen adat, melyet némi szkepszissel kell fogadnunk. A vajda kezén, mint látni fogjuk, 1495-ben (Engel i. m. I. 129. l.) sőt még 1504-ben is csak páncélosokat találunk s kétségtelen, hogy Erdélyt a török kevésbé szorongatta, mint a nyílt Száva-vidéket vagy Horvátországot. Persze az is meglehet, hogy a vajda fegyveres erejét csak a huszárságot mindenestől Délre terelő 1498-iki törvény tette ismét egészen páncélossá. Tubero lajstroma, (i. m. 175—177. lp) mint említettük, 1491-re vonatkozik.

tvás végső idejében nem történtek) pedig több mint kétezer könnyű lovast vezetnek. A Délvidék tehát jócskán könnyű lovassággal teli s a szivárgás megindult már északnak is. Számot a szöveg nem mond, de világosan megírja, hogy a győri püspök kétszáz főnyi csapata részben ugyancsak huszárokból állt. Hogy a bandériumok nyers ereje akkor még jóval nagyobb, nem is kérdéses. A huszár egyedül is harcos,¹¹⁶ míg a bandériumok lovagjairól ugyanott mondja Tubero, hogy mindegyiknek legalább három, de esetleg tizenöt-husz kísé-
 rője is volt.¹¹⁷ A bandériumok létszáma, úgynevezett lándzsalétszám, t. i. mely a középkor szokása szerint csak a lovagot veszi tekintetbe. Viszont tény, hogy ha nem is egyenrangút, de bizonyos erőt a kísérők, a gleve tagjai is képviseltek. A magyar sereg tehát velejében még kétségkívül lovagsereg. A huszár szerepe elvben ugyanaz, mint Mátyás alatt, vagy amint a nagy cseh katona, Wlček Vencel, Ulászló király számára ekkoriban készített hadiutasítása előírta: csatározás minden szigorú hadrend nélkül.¹¹⁸ A valóságban azonban mindinkább a maguk lábára állottak, mert csak ők fejlődtek, mert olyan páncélos sereg, gyalogságról nem is szólva, mely a török főfészkeket felkeresse és tönkregtegye, már nem volt, ami volt, az is fogyóban, s pusztá védekezésre, őrségtartásra, portyázásra a huszár csakugyan alkalmasabb.

Gyarapodásuk, pedig szemmel láthatóan kétiránvú. Egyrészt már a XVI. század elejére megszűntnek mondható szigorúan a határról való eredeztethetőségük. Páncélosok mellett 1519-ben már az esztergomi érsek csapatai is jócskán huszárokból állottak.¹¹⁹ Másrészt, különösen kisebb vállalatokban, létszámuk következetesen felülmulta a nehéz lovasságét. Nemcsak a gyakorlatban, hanem a hozzáértők, az intéző körök eleve megállapított kitűzése szerint is.¹²⁰ Ami természetesen

¹¹⁶ V. ö. *Ipolyi*: A magyar hadtörténelem tanulmánya, 48. lp.

¹¹⁷ Nec quispiam huius regni ignarus parvam hanc manum fuisse dicat propterea quod nemo equitum in hoc exercitu fuit tam tenuis fortunae, quem saltem tres comites in equis non sint secuti. At alios quindecim, alios quidem viginti equites sunt comitati. (*Schwandtner*: i. m. II. 177.) Hogy ez a magyarázat kizárólag a páncélosokra vonatkozik, azért hihető, mert bár különösen később a huszárok tisztesei is, különböző számú legény élén állottak szolgálatba, nekik valamennyi emberük huszár volt s a létszámban fejenként szerepelt. A lándzsának ellenben, ha hat-nyolc tagból állott is, csak egy a lovagja.

¹¹⁸ *Toman*: Husitske valečnictvi 430. lp.

¹¹⁹ V. ö. Bakócz augusztus 10-iki rendeletét: egregiis universis familiaribus nostris tam armigeris, quam husaronibus nunc in exercitu in Slavonia constitutis. (Jajczai Oklevéltár, 82. l.)

¹²⁰ Mikor 1516 tavaszán a jajcai őrség helyzete a török bocsácsi vár-építkezése kapcsán rendkívül kritikusra fordult, a végek sokat emlegetett hőse, Beriszló Péter veszprémi püspök, a következő összetételű sereg élén tartotta lehetségesnek a felmentő vállalkozást: ezer vagy legalább nyolc-

annyit jelent, hogy a használhatóságukba vetett hit erősen megnőtt. Ezt bizonyítják a zsoldviszonyok is. Ha Mátyás korában meglepő volt, hogy három huszár negyedévi fizetése két páncélosával egyenlő, 1525-re az arány még inkább eltolódott. S talán mondanunk sem kell, hogy a huszár előnyére. Ekkor történt, hogy a király a nehéz fegyverzetűek zsoldját négy, a huszárét három forintban szabta meg. S hogy az országgyűlés ezeket az illetékeket be nem cikkelyezte, nem a könnyű lovas lebecsülésén, illetve ellentétes értékelésén múlt, hanem mert a nemesség mindkét tételt sokallotta.¹²¹ Az elvi szereposztáson azonban a páncélosok megfogytatása nem változtatott. Ha Tinódinál, ki még mindig a „lovag fegyveresek”-et tartja a sereg derekának, s a huszárt csak előljárónak,¹²² tagadhatatlanul régieskedést gyaníthatunk, hiszen ez a felfogás az 1542-iki törvény fentidézett megállapításával szemben határozott anakronizmus, kétségkívül megáll a Jagellók korának még végnapjaira nézve is. A királyi bandérium 1525-ben javában páncélos¹²³ s ami feltűnőbb még a török torkában a jajcai várban is kétszáz nehéz lovas állomásozik.¹²⁴ Viszont a megfelelő lóanyagot, talán embert is 1526-ban már részben idegenből, Morvaországból kénytelenek importálni.¹²⁵ Utoljára. Mohácsnál éppen ez a páncélos sereg pusztult el, ezután a huszár- és hajdúság egyeduralkodóvá vált.

Sorsdöntő pillanatok mindenféle szempontból. Mi következett volna a külpolitikai láthatár egyidejű teljes elsötétülése mellett az összeomlott Magyarországra, ha nem volna kimutatható, amit fentebb előrebecsátottunk, hogy ekkor már nagyjában magyar lábon állott a végek egy emberöltővel előbb még erősen délszláv ízű szervezete? A részletes bizo-

száz páncélos, ugyanannyi jó gyalogpuskás, „huzarones autem ad minus duo milia exceptis his, qui sunt in confiniis”. Tehát kétezer huszár a végeken levőkön kívül. (Jajcza története, 258. lp.) Ugyanakkor a dobori gróf, Beriszló Ferenc, megelégedett volna ötszáz páncélos és hatszáz puskással, rendeljék ellenben oda sürgősen „huzarones dominorum Cardinalis et Quinqueecclesiensis Hungaros, exceptis illorum dominorum, qui hic in propinquo sunt, ut domini palatini et domini ducis. (U. o. 260. lp.) Itt a sereg kisebb, de az arány nyilvánvalóan még inkább a huszárság javára eső. Általában Mohács előtt legalább kétszer annyi huszárt kívántak sorompóba állítani, mint páncélost. (V. ö. A horvát véghelyek oklevéltára 124. lp.) Érdekes tünet Bakócz és a pécsi püspök huszárjainak kiemelten magyar jelzője!

¹²¹ Meynert: Das Kriegswesen der Ungarn, 113. lp.

¹²² V. ö. Takáts: Emlékezzünk eleinkről 93. lp.

¹²³ Podmaniczky Mihály „capitaneus aulicorum hungarorum armigerorum Regie Maiestatis” a parancsnoka. (II. Lajos király számadási könyve M. Tört. Tár 1877. 198—199. lp.)

¹²⁴ U. o. 127. lp.

¹²⁵ V. ö. Engel: Monumenta Ungrica 212. lp.

nyítás nb. meglehetősen nehéz. A Délvidék okleveles anyaga a hamarosan beállott hódoltság következtében legnagyobb-részt elpusztult. De annyi mozaikszem mégis maradt, hogy a kép valahogyan összeilleszthető. Különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy a végek egy darabja nem osztozik az általános adatszégénységben. A horvát szakasz életpályája világosabban áll előttiünk, az odavágó bizonyítékokat az osztrák levéltárak jórészt megmentették t. i. Lévén pedig ok, kezdet és eredmény az egész határvidéken azonos, a keleti hézagokat a horvát folyamattal való összevetés segítségével rendre kitölthetjük. Ellenőrző szempontokat viszont a szűkebb értelemben vett magyar források is elegendőt szolgáltatnak.

Röviden vázoltuk, hogy a horvátság nem sokkal Mátyás halála után, körülbelül az udbinai csata óta az anyaországtól sokban elütő politikai irányba tért. Az osztrák tartományokat, különösen Stíriát, Horvátországon keresztül fenyegető török veszedelem közvetlen védelmi kapcsolatokat teremtetett s a védelmi harc módját csakhamar áttelepítette a határon. Azaz a huszárság, már a századforduló táján feltűnik stájer területen is, természetesen horvát kiadásban, de a szűkebb értelemben vett magyarországitól a lényegben mivel sem különbözve. Az emberanyag külsőben, néha személy szerint is, ugyanaz; sűrűn fordul t. i. elő, hogy egvesek közvetlenül magyar zsoldból kerülnek át stájer szolgálatba.¹²⁶ A határvédelem szüksége ilyenformán tulajdonképpen előre megteremtette az osztrák tartományok és Magyarország későbbi politikai kapcsolatát. A bán huszárait már Mohács előtt részben a stájer rendek fizették,¹²⁷ egyes főurak osztrák zsoldba lépéséről pedig fentebb volt alkalmunk szólani.

A Weisskunig-ból tudjuk, hogy Miksa császár magához hívta Mátyás király elárvult seregének nem egy könnyű lovas tisztjét s általuk önmaga is közelebbről megismerkedett a huszárok haremódjával.¹²⁸ A XVI. század elejére azután a huszár az osztrák honvédelemnek is egészen megszokott tényezőjévé lett. A páncélosok felőrlődése odaát éppen úgy megállapítható, mint nálunk. Az osztrák hadiszervezet természetesen nem osztozott egészen a magyar sorsában. Része lévén a birodalminak, nem hanyagolta el például az európai harctereken mind erősebb szerephez jutó gyalogságot. Ám a török nyomás ott is elsősorban a huszárt tolta előtérbe. A páncélos lovassal szemben az előbbi foganatosabb használhatósága annyira világosan jelentkezett, hogy a török veszélynek

¹²⁶ A horvát véghelyek oklevéltára. 182. és 194. lap.

¹²⁷ V. ö. Salm, Miklós gróf jelentését Ferdinánd főherceghez 1522 június 23-ikáról. (A horvát véghelyek oklevéltára 158. lp.)

¹²⁸ V. ö. *Ipolyi*: A magyar hadtörténelem tanulmánya, 49. lp.

a magyarországihoz hasonló elharapódzása mellett, az osztrák rendszer kétségkívül a magyar képére alakult volna. Pedig ez ott eléggé érezhető anyagi áldozatot jelentett, mert az egész állományszükségletet magyar területről kellett szolgálatba fogadniok.¹²⁹ De tovább mehetünk. 1524-ben elhangzott olyan osztrák vélemény is, mely a már megszavazott gyalogsági létszám egy részének huszárokkal való helyettesítését javasolta.¹³⁰ S ez az éppen nem németesen hangzó értékelés korántsem volt pusztában kiáltó szó. Nemcsak az alsóausztiai udvari tanács osztotta,¹³¹ de magáévá tette Ferdinánd főherceg is és pedig egészen szélsőséges formában. A déli határ őrzésével megbízott Ritschan Bernardin seregében akkor 1524 őszén, igaz, betegség pusztított, de hát a járványokkal szemben a huszár sem volt immunis. Nagyon gondolkodóba ejtően hangzik tehát, mikor azt halljuk, hogy a főherceg négyszáz gyalogos szabadságolását rendeli el s helyükbe ötven huszár zsoldbavételét.¹³² Emellett az állásfoglalás mellett szinte lényegtelen és eltörpülő jelentőségű, hogy Karlovics János gróf horvát bán 1522 májusában osztrák segélyt kérve, csak puskás gyalogságot és huszárt sürgetett; a páncélosok maradjanak a határmenti várakban.¹³³ A nagynevű Jurisity Miklós pedig, kit különben Mária királyné egyenesen huszárkapitánynak nevezett,¹³⁴ a török harcúterén, vérbeli huszár módjára, egyedül a könnyű fegyverest tartotta hasznosnak.¹³⁵ A Mohács előtti évekre nézve a huszárság elvi, még inkább pedig gyakorlati értékgyarapodása osztrák területen is feltűnően szembeszökő.

¹²⁹ Az osztrák népfelkelés t. i. nem volt képes a törökökkel megmérkőzni tudó könnyű lovasságot adni. Man mues sich nit auf das aufpot verlassen, — olvassuk Schrott Vilmos stájer tartományfőnök-helyettes egy Dietrichstein Zsigmondhoz intézett 1524-iki levelében. A főherceg emeljen három-négy jó határerősséget, s tartson alkalmas zsoldosokat. Sonst seind die land alle verderbt. (Horvát véghelvek oklevéltára 317. lp.)

¹³⁰ Ain landschaft hat bedacht, das fur die ubrigen III knecht geringe phart nutzer sein gegen den Türken zu halten. (U. o.)

¹³¹ U. o. 411—412. lp.

¹³² Diweil dann wir bedenkn das uns dieselben knecht dergstalt zu berettung unser land und leut wenig dinstlich sein mogen, so haben wir uns entschlossen dieselben zu urlauben und 50 geringer phard an ir stadt antzunemen, die in der not pas gebraucht werden, und den Turkn mer abpruchs thun mugen (U. o. 426.)

¹³³ U. o. 136—137. lp.

¹³⁴ U. o. 643. lp.

¹³⁵ Az alsóausztiai kormányhoz küldött megbízottja Neuhaus György részére adott utasításban olvassuk 1526 tavaszán: Weiter als die fl. Dt. bevohlen hat, das Heinrich Bernekher mit den 1c gerusten pherden pei mir in Krabaten neben andern ligen sollen, des halben wais du allen iren mangel gemelter pferd antzutzaigen, das dy schwar rüstigung neben der geringen in Krabaten fl. Dt. nit dienstlich sei aus ursachen ploser und offner flecke halben und auch ander sachen wie du antzutzaigen waist. (U. o. 536. lp.)

1522-ben a karinthisi rendek csak az esetben tartották helyénvalónak a gyalogságnak huszárokkal való pótlását, ha a Miksa császár korában szokásos három forintos zsoldot az előbbieket, birodalmi mintára, négyre kívánnák emeltetni.¹³⁶ Krajnában 1523-ban még tíz az egyhez volt a páncélosok szokásos aránya a huszárhoz képest.¹³⁷ De 1524-ben már Metlingben száz fegyveres mellett ugyanannyi huszár állomásozik¹³⁸ s ugyanakkorra láttuk a leginkább érdekelt Stiria meg a központi kormányzat értékelését. Csakugyan 1526-ra a horvát határszél őrségét illetően. a hivatalos tervezet száz páncélos, kétszáz puskás és hétszáz huszár tartását írta elő, tökéletesen elhanyagolva a tűzértséget is,¹³⁹ melyet különben érdekes, hogy ezen a harctéren Jurisity sem tartott nélkülözhetetlennek.¹⁴⁰ Ugyanaz a beosztás ez, melyet a német „reitender Krieg“-nek szeretett nevezni: portyázó védekezés. Egy évszázaddal előbb a Csehországgal határos német területek, persze akkor még nem huszárok élén, a huszitákkal szemben tehetetlenségükben ugyanezt alkalmazták. Ferdinánd főherceg természetesen éppen olyan jól tudta, mint a budai kormány, hogy ilyen összetételű sereggel legfeljebb a török beütéseit lehet kivédeni.¹⁴¹ Ámde ki mert volna akkor egyébre, többre gondolni? Menekülésben, üldözésben, pusztításban a török egyaránt gyorsabb, mint a cseh, vagy német fegyveresek, — írták röviddel trónralépte után I. Ferdinánd királynak. „Es ist daher nothwendig, daß man sich der Schnelligkeit tüchtiger Huszaren bediene, welche Ungarn Slavonien, Kroatien und Stubenburgen gut und in Menge stellen werden“.¹⁴² Osztrák részről tehát a határvédelem ügyét éppen úgy a huszárság kezébe tették le, mint Magyarországon. A nehéz lovasság most már gyors ütemben fejlődik vissza ott is.

Jurisity Miklóst, Kőszeg bátor védelmezőjét, az utókor magyarnak tartja és ismeri, ami a lényegét illeti, helyesen is. De szerb származása kétségtelen. Németül írni a Habsburg-házhoz való rendületlen hűsége ellenére sem tudott,¹⁴³ név-aláírása következetesen cirillbetűs. Ezt az írásfajta-t nagyon jól ismerték a Jagellók udvarában is. II. Lajos király számadáskönyve két „interpres literarum rascianarum Regie Maiestatis“-t is említ, András és Tádé nevűeket.¹⁴⁴ Az udvari

¹³⁶ *Thallóczy—Hodinka*: A horvát véghelyek oklevéltára 150. lp.

¹³⁷ U. o. 251. lp.

¹³⁸ U. o. 504. lp.

¹³⁹ U. o. 520. lp.

¹⁴⁰ U. o. 538. lp.

¹⁴¹ U. o. 282—285. lp.

¹⁴² *Meynert*: Das Kriegswesen der Ungarn, 155. lp.

¹⁴³ V. ö. Horvát véghelyek oklevéltára 559. lp.

¹⁴⁴ M. Tört. Tár, 1877. XXII. 120, 142, 206, 209. lp.

*beosztás
készen áll*

személyzet egy része is rác.¹⁴⁵ Ám Köszeget mégis Jurisity védelmezte meg, s Zimonyt 1521-ben utolsó csepp véréig az a Zkoblity Marko tartotta, kit, mikor halálos sebben a szultán elé hurcolták s Szulejmán megkérdezte, hogy miért nem adta fel a várat, hiszen török részen nagy úr lehetett volna, a helyett hogy magát és övét elvesztette. „Azt mondják, hogy felelte vót amint mondhatta (t. i. amennyire félholt állapota engedte): én a házat nem császártul tartottam, hanem a magyar királytul, annak esköttem vót megtartani a házat nem császárnak; azt mast sem bánom hogy akkor meg nem adtam neki a házat, hanem azt bánom, hogy engömet elevenön vontak ki belőle“.¹⁴⁶ Hogy ez a raffinált kegyetlenséggel kivégzett hűséges martirvitéz a magyar írással, sőt akár a magyar nyelvvel milyen lábon állott, nem tudjuk, nemzeti érzése is valami más, mint amit ma annak ismerünk. Meghalt a magyar király iránti hűségben, a magyar nemzetet nem is említve, de bizonyos, hogy a magyarral esetleg ellenkező hovatartozástudat már nem élhetett benne. Azt mondhatnók, hogy a végeken egy sajátságos népiség volt kialakulóban, mely idegen talajból eredve eleinte, általános középkori szokás szerint csak a magyar birodalommal nőtt össze.¹⁴⁷ a magyarsággal magával csak azután. De ez a folyamat is kétségtelenül megindult, sőt akkorra javában folyt már. Ha nem is mindent magában foglaló, de nyilvánvalóan igen jellemző tünete pedig a személynevek fokozódó elmagyarosodása. A királyi számadáskönyvek szövegeiben, bár csak töredékekben maradtak reánk, ezt a folyamatot eléggé jól nyomon követhetjük. 1495-ben egy Matheus Croatus nevű huszárról hallunk. de a következő tétel már ugyanarról, mint Matheus Horwath-ról beszél.¹⁴⁸ Egy hónappal később Matheus Tóth et alter Slowak bejegyzés ötlük a szemünkbe,¹⁴⁹ melyek természetesen szélső esetek, a nemzetiség vezetőknévvé válásai. De magyar szempontból bizonyára nem volt mindegy, hogy a Máté nevű horvát, egyszerre csak Horváth Mátévá lett. Az eredeti neveket legtöbbször nem is ismerjük, de azért erre is van példa. Registrum factum per me Petrum Horwath — mondja egy jajcai lajstrom: kívül azonban az iraton Registrum Petri Orsyth felírást lelünk.¹⁵⁰ A készítő Horváth Pétert tehát igazá-

¹⁴⁵ Decem rutenis Rascis, qui continue serviunt in januis et domibus Sue Mtis — írja II. Ulászló 1494-iki számadáskönyve. Engel, i. m. I. 55. lp.

¹⁴⁶ Az Landorfejrivár elveszésének oka e vót és így esött. Mon. Hung. Hist. SS. III. 161. lp. (V. ö. Tört. Tár, 1905-i évf. 276–277. lap.)

¹⁴⁷ V. ö. Frater Georgius Draghiscich, Jaicensis, homo Ungarus (!). *Fermendzin*, Acta Bosnae. 502 lp.

¹⁴⁸ Engel: i. m. I. 64. lp.

¹⁴⁹ U. o. 70. lp.

¹⁵⁰ *Thallóczy—Horváth*: Jajcza története 205. és 207. lp.

ban Orsyth-nak hívták. Azonban igen jellemzően ő maga Horváthnak nevezte magát. Más névújítási kategória a szolgálati helytől való névkölcsönzés, ami szintén igen magyaros hangzást eredményezett. A déli őrségek a királyi udvarba 1525 nyarán felválasztott segélykérő küldötteit például Szalánkeméni János, Sabáci Péter és Zemlényi Bálintnak hívták.¹⁵¹ Alig hihetünk mást, mint hogy valamennyi megállapodott tulajdonnév, hiszen Sabác akkor már négy esztendeje török kézen volt. De viszont szinte nyilvánvaló, hogy neveiket mind a hárman katonai állomáshelyüknek köszönhették.¹⁵² s ki tagadhatná, hogy e változások mögött a magyarságnak kedvező lelki folyamatok húzódnak meg. Tudvalévő, hogy ugyanebbe a rovatba tartozik a krónikás Szerémi György neve is és bizonyára igen sok másé. Azért, ha már II. Ulászló király huszárjai között számos törölmetszett magyar nevet találunk,¹⁵³ nem fogunk viselőikben feltétlenül fajtabéli magyarokat — mint Szerémi szövege több helyén jellemző megkülönböztetésül mondja Scythicus-okat — látni. Az előbbi példák azt bizonyítják, hogy jócskán akadhatott köztük felvett vagy adott név is, hiszen a királyi udvar ebből a szempontból magában is igen gyanus körülményt jelentett. Mert hiába voltak rác tolmácsai, egészében mégis magyar volt. Ha hatott, kétségkívül magyar irányban hatott s azt is tudjuk, hogy az elkeresztelés szokása éppen nem volt tőle idegen.¹⁵⁴

A budai udvarral s az ország belső részeivel való sűrű érintkezésekben mernők a huszárság elmagyarosodásának egyik kimutatható tényezőjét látni. A másikra, melyet átütőbb erejűnek vélünk, mert a huszárság egészét illeti, alább mutatunk reá. De az első is van olyan fontos, hogy néhány szót ejtsünk róla. A huszárt minden más harcosfajtától mozgékonyasága különböztette meg elsősorban. Önmagától adódott, hogy ne csak háborúban vegyék hasznát, de azon kívül is, annál inkább, mert az ilyen, hogy úgy mondjuk segédszolgálatának messzebbre nyúlt a múltja, mint a harctérinek. A balkáni „cursor“ még meglehetősen távol volt attól, hogy komoly katonaszámba menjen, mikor tömegesen teljesített már futárszolgálatot, ami az akkori utak bizonytalan volta mellett, az előbbinél alig volt veszélytelenebb. Éppen azért nem egyesek, hanem egész csoportok látták el. „Una manus

¹⁵¹ M. Tört. Tár 1877. XXII. 220. lp.

¹⁵² V. ö. Török Mihály jাজczi huszárparancsnok servitorának Jajczai György nevét. (U. o. 178. lp.) Továbbá „Lucas Segniensis decurio peditum Segniensium“ (U. o. 225. lp.)

¹⁵³ V. ö. *Engel*, i. m. I. 61, 77. lp.

¹⁵⁴ V. ö. pl. Franciscus Mosso lotor vestimentorum Regie maiestatis. (U. o. 168, 215, stb. lapok.)

cursorum nostrorum — írták a raguzaiak Zsigmond királynak 1435 május 7-ikén — április 21-ikén érkezett meg a március 25-ikén és 31-ikén Pozsonyban kelt királyi levelekkel.¹⁵⁵ S egy másik korábbi 1426-iki jelentésükből mintha az tűnnék ki, hogy ezek a futárok általában Bosznia környékéről valók. A szöveg, sajnos, éppen nem világos, de annyi mindenesetre kiderül belőle, hogy ha a város nagyobb sietséget óhajtott, saját futárjait menesztte a királyhoz.¹⁵⁶ Ezek a bosnyák szorosokat hitük szerint hamarabb járják meg, amit — lévén a körülmények azonosak — bajosan érthetünk másképpen, mint, hogy a nem városbeli futárok Bosznia táján vesztegelni szoktak és szerettek. Ez pedig aligha vall egyébre, mint odaváló voltukra. A városi futár más társadalmi rétegekből is származott: akadtt köztük például papi karakterű.¹⁵⁷ Csakhamar a nevük is elváltozott; a XV. század második felében már cursorok helyett ú. n. tabellarius-ok hozták és vitték a raguzai jelentéseket. A XVI. századra viszont újból felbukkan a cursor ugyanabban a szerepben, mint a tabellarius előbb. Nem kell-e ezt annak tulajdonítanunk, hogy a korábbi cursor-típust már akkor arrafelé szélteben huszárnak hívták? Vagy magyar visszahatást sejtünk, hiszen II. Ulászló udvarának üzeneteit akkortájt szintén cursorok bonyolították le?¹⁵⁸ Nem tudjuk. Az ellenben kétségtelen, hogy a magyar király futárjai eleinte inkább déli területeken, majd lassanként mindenfelé nagyobbbrészt a husárok rendjéből kerültek ki. Nagyon jellemző például, hogy míg Zsigmond lengyel herceg 1500—1505-iki budai számadásai¹⁵⁹ a huszár szót nem is ismerik, az ott előforduló futárok egytől-egyig cursorok vagy nunciussok, II. Lajos király utolsó éveinek hasonló természetű feljegyzései ugyanabban a szerepben majd mindig udvari husárokat emlegetnek. Bizonyítékaul nemcsak, a huszárság gyorsütemű terjeszkedésének, de az udvarban s az ország

¹⁵⁵ Diplomatarium Ragusanum 591. lp.

¹⁵⁶ ... tanto avidius sospitate predictae serenitatis vestre audire cupimus, quanto cum a tot retrolapsis mensibus de serenitate eadem habere haud potuimus aut propter cursorum segnicina (így!), qua postquam Bosne confines actingunt ad serenitatem vestram pergentes, sero curant ad propria remeare, aut forte propter passus Bosne, qui et mensibus retrolapsis et nunc undique sunt a Turchorum potentia occupati. Verum ut superemus et molem itineris, et prolisitatem cursorum et omnia passuum pericula, que eminent, ecce ad serenissimam maiestatem vestram hos proprios cursores dirigimus. (Dipl. Ragusanum, 317. lp.)

¹⁵⁷ U. o. 376. lp.

¹⁵⁸ Engel: i. m. I. 120—121. 166—174. lapok. Ekkor még inkább csak a végvárok helyőrségei küldöttek husárokat futárminőségben. (V. ö. u. o. 129. lp.)

¹⁵⁹ V. ö. *Dívéký*: Zsigmond lengyel herceg budai számadásai. (Tört. Tár, XXVI. köt.)

most már java területén történt gyökeretverésének is. Dél-szláv nevű akadtt közöttük még ekkor is éppen elegendő,¹⁶⁰ ám az egész kép elvegyülő nemzetiségű emberréteget mutat, melyben a magyar elem nemcsak szaporodik, hanem a szám-beli túlsúlyt is mindinkább a maga számára biztosítja. Magán a haditerületen a hírszolgálat ügye természetesen még kizárólagosabban huszárkézbe került. Vajjon a sereg melyik elemét lehetett volna ilyesmire eredményesebben felhasználni? Az osztrák parancsnokok üzeneteit éppen úgy huszárok közvetítették, mint a magyarokét, eleinte csak mert magától így adódott, később a szerzett tapasztalatok alapján egyre megállapodásszerűbben.¹⁶¹ Emellett nagyrészt övék a felderítés, a harcéri hírszerzés rendkívül fontos feladata is, melyre mozgékonyaságuk mellett bátorságuk, hely-, ember- és nyelvismeretük képesítette őket. Előfordult, hogy erre a célra valamelyik osztrák tartomány saját lakosságából rendelt ki könnyű lovasokat. De ez az elem a huszárt korántsem pótolta, az ilyen lépés csakis „aus not“ történt s pusztán arra az időre „bis doch von fl. Dt. ain kuntschaft aufgericht wirdt.“¹⁶² Ferdinand főherceg pedig, jöllehet a horvát bán-nal a török kémleltetése ügyében rendszeres megállapodása

¹⁶⁰ Pl. Mahlity Márk (M. Tört. Tár, XXII. 55. 58. 65. lp.) Pribék Lázár (61. lp.) Pauliczko (62, 74, 79. stb. lp.) Marczinkó (82, 90, 181 stb. lp.) Kopprovity Péter (82. lp.) Vladisity Lukács (154. lp.) és még számosan. Még ekkor, 1525-ben is feltűnik nb. néha, hogy az egy és ugyanazon napon elindított futárok közül, a magyar területekre irányított egyszerűen „aulicus“ és magyar nevű (pl. márc. 27-én Heresthényi Miklós és Szerdahelyi Horváth György a Dunántúlra) a Szlavoniába menő „husaro aulicus“ és (Marczinkó) szláv hangzású. U. o. 121. lp. Hogy a huszárok a Weisskunig megfelelő képein mindig futároknak ábrázoltak, már Nagy Gézának szembe ötlött. (A magyar viseletek története XXXIX. lp. 7. jegyzet a 48. sz. táblához.) A futárszolgálat fontos és megbecsült voltára nézve megemlíthetjük, hogy az a Muronyi Weér András, ki Mohács előtti címeresleveleink egyik legszebbikét nyerte (Magyar címeres emlékek III. 20. tábla 57—59. lp.) ifjabb éveiben szintén királyi futár vagy legalább az is volt. (V. ö. Engel: i. m. I. 75. lp.) Mint alább látni fogjuk az udvari huszár önmagában is bizonyos fokú előkelőséget jelent, nemcsak a huszárok közt, hanem általában. Ezek természetesen a huszárságnak csak egy töredékét tették ki. Ők azok, akik az ország minden helyén megfordultak. Aránylag kis számuk miatt nem mondhattuk a futárszolgálatot a huszárság egészére vonatkozó magyarosító tényezőnek.

¹⁶¹ V. ö. Ritschan Bernardin jelentését az alsóausztriai tanácshoz 1524. június 26-ikáról. Miután elmondotta, hogy Kaczianer is, Scheyrer is egy-egy huszár által küldött neki üzenetet, így folytatja: Ains reitunden poten halben hab ich in ander gestalt mit zimlicher costung ordnung mit etlich hussarn furgenommen, wie dann der H. Stathalter bewilligt das ich 9 husarn albeg bei mir hab und der landverweser 3. Den gibt man all monat von vil reitens wegen ainem jeden 1 ducaten mer, als die gewonlich besoldung, damit rich ich vil mer aus weder sunst mit 3 poten. (A horvát véghelyek oklevéltára, 365. lp.)

¹⁶² U. o. 329. lp.

volt s ezért a szolgálatért egyezményszerűen évi ezerkétszáz forintot fizetett, maga is tartott vagy tarttatott hírszerzőket, lehetőleg huszárokat. Vezérei szintén.¹⁶³ De ezenfelül huszárok hajtják be nálunk a késedelmes adót,¹⁶⁴ kísérik már a XV. század végén a fontos szállítmányokat,¹⁶⁵ az előkelő személyeket,¹⁶⁶ sőt 1515-ben a nevezetes bécsi találkozóra, hol az oly fontos kölcsönös házassági szerződést kötötték meg, magát a királyt és trónörökösét is. Törökös ruházatuk, hasonlíthatatlanul lovaglásbeli ügyességük, közfeltűnést keltett,¹⁶⁷ annál inkább, mert ekkorra az ugyancsak jelenlévő lengyel király, a fentemlített és huszárfamiliárisokat tizenöt év előtt még nem ismerő Jagelló Zsigmond, népe is részben huszárosan öltözködött.¹⁶⁸

Ma Bécsben, holnap Budán, azután ismét a magyar vagy stájer végeken. Változatosságihiány miatt a huszár valóban nem panaszkodhatott. Leginkább fejlett rétegében mindinkább igazi zsoldosnéppé vált, mely sok gazdát és szolgálati helyet látott, de mindenütt huszár maradt; igazi közösséget csak azokkal érzett, hatással csak azok voltak reá, kikkel együtt harcolt és vérzett. A sűrűn elnyert, és valljuk meg keresett osztrák szolgálat például semmi kimutatható elváltozást sem hozott.¹⁶⁹ Németül a huszár nem tanult meg. Említettük, hogy írni és olvasni az előkelő parancsnok, Juri-

¹⁶³ Ain hussarn fur ain kuntschafter, Horvát vég helyek 253. lp. Gestern... ist mir durch den haubtman aus der Mettling dise kundschaftzedel von einem hussarn der in der Weinitz auf kundschaft wart zukomen U. o. 321. lp. Az ilyen alkalmazás lehetett nagyobb csapatok harcra kész megfigyelő szolgálata (v. ö. u. o. 361. lp.), de néhány huszár vakmerő kémkirándulása is. V. ö. Salm Miklós gróf jelentését Ferdinánd főherceghez 1522 júl. 3-ról: ...damit ich aber dest gewisser kundschaft haben mog, hab ich on wissen des wans (t. i. mint említettük a bán látta el az osztrák frontot is hírekkel) dannocht sovil vleis furgekert, damit ich den obgemelten hussarischen reuter zu mir und in E. fl. Dt. land bezalung mit etlichen pferden gebracht und den gleich in diser stundt mit seiner person und noch 6 reutern seiner geheimen die er gar in der Turken leger brauchet, mit ainem gelt so ich dargelihen, bewegt und abgevertigt an die ort zu reiten und sich gelegenhait der Turcken wesen, besterckung und furnemens eigentlich zu erkunden und nemlich inner 6 oder 7 tagn widerumb bei mir zu sein und mich des zu berichten und das ware gewisse kundschaft mit ime zu bringen. U. o. 183—184. l. A kezébe került hírvívőkkel a török nb. nem sokat teketóriázott, kegyetlen halál várt reájuk. (U. o. 162. lp.)

¹⁶⁴ Engel: i. m. I. 44, 142, 165. lp.

¹⁶⁵ U. o. 64. lp.

¹⁶⁶ U. o. 62, 162. lp.

¹⁶⁷ Meynert: i. m. 110—111.

¹⁶⁸ Partim more Hungarorum, quos Husserones appellant vestiebantur. Cuspinianus, Diarium de congressu Caesaris Maximiliani I. et trium regum Hung. Boh. Pol. Kiadva Bélnél, Adparatus ad hist Hung. 283. lp.

¹⁶⁹ V. ö. A horvát vég helyek oklevéltára, 582, 620—621, 686—688. l.

sity sem, hát még az egyszerű közember. Tolmács nélkül német uraimék sehogysem boldogultak velük,¹⁷⁰ valamint a XV. századbéli magyar huszárvezéreknek is bizonyára ismerniök kellett a szerb-horvát nyelvet. Éppen ezért a huszárság elmagyarosodásában a döntő körülményt, mint már előrebocsátottuk, nem a külső tényezőkkel való érintkezéseken keresnénk, annál kevésbbé, mert nagy részük a végvidékről soha el nem mozdult. Hatottak ezek is s kétségtelen, hogy Magyarországon sokkal inkább, mint Ausztriában. Ott a huszár csak szolgált, itt szolgált és élt, otthon volt. De azért nem ez a leglényegesebb. Alapjában véve primitív emberek; ami újat helyőrségváltoztatásaik, kiküldetéseik, felvonulásaik közben láttak, megcsodálták, de aligha teheték magukévá. Ehhez hiányzott a megfelelő lelki alap. A magyar főúr éppen olyan idegen maradt volna számukra, mint az osztrák: összeforrtak ellenben a soraikba lépő magyarral. Végeredményben tehát azt kell kimondanunk, hogy a huszárság magyarrá válásának legdöntőbb oka, a koldúsbokra juttatott határszéli nemesség mind gyakoribb huszárszolgálat a rácság beözönlésének ezzel időben párhuzamos elapadása.

..A mohácsi csata megoldotta a XVI. század keleti kérdését. E csata után mindazon alakulások, melyeket a magyar állam attractív ereje az északi Balkánban létrehozott, beolvadtak s hatalmába estek a töröknek. Csak a mohamedán hódítás lényegében múlt, hogy ez államokból, melyeknek szervezete a görög császárság hanyatlása után nem erősödhetett meg, az ozmanli birodalom egységes és oszthatatlan részeivé nem váltak. De midőn e kérdés ekkép megoldásra jut, eléállott a magyar kérdés, mely ismét a mohácsi csatasíkon 1687-ben oldatott meg. A szerbek s a behódolt rájá-h-k, kik a magyar állam védképességében még bíztak, a mohácsi csata után végkép elvesztették reményeiket. Azontúl a magyar kérdés végleges megoldásáig, mindaddig, míg Savoyai Jenő fel nem tűnik, a dunántúli szerbség s a bosnyákok vitézsége a török hadi történelem lapjain foglalnak helyet. A legvitézebb török hadvezérek és basák a balkáni szlávság soraiból kerülnek ki s keresztény érdeken csak azok működnek, kik a mohácsi veszedelem előtt menekültek Magyarországra, vagy még a Mátyás-féle colonisatio idejében gyökeresedtek meg.¹⁷¹

Ilyenek pedig nem voltak megemészthetetlenül sokan. Láttuk, hogy Tubero Ulászló első éveire nézve csak a despo-

¹⁷⁰ V. ö. u. o. 256. lp.

¹⁷¹ *Thallóczy*: Bakity Pál. A Magyar Nemzeti Múzeum 1628. Fol. Hung. jelzésű kéziratában, a 281/b.—282/a. lapon.

tákat, Belmosevityet s a két Jaxityot említi; ugyanazokat, kik már Mátyás alatt itt voltak. Ülészló idejében viszont szinte egy csapásra megszűnt a beköltözés önmagában kíváncsatos volta. Azt a rációk is látták, hogy Magyarország nem az a megbízható bástyá és oltalom többé, mi előbb volt. Nándorfehérvár és Sabác elestéig tehát inkább csak egyesek szivárogtak be.^{171a} olyanok, kiknek a török felsőségtől valamiféle személyi okból tartaniok kellett. A végvárak bukása komoly fordulatot jelentett. Ezentúl a töröknek nem volt szüksége barátságos szerb előkelőségekre. Megvolt a felvonulási bázisa a magyar határon, nem kellett többé közbenso helyi hatalmasságokkal törődnie. Ezentúl nem is tűrte azokat. A szerbségnek most sürgősen kellett választani a pribékké válás vagy a magyar zászló között. S nagyon jellemző, hogy mindössze egy nagyobbarányú raj jelentkezett, a nevezetes Bakity-család és házuknépe, kiknek útját, értékesnek tartott elemek lévén, maga a kalocsai érsek, Tomori Pál egyengette.¹⁷² Bakity Pál, éppen mint annak idején Belmosevity Milos, azonnal birtokot nyert a királytól,¹⁷³ Mohácsnál már magyar részen küzdött s hamar elvegyült a magyar katonai rendben. Nyáry Ferencnek, Batthyány Farkasnak, Ostrosity Miklósnak és Zay Ferencnek a XVI. század eme nagy huszárvezéreinek, Thallóczy szerint ő volt a mestere.¹⁷⁴ Csakugyan az utódai már java magyarok, de ő maga is, közvetlenül Mohács előtt érkezvén, már magyarosodó miliót talált.

Ennek a magyarosodási folyamatnak a friss rác tömegeknek elapadása kétségkívül lényeges javára vált, de a döntő rész emellett is a magyarság térfoglalását illeti. Enélkül magyar rácság és török rácság állt volna egymással szemben: reménytelen megoldás, ha ismerjük a beköltözők kétlaki természetét, és sivár is, ha meggondoljuk, hogy a középkori szervezetű magyar haderő java Mohácsnál elhullott. Újat állítani nem volt erő s nem is lett volna időszerű, mert a páncélos seregek napja európaszerte leáldozott, komoly értékű

^{171a} V. ö. Magyar-szerb oklevéltár 304, 326—327. lp.

¹⁷² Is, si exhibit, est maior persona quam condam Helmostwyth (így!) fuit vel Domini Jazith nunc forent. Levele az esztergomi érsekhez és Bornemisszához 1525. okt. 12-ről. (Tör. Tár. 1882. 88. lap.)

¹⁷³ A somogy megyei Lak várát, mely a Nándorfehérvárat feladó Hédervári Ferencé volt. (U. o. Fol. Hung. 1628. 280/b. lp.)

¹⁷⁴ „Bakity ismerte legjobban a török lovasságot — írja Thallóczy — s azok az ú. n. rác lovások, kiknek fegyverzete, törökkel való harcolási módja a mi huszárjainkra nem maradt hatás nélkül, nem voltak egyebek, mint török módra harcoló magyar spáhik”. (U. o. 284/a. lp.) Szórol-szóra igaz, csak a hatáshármaztatásban van egy kis hiba. Az u. n. rác lovasságnak nem kellett kívülről hatni; talán sikerült bebizonyítanunk, hogy nem más az, mint a huszárság kezdetbeli jelentkezési formája.

magyar gyalogság felállításához pedig Mátyás korának hatalma, gazdagsága és rugalmassága lett volna szükséges. Ilyen tervekkel akkor csak ábrándozó léphetett volna elő, való érték s kéznéllevő egy volt, a török módon harcoló, a törököt egyedül lekötni tudó huszárság. A nemzet életösztone sajátította ki ezt a fegyvernemet. A Délvidék elnyomorított, az egyre ismétlődő török beütések következtében békés munkájában lehetetlenné tett népe és nemessége adott a huszárságnak mindenekelőtt új arculatot. Az eredményt az egész határ mentében majd az ország belsejében is világosan megállapíthatjuk. Adatszerű részleteket pedig, mint jeleztük, a horvát végekről kaphatunk.

1522-ben stájer zsoldban találjuk pl. Salm Miklós seregében a jajcai huszárok egy előkelő tisztjét, ki csak néhány héttel előbb hagyta volt el ezt a nevezetes erősséget. Természetesen tekintélyes nemesember — a gróf tudomása szerint az őrség egyik vicebánja volt — de már nem Haraszthy Ferenc-féle zászlós úr, kit közjogi állása helyez huszárcsapatok élére.¹⁷⁵ S ugyanakkorra az egyszerűbb helyeken is megjelent már a nemesség,¹⁷⁶ annyira, hogy egyúttal megszűnni látszik a nemesi származás egyénenként való kiemelése. Mint természetes is, tömegesen tódultak a huszárság soraiba. Nehéz fegyverzetet szerezni nem volt módjukban, s az idevágó kereslet különben is állandóan fogyott, kellett ellenben a törököt ismerő, lehetőleg könnyű lovas, királynak, főúrnak, idegennek egyaránt. Mikor 1524-ben az osztrák font kiegészítéséről esett szó, a kiküldött bizottság erősen hangsúlyozta, hogy a könnyű lovas kontingenst lehetőleg Horvátországból kell toborozni,¹⁷⁷ ugyanúgy Jurisity, mikor 1527 nyarán Bi-

¹⁷⁵ So hab an heut durch ainen edlman so mit etlichen pherden under mir ligt durch pracktick ainen hussarischen reuter und ansehnliche person, der im Geytza underwan gevest, nachdem man alle quotember abzuwechseln und ainen andern hinein zuverordnen phligt so auch erst vor dreien wuchen herauskomen ist, zuwegn bracht — írja július 3-ikán Salm gróf a főherceghez. Horvát véghelek oklevéltára 182. lp. Szeptember 8-án pedig már kitapasztalt használhatósága felől nyilatkozik. Also ist gleich darauf der hussarn ainer so in der von Steyer sold under mir ligt und ain treffenlicher gesell, so vorhin underwan zum Yetza gewesen, den wol zu glauben ist, an heut fruee zu mir hieher komen. (U. o. 194. lp.)

¹⁷⁶ Ritschan Bernardin 1524-ben „bei ainem edlman under den hussarn“ küld a bánnak üzenetet. (U. o. 360. lp.)

¹⁷⁷ Muest man als vill man ir noch durft in Krabaten bestellen, damit stellt man den maisten adl und Grn. zufriden (U. o. 346. lp.) Ez az utóbbi szempont t. i. szintén latba esett. Állandóan tartani kellett a földönfutóvá lett nemesség török részre állásától s ezt mindenáron meg kellett akadályozni. Ezért rendelte el Ferdinand 1526 tavaszán Kaczianer ötszáz könnyű lovasának zsoldbavétele felől intézkedve, hogy „sich auch beflais in solhen dienst und bestallung den armen Krabatichen adl, doch

hács és Répács várak védelmére tett javaslatot. A király különösen cseh puskásokat tetszésszerűen parancsnok vezetése alatt, a szükséges száz könnyű lovas élén ellenben feltétlenül Perusics Gáspár álljon,¹⁷⁸ emberei pedig az elűzött nemesség sorából származzanak.¹⁷⁹ Egyúttal azonban költözzenek háznépéstől Bihácsba, miáltal a vár lakossága is megfelelő képet fog öltetni. Többet nem mond. Ámde kétségtelen, hogy a tapasztalt katona ezzel a rendszabállyal a nemes ujoncok kitarását célozta felfokozni, kik ilyenmódon nemcsak a zászló becsületéért vagy zsoldért, de övéik életéért is küzdjenek. A békeszerető s korábban a katonáskodástól visszahúzódó nemesség jórészből így vált mindinkább harcos huszár, s természetesen nemcsak Horvátországban, de a határ mentén, a török szemeláttára mindenfelé.

Ki kell azonban rögtön emelnünk, hogy a könnyű lovaság nem pusztán ilyen, a római limitaneusok minőségének megfelelő határőrségekből állott. Ez az első, mondjuk második felvonás. Hamar kiváltak azonban közülök az igazi zsoldosok, kik minden helyhezköötöttséget levetkezve, bárhol, messzi harctereken is, hajlandók voltak szolgálni. Ilyenek tűntek szemünkbe már a XV. században. Azt mondhatnánk, hogy ezek a teljesen kialakult huszárok s csak ezek elmagyarosodásával vált a folyamat befejezetté. Azok a könnyű lovasok, kiket Mátyás király a nyugati hadjáratokban alkalmazott, mindentől elszakadt fajtabéli rációk. Magyar még akkor nem igen akadt ilyen. A rácságnál korábbi, a XIV. századra már kihalóban lévő latrunkulusok nyilvánvalóan kunok voltak. De a török nemcsak a földeket pusztította el, s kényszerítette a lakosságot a végvárakba, bevette azokat is, az ott talált asszony- és gyermeknépet elhurcolta, a limitaneus huszár egyszer csak azt látta, hogy senkije sincsen, csak hasonló sorsú bajtársai. Ez az alakulás még némi vizsgálatot igényel.

Azzal, hogy valaki felvette a könnyű lovasok törökös fegyverzetét s beállt a határvédő harcosok sorába, még úgy látszik, nem lett huszárrá. A XVI. század elején ennek a nemrég annyira megvetett névnek már, legalább is honvédelmi szempontból, meglehetősen jó csengése volt. Láttuk, hogy magyarországi zsoldjuk Mohács táján a páncélosával vetekedett

die zu dienen und raisen geschickt, zebringen, damit derselb also underhalten und destweniger ursach hab sich an die Turken zu ergeben. (Horvát véghelyek 504, v. ö. u. o. 529. lp.)

¹⁷⁸ A parancsnoknak alárendelteivel összeszokott voltát a huszárságnál, úgy látszik, különösen fontosnak tekintették. Ezt idegenek is hangsúlyozni szokták. (V. ö. Horvát véghelyek. 150. lp.)

¹⁷⁹ Soll ir Mt. bevelch ausgen lassen, damit man den vertribnen adl in der beruerten antzal annemb. (U. o. 695. lp.)

s a könnyű lovasságon belül is egy elhatárolódást észlelhetünk,¹⁸⁰ mi élesen belevilágít a fegyvernem fejlődésébe. Nagy úr a szükség, a huszárt nem származás, hanem használhatóság szerint fizették és értékelték. A török háború iskoláját végigjárt névtelen harcos a források tanúsága szerint nagyobb becsben állott, mint a csak imént felcsapott bármily jónevű nemesember. Semmiféle adatunk sincsen arra nézve, hogy az ú. n. „hussarische pferdt“ a „krabatische pferdt“-től külsőben, harcmódban, már ebben az időben valamit is különbözött volna.¹⁸¹ Az ellenben bizonyos, hogy az előbbieket zsoldja, tehát az értékelés kulcsa, miből joggal lehet következtetniük, jóval magasabb volt a horvátokénál. És pedig az arány három a kettőhöz. A rosszabbul fizetetteknek ez a viszonylat természetszerűen nem tetszett s megszüntetését nyomtatékosan szorgalmazták, de eredményt nem értek el. Magától Ferdinand főhercegtől tudjuk, hogy miért. 1526 március 6-án Augsburgból arra útasította udvari kamaráját, hogy a Kacziáner számára, a horvát nemesség kebeléből toborzandó ötszáz könnyű lovas mindegyikének havi két forintot fizessen, az ugyanakkor felveendő kétszáz huszárnak ellenben hármat.¹⁸² S mikor ezt úgy látszik maga Kacziáner nehezményezte, a főherceg válaszképpen részletesen kifejtette, hogy az elintézés nem lehet másféle. A horvátok hazájukban vannak és maradnak, annak földjén önmagukat s hozzátartozóikat védelmezik. Puchler huszárai¹⁸³ viszont Szlavóniából s az örökös tartományokból kerültek Horvátországba, illő tehát, hogy magasabb fizetést kapjanak.¹⁸⁴ Az elégedetlenség tovább lappangott, de a főherceg nem engedett. Egy hónappal később, legfeljebb annyira volt hajlandó, hogy a horvát lovasság felét, természetesen menetkészségben, otthon hagyja s csak a másik felét hívja táborba, olyan módon, hogy félév elteltével felváltsák egymást. Ezért évi tíz-tizenkét forint ú. n. várakozási zsoldot volt hajlandó fizetni s a táborba

¹⁸⁰ V. ö. Salm Miklós egy 1522-iki jelentésében a „ringe pherd und hussaren“ megkülönböztetést. (Horvát véghelyek 174. lp.)

¹⁸¹ Scheirer csapatát például, mely az alább idézendők szerint 1523-ban horvátokból állt Ritschan 1524-ben huszároknak nevezte.

¹⁸² A horvát véghelyek oklevéltára 504. lp.

¹⁸³ Hogy Puchler csapata huszárcsapat volt, v. ö. u. o. 511. lp.

¹⁸⁴ ... die geringen pferdt so Catzianer und Scheirer bestellen wollen sein vorhin im landt dienen und beleiben im landt und helfen behueten. schutzen und schermen ir erblandt sambt iren weib und kindern, hab und guetern; aber Puhlers pferd muessen aus den Windischen und unsern landen hinein in Crabaten in ein frembt landt ziehen, deshalb inen pillicher ein merere besoldung erfolgen soll. (U. o. 529, v. ö. u. o. 591. lp.)

szálló résznek kivonulási többletet,¹⁸⁵ de az sem mehetett többre havi két forintnál.¹⁸⁶ Vagyis ami az anyagi részt illeti, kitartott eredeti álláspontja mellett.

A helyzet meglehetősen nehéz volt, mert az osztrák tartományok a saját szolgálatukban tartott huszároknak bőségesebben fizettek s ez nem maradt titokban. Ám el kell ismerünk, hogy a főherceg érvelését ez lényegben nem csorbította, lévén a tartományok zsoldosai otthonuktól szintén távol szolgálták, a limitaneus-minőséget már letett huszárok, kik szerte is többet érdemeltek. Az ilyen, nagyobb rendelkezési szabadságot biztosító csapatnak alkalomadtán ő maga is nagyobb összegeket utalványoztatott, de jellemzően kikötötte a szolgálati terület kiterjesztését.¹⁸⁷ A zsoldösszegek a kereslet és kínálat viszonyai szerint, de általában meglehetősen szűk határok között ingadoztak. Maga a rendes hópénz egész nemzedékeken keresztül ugyanaz maradt.¹⁸⁸ Ha a haditerületen drágulás állott be, miután a katonának elvben minden szükségletét zsoldjából kellett fedeznie, történt valamelyes emelés. De az eredeti alapot gondosan számon tartották s amint lehetett, azonnal visszatértek hozzá.¹⁸⁹ Az ilyenformán szinte megkövesedett alapösszegek tehát jó bepillantást engednek a különböző zsoldosfajták elfogadott használhatósági körülményeibe, persze csak azokra az időkre nézve, mikor a központi kormányzat az ország területét lehetőleg egészében oltalmazni akarta és tervezte. Később, mikor a török veszedelem okozta első ijedelem elmúlt, a végek zsoldviszonyai egyenesen siralmasra fordultak. Hogy a szerencsétlen emberek a helyükön maradtak, szinte csodának mondható. Az idegen hadvezetés rúttól visszaélt hűségükkel s egy-egy végvár elvesztésével igazán nem sokat törődött; az egész szervezet nem szolgált egyébre, mint a szerencsésebb örökös tartományok épségének biztosítására. Akkor azonban már más elemek örködtek a határokon s így az élet, a pusztaság élet úgy ahogy biztosítva volt.

Megjegyzendő, hogy egy a Jagellók iskoláját folytató budai kormányzat mellett, körülbelül ugyanolyan elnyomódás lett volna várható. In Jajcha pereunt iam fame — írta

¹⁸⁵ A csapat készentartásáért járó ú. n. wartgeld s a harcbanvonuláskor esedékes raisgeld külön megállapítása igen gyakori zsoldbavételi mód volt. Így lépett már 1497-ben Frangepán János Miksa szolgálatába. (Horvát véghegyek oklevéltára 228—232. lp.)

¹⁸⁶ U. o. 527—528.

¹⁸⁷ U. o. 473—474. lp.

¹⁸⁸ V. ö. u. o. 130. lp.

¹⁸⁹ Az 1525-iki osztrák huszárszoldtöbblet például csak arra az időre irányzódott elő „bis die theurung etbas milter wird, das sy umb geringen besoldung dienen mugen. (U. o. 463. lp.)

1516-ban a derék Beriszló püspök,¹⁹⁰ a török harctér egyik legalaposabb ismerője, kinek huszárjairól a róla szóló ének is megemlékezik.¹⁹¹ A tehetetlen II. Ulászló király ismerte a veszélyt, igyekezett legalább élelmet juttatni a várakba,¹⁹² de egyre nehezebbé vált bánt kapni pl. Jajczába. Gyarmathi Balassa Ferenc kinevező okmányában kifejezetten benne van, hogy a terhet a király öt hónapon belül leveszi válláról.¹⁹³ Öt évvel később pedig az 1518-iki országgyűlés tételesen kimondta a félévi őrségváltás kötelezettségét¹⁹⁴ s a huszas évekre a határidő három hónaposra zsugorodott. A zsold gyenge volt, az osztrák nivót sem érte el. S ha még rendben folyt volna! De a magyar katonaság az önmehtagadás kálváriáját bizony már a Habsburg-országslás korszaka előtt megkezdte. A fizetetlenség minden gyötrelmével és megaláztatásával már Mohács előtt megismerkedett.¹⁹⁵

Gyarmathi Balassa Ferencet a fenti oklevél a királyi könnyű fegyveresek kapitányának nevezi, 1513-ban Jajczának a huszárság adott parancsnokot. Ott a mesze Délen az új fegyvernemnek már akkor nagy multja volt. Sok évjárat fordult meg a falak között hasonló bajok és küzdelmek során. Pénztelenség miatt már 1495 elején megesett, hogy az őrség huszárjai kivonultak a várból „ut iterum redeant” a kincstartó segített rajtuk.¹⁹⁶ Odalenn akkor sem lehetett őket nélkülözni, holott ugyanakkor a temesi gróf és az erdélyi vajda katonatartási kötelezettsége száz, illetve kétszáz páncélosra szorítkozott.¹⁹⁷ Ekkoriban még élt a Mátyás-féle rend, egyedül a déli határ a huszárság birodalma. Kétszáz huszár állomásozott Nándorfehérvárott,¹⁹⁸ s mikor Kinizsi egy részüket magával vitte a rácföldi betörésre, gondoskodás történt, „hogy az ideiglenes pótlás is huszárokból álljon.”¹⁹⁹ Őket leljük ugyanekkor Karánsebesen, Szörényben, Levácson, Jezeróban²⁰⁰ s a déli határ mentén és tőszomszédságában általában

¹⁹⁰ Jajcza története 258. lp.

¹⁹¹ Ahol vának ő huszári, ott vigan osztoznak. Cantio Petri Beriszló, — idézve *Takáts*nál. Emlékezzünk eleinkről 93. lp.

¹⁹² Ut non pereant fame, qui in illis afflictis locis vitam miseram trahunt. Jajcza története 244. lp.

¹⁹³ Magyar-szerb oklevéltár, 339—340. l.

¹⁹⁴ Jajcza története, CCXII. lp.

¹⁹⁵ Az az útszélien durva és minősíthetetlen elintézési mód, melyben a naszádosoknak volt részük Nándorfehérvár eleste előtt — v. ö. Szerémi György emlékiratát Mon. Hung. Hist. SS. I. 95. lp. — egészen példátlan. De a halogatás s a vérrel megszolgált garasok kifizetésének elmulasztása annál megszokottabb.

¹⁹⁶ Engel: Geschichte des ungrischen Reichs, I. 69. lp.

¹⁹⁷ U. o. 127 és 129. lp.

¹⁹⁸ U. o. 128. lp.

¹⁹⁹ U. o. 52. lp.

²⁰⁰ U. o. 50, 77, 119. lp.

mindeniütt. Ámde a létszámok alacsonyak, páncélosoktól támogatottak.

Húsz évvel később, mint a huszárság futárszolgálatára kapcsán láttuk, az egész országban ismerősök. Az esztergomi érsek huszáraival is találkoztunk már, de mégis feltűnő, hogy 1520-ban számuk hétszázra rug.²⁰¹ Nem feltűnő ellenben, hogy akkori kapitányuk Újfalussy Mátyás 1526 tavaszán Péterváradról érkezik Budára, honnan Tomori küldötte volt fel, néhány pribék kíséretében.²⁰² Egerben ugyanekkor kétszáz páncélos mellett mindössze hatvan főnyi huszársapattal találunk, mert ez a hely viszonylag északi területnek számított, hol kevesebb szükség lévén rájuk, lassabban gyökereztek meg. De talajuk, mint mindenfelé, ott is elő volt készítve. Éppen az egri püspök Estei Hyppolit bibornok volt az, ki ki is mondogatta, hogy a magyar páncélos akkor 1519-ben nem a legértékesebb katonaanyag, a könnyű lovas ellenben az első a világon.²⁰³ Ha valaki bárminő okból a huszárkérdést illető bűvátkodást a Mohácsot közvetlenül megelőző évek anyagának átvizsgálásával kezdené, azzal könnyen megeshetnék, hogy a huszárság szinte mindeniütt jelenlét volt miatt a határszéli származást már észre sem venné vagy — mint Takáts Sándorral történt, — csak a névre vonatkozólag ismerné el.²⁰⁴ Javarészt a déli határ közelében vitézkednek természetesen ekkor is, de már csak azért, mert ez a veszélyeztetett terület s egészükben különösen ami hópénzes tagjaikat illeti, éppen nem helyhezköttök. A belső ország-részeket éppen olyan jól ismerik, mint Jajczát, vagy Nándorfehérvárt. Az egyes őrségek élén kapitányok, alattuk — a királyi várakban — ú. n. udvari huszárok állottak, kik feudális párhuzamban megfeleltek a lándzsa glevenyerjeinek, a lova-

²⁰¹ V. ö. Óváry, A M. Tud. Akadémia oklevélmásolatai. I. 260. lp. 1150. sz.

²⁰² Engel: i. m. I. 198—199. lp.

²⁰³ Bon Alajos velencei követ jelentése Marino Sanutonál 1519-ből. E come li havia ditto il Reverendissimo Cardinal Estense li homeni dar-me Hongari cativi. ma li cavali lizieri primi del mondo. (M. Tört. Tár, XXV. 1878. 155. lp.)

²⁰⁴ Eme kiváló kutatónk nagyon jól tudta, hogy huszár, hajdu, pandur, naszádos stb. egytől-egyig délszláv eredetű kifejezés. Tudta azt is, hogy kezdetben egyik sem hízog jelentésű. De fogytékos, korai anyag birtokában azt vélte, hogy így nevezett némely délszláv elemek már meglévő magyar kötelékekbe ékelődtek, s az eredetileg magyar csapatnemet azután róluk neveztek el. V. ö. Emlékezzünk eleinkről, 81—82 és 87. lp. Holott a középkori magyar seregnek nemcsak a terminusokhoz, de a mögöttük meghúzódó emberanyaghoz sincsen semmi köze. A magyarság csak a török veszedelem elhatalmasodásával kezd közibük szivárogni s így természetesen átveszi nevüket.

goknak. Míg azonban — újra kiemeljük — ez utóbbiak katonai szempontból is kíséretük fölé magaslottak, az udvari huszárt elsősorban adminisztratív tekintetek tették legényeik elsejévé. Tudniillik, mint a királyi számadáskönyvek zsoldfizetési tételeiből kiderül, a zsoldösszegek az ő nevükre szoktak szólni,²⁰⁵ tehát tulajdonképpen ők s csak ők azok, kiknek szolgálati viszonya közvetlen. Embereiket azután ők fizették s zsoldjuk mint az ugyanazon időre szóló különböző összegű tételek s horvát okleveles összevetések egyaránt bizonyítják, embereik száma szerint igazodott. Szóval a zsoldösszeg nagysága attól függött, melyik udvari huszár, mint akkor mondták, hány lóval vállalt szolgálatot. Az udvari huszárok, a kapitányokról nem is beszélve, ^{205a} már szinte előkelő személyiségeknek mondhatók. Királyi familiárisok, nagyjórészt magyarok, legalább is magyar nevűek. Sok közöttük persze a délszláv s nem egy akad olyan, kinél ha nem tudnók, hogy az, aligha sejtenők a huszárjellegét. Például 1525-ben a topuszkói apát²⁰⁶ vagy a karánsebesi bíró, Bokosnyecz János.²⁰⁷ Elődeik, mondjuk egy évszázaddal korábban, talán nem is konyítottak a katonáskodáshoz, ők létfeltételeik meginogván, a királyi zászló alá menekültek. Ki tudja miféle múlt, miféle előbbi szereplési irány lappang az egyszerűen csak megnevezettek nagy tömege mögött. A helyőrségek ritkábban, a parancsnokok eléggé sűrűn változtak, minnek megvan a maga nagyon természetes oka. Az új állomásra kerülő kapitány t. i. ha például nagyobb állományú, jobb ellátású helyre költözött, nem vitte mindig egész legénységét magával. Nem is tehette talán. Azt a tagozódást t. i., melyet a horvát szakaszon megfigyelhettünk, a bárhol szolgálni kész, mozgékony lovasrajokat s a helyhezköttettebb limitaneusokat a magyaron is megtaláljuk. Hogy az udvari huszárok közül, ki követte régi parancsnokát, ki nem, azt nyilvánvalóan magánszerződések szabályozták. Ez a feudális hagyaték egészen az állandó hadsereg megszervezéséig, tehát még igen sokáig épségben maradt. Az előbb említett karánsebesi bíró például, úgy látszik, Czibak Imre alattosa volt azután is, hogy ura

²⁰⁵ V. ö. M. Tört. Tár, 1877. XXII. 66, 132, stb. lp.

^{205a} A horvát főnemesség olyan előkelő tagja, mint Korbaviai János gróf szolgálatait 1527-ben Ferdinánd királynak felajánlva, huszárparancsnoki helyért folyamodott. Ez — mint írja — *megfelelne* társadalmi állásának (secundum dignitatem meam capitaneum super husaros dare digneatur.) A horvát vég helyek oklevéltára, 687. l. (A hely nb. Kaczianer helye volt. U. o. 620—621.)

²⁰⁶ M. Tört. Tár, XXII. 1877. 161—162. lp.

²⁰⁷ U. o. 87. lp.

Karánsebesről Temesvárra került.²⁰⁸ Ami eléggé feltűnő, különösen ha tudjuk, hogy egyik társa, Kemény István, kinek semmiféle karánsebesi kötöttségéről sem hallunk, régi állomáshelyén maradt.²⁰⁹ A kapitányok kezén sok szál futott össze. Nemcsak huszárjaik felett intézkedtek, Mohács táján a legtöbb vár élén már céhbeli könnyű lovas tisztek állottak; ők fogadták és vezették az őrségek gyalogságát is.²¹⁰ Gyarmathi Balassa Ferenc példája korántsem egyedülálló. Különbözőleg is mutatkozott, hogy a huszárság a határvédelemnek vezető fegyverneme lett. Huszárok őrködtek Jajcában, a Szerémségben, Temesvárott, Karánsebesen,²¹¹ Sabácon, s mindenekelőtt Nándorfehérvárott, nem egységes elbánás és nem egyöntetű zsoldviszonyok közepette. Az udvari huszárok királyi emberek, szolgálatukat tehát bizonyára csak a király mondhatta fel.^{211a} De alantosaikat nyilvánvalóan ők maguk válogatták össze, ezek nevét Budán számon sem tartották. S ezek között nem egy lehetett olyan, ki nem szívesen cserélgette állomáshelyét, mert a huszárszolgálat mellett egyéb munkát is végzett, mint azt a végvárak szervezetébe jó bepillantást engedő két nevezetes előirányzatból eléggé világosan kihüvelykezhetjük.²¹²

Az elsőn „Super salariis dominorum“, a másodikon „Provisio castrorum finitimorum“ felírást találunk, s keltük egyformán 1504 április 24-ike. Az utóbbi (II.) a jóval értékesebb, az első (I.) inkább tervezet. Záradéka őszintén megvallja, hogy a Szent György napra hirdetett rákosi országgyűlésre „per dominum Joannem Bornemyzza, regium thesaurarium

²⁰⁸ Megjegyzendő, hogy Temesvárott még ugyanazon évben Kállay Jánost találjuk (Capitaneus aulicorum huzaronum ad Themesvar serviencium.) U. o. 107, 148, 167. stb. lp. Ő előbb szörényi bán volt. Thallóczy —Horváth, Alsószlaviniai Okmánytár. Mon. Hung. Hist. Dipl. XXXVI. 287. lp. Egyik servitora Horváth János ott vesztette el mindenét. M. Tört. Tár, XXII. 115. lp. Érdekes, hogy a temesvári parancsnokság a banatus után sem számított kegyvesztésnek.

²⁰⁹ U. o. 98. lp.

²¹⁰ U. o. 81—82. és 87. lp.

²¹¹ U. o. 52, 59, 64, 66, 169. stb. lp. *Engel*: Monumenta Ungrica, 198. lp.

^{211a} Fraknói pusztán testőrséget lát bennük. (II. Lajos és udvara 35. l.) Ellenmondás tehát, mikor azt írja, hogy „ily jelentékeny fegyveres erőt ama válságos időkben nem lehetett tétlenül hagyni. Kisebb csapatokra osztva a végvárakba küldettek“. U. ó. a kir. bandériumot (armigeri aulici) gyalogtestőrségnek (!) nézi. Teljesen az ő nyomában jár Fögel. (II. Ulászló udvartartása, 71.; II. Lajos udvartartása, 60—61. l.)

²¹² Ezt a két igen fontos iratot, a végek jagellórkori szervezetének kétségkívül legfontosabb forrását, az Országos Levéltár őrzi (Dl. 21.279.) s először Kovachich tette közzé Supplementumának II. kötetében. Újabbban Horváth Sándor adta ki Thallóczy, Jajcza történetének okleveles függelékében. Erre a könnyebben hozzáférhető és újabb kiadásra támaszkodunk. Az első a 178—185, a második a 185—192. lapon. Előbbit rövidség kedvéért I. utóbbit II. alatt említjük és idézzük.

regestum istud missum est.“ Tehát inkább tanácskozási alap s számvetései csakugyan nagyon kuszák, eredményei jócskán kikerekítettek. A második sokkal fontosabb, gazdagabb anyagú és a mi szempontunkból már azért is becsebb, mert egészen a végekkel foglalkozik. Éppen azért következtetéseinkben ezt vesszük alapul, összefoglalásunkat elsősorban ebből építjük fel; az előbbit inkább bevezetésül és összevetésre használjuk. Persze mindig kiemeljük, ha valami lényegeset fűrészszhetünk ki belőle. Hiszen tartalma itt-ott nagyon érdekes; különösen a számadatoktól független meghatározásaiban egyenesen sokatmondó. A huszárság szolgálati tagozódásának legfontosabb ismervét belőle is kiolvashatjuk.²¹³

Szövege szerint a bosnyák várakban és városokban mindenekelőtt kétszáznegyvenhat olyan lovas — nem mond huszárt — állomásozik, ki három forint havi zsoldot híz s ennek fejében állandóan készen állni tartozik (*eoque continui ibi esse debent*), ellenben csak két forintot s némi sót kapnak azok, százhatvannégyen, kik élelmet szállítanak s „*tempore necessitatis*“ kötelesek kivonulni. Ez utóbbiak tehát, hogy úgy mondjuk, kevésbé hívatásos katonáknak látszanak, mert szolgálatuk nem állandó. S még eme réteg mögött következik, legalább is Nándorfehérvárban ötszázhusz huszár (így nevezve), kik ugyancsak „*tempore necessitatis exercituantur*.” De náluk zsoldról egyáltalában nem esik szó, az előírányt csak annyi anyagi előnyükről tud, hogy a királyi adótól (fejenként egy forint) mentesek; „*in contributione regia relaxantur*.” Az összegezések, ismételjük, mint az I.-ben általában, egészen hamisak, de annyt máris látunk, hogy a horvát szakaszra vonatkozó oklevelek tanúsága, az állandóan szolgáló s a területhez kötött könnyű lovasok közötti különbséget illetően, a szigorúan magyar kézben tartott kötelékek körén belül is megáll. Csak ott a mobilis rajokat hívták huszároknak leginkább, itt éppen azok ellenkezőjét. Ott a huszár látszott leginkább idegenbe szakadtnak, itt Boszniában és a Száva mentén mindenekelőtt ő van otthon. Rendkívül fontos eltérés, mit azonban a huszárság gyors fejlődése mellett némiképpen enyhít, hogy ez az összeállítás húsz évvel korábbi keltű. Az ottani adatok, mint emlékezhetünk, a Mohácsot közvetlenül megelőző évekből eredők.

Lássuk azonban a II. számú lajstromot, melyből jóval többet tudunk meg s pontosabb mérlegelhetés kedvéért próbál-

²¹³ Thallóczyval, ki mindkét szöveget előmunkálatnak tartja, a II.-t illetőleg nem érthetünk egyet. Hamari fogalmazást különben ő is csak az I.-nél volt képes megállapítani. A két iratot idézett művében fel is használta (Jajca története. CLXXXII—CLXXXVII. lp.), de inkább Jajca szempontjából s a huszársággal különlegesen nem foglalkozva.

juk megfigyelni az ott tárgyalt csapatnemek valamennyijét. Ezek elseje a

1. *Nehéz lovasság.* Azonban világosan megnevezve (armiger, miles.) soha sincsen. Pusztán ezt a szöveget nézve, egyenesen bizonytalan volna, vajjon szerepel-e egyáltalában? Láttuk azonban, hogy II. Lajos király számadáskönyve szerint, Jajcában még 1525-ben is kétszáz páncélos lovas állomásozott.²¹⁴ Ha tehát itt azt olvassuk, hogy a jajcai bánok kétszáz lovas és háromszáz gyalogosra kaptak tizennégyezer forint salláriumot (tizenkettőt készpénzben, kettőt sóban) s ugyanakkor a várban százhuszonöt kimondottan könnyű lovas is szolgált, körülbelül teljes bizonyossággal tehetjük fel, hogy az előbbi kétszáz páncélos volt. Ugyanez az eset Horvátországban és Temesben is. A bán salláriumma tizezer forintnyi készpénz és ezer forintnyi só, miből kétszáz lovasát, de egyúttal várait is fenntartani volt köteles. Ugyanott önálló tétel azonban kétszáz könnyű lovas, a bánéi tehát nyilvánvalóan fegyveresek. Némi nehézséget jelentene, hogy a tizezer forintos összeg, amennyiben vártartási kötelezettség is terheli, a nehéz fegyverzetű lovasság mindenestre magas zsoldja mellett meglehetősen alacsonynak látszik. Ámde zenggi kapitányi minőségében — s ez a legfontosabb vára — a bán részére még kétezer forintot irányoztak elő. S a többi erősség költsége viszonylag kicsiny lehetett. A temesi gróf salláriumma nyolcezer forint, de emellett még külön kétezer-négyszáz forintot is kapott, mely utóbbi összegből „ex specialis annuentia regie maiestatis” száz könnyű lovaszt tartott. Kétségtelen tehát, hogy salláriumma banderiumát illetve, éppen mint az erdélyi vajdáé, kinek rovatában egyébtérmetű pénzsegély nem is szerepel. Tehát csakis bandériumot vezetett, könnyű lovaszt nem. Ennél a fegyvernemnél úgy látjuk, a topografiai eloszlás a leginkább sokatmondó. Erdélyben a régi rend csorbíthatatlanul fennáll, Temesvár külön királyi engedelemre szorul, hogy könnyű lovaszt tarthasson. A horvát bánnak viszont minden megjegyzés nélkül csak fele lovas-sága páncélos. S mindjárt megjegyezhetjük, hogy azon a vidéken volt a lemorzsolódás a legsebesebb. Batthyány Ferenc bán 1527 elején már csakis könnyű lovasok élén ajánlkozott Ferdinánd királynál szolgálatot vállalni.²¹⁵

Első pillantásra kevesebbet vehetünk ki a következő csapatnem a

2. *Könnyű lovasság* körülményeiből, de pontosabb megfigyelés itt is fontos eredményhez segít. Ide azokat a csapatokat soroznók, melyeket az oklevél „equites levis armature”-

²¹⁴ M. Tört. Tár. XXII. 1877. 127. lp.

²¹⁵ A horvát véghelyek oklevéltára 607. lp.

nak nevez; ugyanaz a terminus, mellyel, mint emlékezhetünk, Mátyás király a huszárságot illette. Most 1504-re ellenben legalább is valami differenciálódást kell feltételeznünk, mert ezek a könnyű lovasok lényegesen kedvezőbb értékelésben részesülők, mint ugyanazon szöveg huszároknak nevezett elemei. Ugyanis bizonyos, hogy mikor könnyű lovasságról elszigetelten beszélünk, kútfőnket nem magyarázzuk félre, hiszen a II.-ban nemcsak a névhasználat következetes, hanem a velejáró zsold is. A jajcai fentemlített százhuszonöt könnyű lovas évi költsége háromezer, a horvátországi kétszázé négyezernyolcszáz, a temesvári százé kétezernégyszáz, a két kincstártó száz lovasáé ugyancsak kétezernégyszáz forint. Az egy emberre eső évi fizetés tehát huszonnégy forint, ugyanannyi mint a következő fegyvernemnél, melyet ha csak összevetésül is, szintén felemlítünk. Ez pedig a

5. *Gyalogság.* Igen kisszámú. Horvátországban kétszáz, Jajcában százötven főnyi szolgál. Kétségkívül puskás s rőtákra tagoltan várvédelemre való. Parancsnokaik, éppen mint Mátyás alatt, rőtamesterek; ez a fegyvernem tehát a XV. század maradványa, a középkoré, a svájciak vagy landsknechtekhez szemmeláthatóan semmi köze. Ha külföldről, úgy Csehországból hozták, esetleg Mátyás gyalogosainak romjaiból vagy azok gyérülő utódaiból itthon a nagyobb városokban toborozták.²¹⁶ Zsoldjuk 1525—ben is változatlan,²¹⁷ de bizonyos megoszlás itt is tapasztalható. Olyan fontos hely mint Nándorfehérvár őrségének gyalogosai t. i. már csak tizenöt forintot kaptak évente (tizennégyet készpénzben, egyet görlici posztóban). S ezek felett nem rőtamesterek, hanem magyarabb alapon kapitányok és tizedesek parancsoltak. Ezt a különbséget azonban, miután nem tartozik témánk körébe, éppen csak felemlítjük és áttérünk azokra a kötelékekre, melyeket a II. is, határozottan

4. *Huszárok*-nak nevez. Ezzel a megnevezéssel illetett rendes zsoldot élvező csapatokat a három Jaxity és Bradách István kezén, továbbá Nándorban és Temesvárott találunk. (Ugyanott mint láttuk, más lovasnem is szolgált.) De alapos okunk van feltenni, hogy velük a huszárlétszám vizsgálatát korántse merítendő ki. Tudjuk mindenekelőtt, már a XV. század végső éveinek törvényeiből, hogy a despota huszárokat szokott hadba vezetni, s ha itt azt tapasztaljuk, hogy az ő könnyű lovasoknak nevezett emberei ugyanazt a zsoldot húzzák, mint a fentiek huszársjai, nem gondolhatunk mást, mint hogy a szövegező tudomása szerint a despota is huszárok

²¹⁶ V. ö. *Engel*: i. m. I. 97, 103. stb. lp.

²¹⁷ M. Tört. Tár, XXII. 1877. 127. lp. Az 1513. évre nézve v. ö. Alsó-szlavóniai Okmánytár. 351. lp.

élén áll, de, lévén a huszárság nem egyöntetűen értékelt csapatnem, nem szükséges minden tagját és rétegét így nevezni. Ott a Száva körül, a rác lovasság igazi hazájában, ekkoriban még nagyon élhetett a huszár nem éppen előkelő eredetének tudata. Hiszen — itt már kimondhatjuk — egészen kétségtelen, hogy az előbb tárgyalt huszonnégy forintos zsoldot élvező könnyű lovasok sem mások, mint huszárok;^{217a} a magyar haditörténet abban az időben egyéb könnyű lovasfajtát nem ismer. De azok a talajtól teljesen elvált igazi zsoldosok, az itteniek pedig abba a kategóriába tartoznak, melyet fentebb római terminussal élve limitaneusnak neveztünk; annak is legprimitívebb fajtájába. A Szávakörnyék az a terület, hol még akkor is a huszárság legrégibb, legeredetibb formájával találkozunk. A despotáén kívül közéjük kell soroznunk a lugosi, karánsebesi, ötvényi, monostori és csókai vajdák meg a temesvári várnagyok lovasait is, nemcsak mert az I. szerint Karánsebesen és Lugoson csakugyan huszárok szolgálnak, de a mindenütt egyforma összegű zsold miatt is. Ez a bizonyos huszárzsold mélyen alatta állott az évi huszonnégy forintnak. Pénz, posztó, és sóban mindenestől hét forintra rugott, de — a despotáét kivéve, honnan nyilvánvalóan tévedésből maradt el — valamennyi csoportnál ott leljük a jellegzetes in „in taxis relaxantur“ vagy „eximuntur a solutione taxarum“ megjegyzést. Ezek az emberek tehát jobbágyrendű elemek; a huszár megnevezés egészen különböző társadalmi fokozatokat takar. A hétforintos zsoldban részesülők jól felette állottak annak az I.-ben említett ötszázhusznak, kik egyszerűen adómentesség fejében és szükség esetén állottak ki. Bizonyára ezek azok a „huszárok“, kiket a rácágot különben annyira respektáló Szerémi György is laikusoknak és félpogányoknak nevezett.²¹⁸ Mindkét réteg felett következtek a délvidéki főurak lovasai, kikre a király fejenként tíz forint zsoldot utalt ki, mi önmagában többlet is lehetne, de kétségtávkívkül hamis útra tévednénk, ha ezt vitatnánk. Az egyik itt szereplő tétel: *Nobilibus, qui ad Tinninium confugerant ad equites XL. fl. III^c* — egyenesen kizárja, hogy az ilyen, javaikból előzött menekültek, kik egy királyi városban vonták meg magukat, az uralkodón kívül más úrtól is kaptak volna zsoldot, annál kevésbbé, mert Knin a lajstromban külön címletként is elő-

^{217a} Az 1525-iki kir. számadáskönyv Tomori szerémségi huszárjait havi két forinttal fizeti. (M. Tört. Tár. XXII. 169. l.)

²¹⁸ ... in arche Nandor-Albensi et in Sabach semipaganos suos intrare coebat (t. i. a nándorfehérvári bán), qui sine mensearia (más kézzel javítva: sine mercede) serviebant; et quilibet de domo sua portabat victum ad unam mensem; post unam mensem alii veniebant laici. Et semper solebant apud patrem meum hospitare in civitate Camonch et coram patre meo conquerebantur. (Mon. Hung. Hist. SS. I. 56. lp.)

fordul s minden odavaló, erődtési stb. költséget úgy a várossal, mint a káptalannal szemben, továbbá a strázsákat is a király fizette. Ezeket a könnyű lovasokat, ha a szó bizonyos fegyverzetbeli ellentmondást nem tartalmazna, leginkább banderialista huszároknak nevezhetnénk, s felettük zárnók le a sort a legelőkelőbbekkel, a havi két forintért szolgáló könnyű fegyveresekkel. Az ő tiszteseik a királyi felség udvari huszárjai. A fogalom tehát eléggé gazdagtartalmú, s nemcsak a mindig huszárnak nevezettek körében nyomozható. Nyilvánvalóan huszárnak kell tekinteniünk már csak a zsoldazonosság miatt is, a sabáci őrség I. és II.-ben egyaránt ötven főnyi lovasát, kiket azonban csak az I. nevez huszároknak. A II.-ben voyniczii a nevük, tehát bojnyikok. Odalenn 1504-ben még egészen nyersen élt a rác múlt hagyomány; az elmagyarosodás folyamata a semipaganus-sorból való kiemelkedés, hópénzessé válás s a földtől való elszakadással kapcsolatos és párhuzamos, minek végső lendületét, sajnos, a katasztrófa, a török benyomulás adta meg. Hogy a végeken a két kimutatás kelte idején a hétforintos zsoldon élő jobbágyrendűeket nevezték elsősorban huszároknak, egészen kétségtelen s bizonyára ők szolgáltatták a legnagyobb tömeget is. Ami a szolgálat természetét illeti, ezeknek utódai a későbbi végek újra helyhezköthött huszárcsapatai, csak természetesen már tiszta magyar kiadásban.

Ugyanebben az anyagi ellátás és elbírálásban részesültek végül a huszárság testvérfegyvernemének tagjai a

3. *Naszádosok*, kiket éppen úgy vajdák és tizedesek vezettek, mint a huszárokat, azzal a különbséggel, hogy utóbbiaknál egy vajdára körülbelül harminc alantos, a naszádosoknál jóval több, mintegy kétszázötven esett. Eredetileg természetesen szintén rácok, folyamodványaikat földijük Szerémi György szokta volt írogatni, a „*relaxantur in contributionibus*” megjegyzés az ő rovataiktól is elmaradhatatlan^{218a} s a török előnyomulásával a Dunán feljebb, magyar területekre szorulva, a XVI. századra az ő elmagyarosodásuk is elkövetkezett.²¹⁹

^{218a} *Cives* Nandor-Albenses et Zemlinienses et Zalonkemenienses, qui peculiariter *omnes* nazandones. Mon. Hung. Hist. SS. I. 95. l. Rác voltukra nézve v. ö. még Eschenloer i. m. II. 366. l.

²¹⁹ Szerémi már 1521 előtt „Traciani et Hungari”-nak nevezi őket. I. m. u. o. De multjuk kétségkívül tiszta rác miliőbe vezet. Ezt Szentkláray Jenő „A dunai hajóhadak történeté”-ben egészen helyesen emelte ki, legfeljebb a későbbi magyarrá válásra nem mutatott reá eléggé nyomatékosan. Azt az igazságtalan és méltatlan támadást azonban, melyet Takáts Sándor főleg e miatt intézett ellene, semmiesetre sem érdemelte meg (A magyar gyalogság megalakulása. Előszó, IV—V. lp.) Takáts ítéletéből, hogy az intézmény „magyar volt mindig s magyarságának ezer és ezer jelét adta” csak a mondat második fele áll meg. Ő a multat, a XV.

A régiek hittek egy fátumban, mely istenek és emberek felett áll. A mohácsi nemzedék ennek árnyékában nevelkedett. Kegyetlen és lehangoló tézis, s az okság elvét elismerni kénytelen tudomány, mintha szentesítené. A húsból és vérből való élő ember szerencsére nem, s a legridegebb kritikai felfogás is be szokta vallani, hogy az élet, legyen bár külső menetében determinált, sokkal gazdagabb és hőmpölygőbb folyam, semhogy egyetlen formula kimagyarázhatná. A nemzeteknek éppen azok a nagy korszakai, mikor a sorssal nemcsak egyesek, de hívó és bizakodó lélekkel egész rétegek is birokra kelni képesek. Magyarország jagelló-kori eltespedésére a Mohács utáni hőskor következett, a végek hőskora, a huszárságé. Mi magyarázza? Politikai kilátásokba vetett hit bizonyára nem. Annyira földre sújtott nép talán nem is tudott a messze távolba pillantani s a nagy tömeg ott a maga egyszerű elméjével mit is keresett volna? Legfeljebb a paraszti tudat élt bennük, hogy a felhők mögött valahol mégis világít a nap s valamikor kisüt még. A hátuk mögött, az ország belsejében továbbra is tárgyaltak, intrikáltak, tanácskoztak, törvényeket hoztak. Csupa szappanhuborék, ha ők ki nem tartanak, ha ki nem bőjiölik a török megroppanását. Megtették: valami sajátos virtussal és keleties egykedvűséggel nagy perspektívák nélkül, hitükhöz, nyelvükhöz, az ősi földhöz, egymáshoz és esküjükhöz tűzőn-vízen át ragaszkodva. Az élet a főből a tagokba, az ő kezükbe költözött: ők voltak az ország, a magyarság, a jövő. A nagy fordulatnak, a huszárság átértékelődésének az ő magyarságuk a végső magyarázata.

A dolgok egymásra következése minden esetre meglepő, hiszen a Mátyás korabeli rácság közvetlen katonautódai voltak. Ha tehát itt megállanánk, a fejlődés idegenszerű voltát legfeljebb csak kiemeltük volna, de az intézmény múltját még mindig hibásan vagy legalább nem igazságosan ítélnők meg. A fegyvernem még XV. századbeli állapotában is nem a rác fajta katonai adottságnak, hanem a török előnyomulásnak

századot, melyet nem ismert, egészen semmibe vette. Ilyen erőszakot Szentkláray az anyag egy részén sem tett. Thallóczy világosan látta, hogy „a ferdinandpárti magyar hadseregnek két kitűnő eleme volt: a naszádosok és a huszárok” és hogy az előbbieket „legénysége nagyrészt dunamenti szerbekből került ki s Bakity-nak (a huszárparancsnoknak!) nagy érdeme van szervezésükben” (N. Múzeum 1628 fol. Hung. 283. b. lp.); csak más céllal kutatván és írván, a két szervezet teljes fejlődésbeli egybevághóságát nem vette észre. Takátsot gazdag XVI. századi anyaga erre a megállapítására könnyen reávezethette volna; írja például, hogy „a naszádos főkapitányok mindig (!?) a legkiválóbb lovastisztek közül kerültek ki, kardjuk alatt száz vagy néha több huszár szolgált”. (Régi magyar kapitányok és generálisok 137. lp.) De ezért vissza kellett volna pillantania a XV. századba, s nagyrészt igazat adnia Szentkláraynak.

köszönhette létrejöttét.²²⁰ Harcmódban, fegyverzetben,²²¹ mint sokszor kiemeltük, a törököt utánozta, tehát külsejében jócskán elütött a későbbi huszártól, s csak egy nagy magyar király kezében vált útonállóféleléből katonává. Ujra hangsúlyozzuk, nem egyszerre. A magyar végekre menekült rácság számos tagja mutatkozott megbízhatatlannak, az ú. n. pri-

²²⁰ Akad nb. magyar forrás, mely a török lovast is huszárnak nevezi. Super excisione urbis Waradiensis. Kovachich, Scriptores rerum Hungaricarum minores. II. 12. lp.

²²¹ A huszárság fegyverzetének részletes leírása egész archaeologiai értekezést igényelne, azért itt csak legjelentősebb vonásait ismertetjük. Eredeti harcmódjukat szokásos tömörségével jellemzi Tubero: ...equorum freti velocitate et hostium abusi ignavia modo procurentes, modo refugientes atque non a tergo solum, sed etiam a latere hostem carpentes. Schwandtner, i. m. II. 150—152. lp. A legrégibb fegyverzetet illetőleg ugyanő a Jaxity Demeter s a trónkövetelő Albert herceget szolgáló tatár Cauchrautes között vívott páros mérkőzés leírásában: „Sarmatae enim et his finitimi. Thracesque atque Illyrici, quoniam corpora munimento ferreo tegere non solent paucique admodum loriceis ex annulis utuntur, magis agilitate, quam vi aperta pugnare in equis; nec corpore erecto, uti cataphractis mos est equitibus adversam cuspidem excipiunt, verum subducunt sese occurrenti spiculo aut umbone equestris scuti illud repellunt, nec sinunt in scutum, quod per se operis levitate ac duritia ictum vix recipit, ferrum adigi. Quippe illae gentes clypeos nervis decussatim conscisiss atque in fila redactis addito vitro contuso ac glutino corio insuper injecto ita muniunt, ut fere ferro impenetrabiles reddant“. Jaxity ezen alkalommal „Turcico ense“ küzdött, de bizonyára azért, mert „Tatari, licet sunt omnes equites non tamen hastis, sed gladio duntaxat et arcu, utpote praedatoria manus non justi bellatores in expeditionibus utuntur“. Schwandtner II. 167—168. lp. A főfegyver t. i. egyelőre s még jó sokáig a kopja, mi csak a török hatalom lehanyatlása táján esik ki végleg a huszár kezéből. V. ö. *Meynert*. Das Kriegswesen der Ungarn. 199. lp. (A XVIII. században a könnyű lándzsás lovasságot már nem huszárok, hanem — újra balkáni — bosnyákok képviselik.) A rendelkezésünkre álló eléggé gazdag képanyag alapján egészen pontosan követhetjük mint válik a szablya a XVI—XVII. század folyamán a huszár főfegyverévé, a kopját pedig a hegyestőr, (*Choppin* i. m. 12. lp.) s a kor divatjának és a fejlődésének megfelelően, a löfegyver pótolja. V. ö. *Szendrei*. A magyar viselkedés történeti fejlődése. 114—115. 138—149. lp., s több helyt. Ez az alakulás azonban már nem tartozik az eredetkérdés körébe. A legrégibb huszár-ábrázolások kivétel nélkül kopjás huszárokat mutatnak; ebbeli ügyességükkel lepték meg a külföldet Mühlbergnél is. V. ö. *Károlyi Árpád*, Magyar huszárok a schmalkaldi háborúban. Századok, 1877. XI., 841—844. és 853. lp. Természetesen korán feltűnik kezükben a szablya is, (V. ö. *Szendrei*: Magyar hadtörténelmi emlékek, 538. lap) az a bizonyos törökös szablya, amelyről a leletek kapcsán már említést tettünk, s melyet a Weisskunig idevágó képén is látunk. (Kunsthistorische Sammlungen, des A. H. Kaiserhauses 1888. VI. 87. lp.) Kopja és szablya mellett sokan viseltek nb. fokost (v. ö. Faletti Jeromos jelentését Károlyi Árpádnál, i. m. 842. lp.), sőt ugyancsak a Weisskunig szerint — bár könnyen lehet, hogy a szöveg e helyett a huszár a hajító-lándzsás stradiotával zavarja össze — hajítóbárdot is. „Alspald der jung Weyss kunig das plosfechten begriffen het, lernet er zustundan ... zu ross in dem hussarischen färtschlein mit dem lanzl, mit dem sebel, mit der morthackn und mit der wurfhacken fechten“. Kunsthistorische Sammlungen 100. lp. A tüzfegyverek kezelé-

békek egész raja hemzsegett a két ellenséges harcvonalon között. Hányszor fordult elő, hogy egy és ugyanaz a család vagy csapat, három-négyszer cserélt urat és hazát. Kisigényű, kemény, próbált és halálra szánt emberek voltak, az bizonyos, de egészsükben nem az a katonatípus, melyre a kérelhetetlen

sében be kell ismerni, hogy sohasem vitték valami sokra. „Ils ont des armes à feu, dont ils se servent assez mal, mais le sabre a la main ils sont extraordinairement adroits — mondja róluk a Moreri-féle Dictionnaire 1732-iki kiadása. Choppin i. m. 10. lp. Ebben a kései időben már a ma szempontjából nézve is valódi könnyű lovassággá vált a huszárság; lövöldözéssel nem igen vesztegette az időt. Nagy Fridrik mint ismeretes, huszárijainak a tűzharcot egyenesen megtiltotta: egyetlen cél és feladat a rendet megőrző, de egyben fergetegszerű roham, „mit dem Säbel in der Faust“. V. ö. *Jähns*, Geschichte der Kriegswissenschaften. III. 2611. lp. A XV. és XVI. század fordulóján ellenben még kitűnő íjászok voltak, éppen mint a törökök, kiktől a végbeli könnyű lovasok valamennyi fajtájának módjára kopjáikat is vették. Portano lancia alla turchesca. *Ballagi*, Wallenstein horvát karabélyosai, 252. l. „Der alt weiss kunig het an seinem hof vil redlich und ritterlich hussären, die zu ross mit dem hantpogen vil ritterspil triben, als dann noch ir gewonhait ist und sonderlich in dem krieg vast prauchn. Kunsthistorische Sammlungen, 86. lp. Öltözetük alapszíne a vörös volt. (1553. Supycza hwzar de scarlato. Szamota-Zolnai, Magyar oklevélszótár 399. lp.) Ugyancsak általános szokás a török határszéleken. V. ö. *Ballagi* i. m. 245—246. lp. Vörös nadrágba bujtatott a Huszár-címer levágott lába is. (Magyar címeres emlékek III. 18. tábla.) Skarlát-szövetet vesz át, bizonyára zoldrészlet fejében, 1526-ban Ujfalussy Mátyás primási huszárcapitány a kincstártól. *Engel*, Mon. Ungarica 199. lp. Cserni Jovan cár a „fekete ember“ Ferdinánd királytól „pannos rubeos“ kér „pro vestitura suae curiae“. Történelmi Tár 1885. 512. l. Csizmájuk is egészen törökös, hegyesorrú, erősen megvasalt, a lábfejet ívalakban görbítő (v. ö. Faleti szövegét Károlyi Árpádnál i. m. 842. lp.) Derekukon öv — ősi magyar, de török szokás is — esetleg boglárókkal díszítve. (1553. Boglar XXII. ad cingulum hwzaronum. 1559 Unus cingulus hwzaronicus wlgo fwtha dicta. Magyar oklevélszótár 399. lp.) A sisak — az ugyancsak török eredetű ú. n. Zrinvi-sisak (pontos és részletes leírását Faleti Jeromostól szóról-szóra idézi Károlyi Árpád i. m. 842. lp.) — mellett igen korán feltűnik a süveg (1541 és 1543-iki említés a Magyar Oklevélszótár idézett lapján) s általában egész felszerelésük annyira jellegzetes és a páncélosétól elütő volt, hogy huszáring, huszárynereg, huszárfék, huszárcengyelszj speciális fogalmak a XVI. században. (U. o. továbbá Gazdaságtörténeti Szemle VI. 157. és VIII. 478—479. lp.) Igazán önálló fejlődése nb. csak a magyar huszárnak volt: a lengvel huszárság például — az intézményt ott is átvették t. i. — mindvégig az maradt, mi kezdetben volt, a spáhi mása, tehát mai szemmel nézve nehéz lovasság. V. ö. Choppin i. m. 2—3. lp. Jellemző, hogy a Nyugat még a XVIII. században is úgy tudta, hogy a fegyvernem a török lovasság reágense. „En Hongrie et en Pologne les Hussards sont une espèce de milice à chéval, que l'on oppose à la cavalerie ottomane. U. o. 10. lp. Amiből persze nem következik, hogy hű maradt a török mintához. Sőt ellenkezőleg, némely tekintetben a belső, önálló fejlődés egészen korán megállapítható. Például a fonott keleti pajzsot — melyről Tubero fentidézett sorai beszélnek, — már a XVI. század első felében felcserélte a közismert magyar tárcsával, mi a XV. század nyugati tárcsájának továbbfejlődése. V. ö. Avila Károlyi Árpád idézte leírását a schalkaldeni háborúban résztvevett huszárok pajzsairól. Századok, XI., 1877 841. lp.

ellenséggel szemben való helytállás oroszlánrészét, az első rohamok felfogását nyugodt lelkiismerettel reá lehetett volna bízni. *Magyar hátvéd nélkül nincs minősíthető rác ellenállás, nincs huszárság sem*, illetve eltűnik amint a magyar bástya összeomlik, éppen úgy mint eltűntek a huszárokkal katonai szempontból teljesen egyértékű, sőt azonos alban stradioták, amint fenntartójuk és kenyéradójuk, a mögöttük álló Velence, balkáni politikája elbukott. Stradiota és huszár nemcsak szóban jelent egyet, egyik olasz, a másik szláv formában, de külsőben meg sem volt egymástól különböztethető. Valentini Cézár, a ferrarai herceg követe, hazaküldött jelentéseiben Mátyás huszárait egyenes stradiotáknak nevezte, jellemző tény olyasvalaki részéről, ki a stradiotát otthonról, a huszárt a magyar harcterekről egyformán alaposan ismerte. A történelem, sajnos, nem alkalmazhat kísérleti bizonyítást, de itt igazán két teljesen egyforma jelenség áll egymás mellett. Különböző sorsuk tisztán az őket tápláló erőcentrumok különböző magatartásán múlott. Szinte kísérleti pontossággal állapítható tehát meg, hogy ha az egyik lehetőség bekövetkezése Velence esetében a stradioták eltűnéséhez vezetett, ugyanaz lett volna a huszár sorsa is, ha Magyarország, amint a Balkánról kiszorult, Velence példájára tengert és közbeeső külső segítséget igtathatott volna határai és a török előnyomulás élvonala közé.²²²

Ez lehetetlen volt. A magyarságnak fel kellett venni a küzdelmet s ha élni akart, egészében áthasonulni a török háború természetének útmutatása szerint. A huszárt, a középkori magyar szemében félig rablónak festő könnyű lovast, a spáhi mását tehát nem ejthette el, sőt mint láttuk, mind nagyobb tömegekben állította csatasorba. S ezek a tömegek, miután a török nem állott meg a Szávánál, sőt inkább mind szélesebb néprétegeket s — itt a befejező nagy változás — most már magyar néprétegeket tett földönfutóvá, ezek a huszártömegek mindinkább színmagyarokká váltak. A Belmosvityek, Jaxityok már előbb egyre ritkulnak, kihalnak, nyomukba a félmagyar Zkoblity Markók és Bakity Pálok, majd az egészen elmagyarosodott Keglevichek és Horváth Markók lépnek, hogy csakhamar ők is fajtabeli magyarok-

²²² Valentini 1486. aug. 17-i jelentésének idevágó része a Diplomáciai Emlékek Mátyás király korából III. kötetének 172. lapján. Fegyverzetük talán csak a hajítódárda kedvelése miatt tért el némileg a huszárságétól. A levágott ellenséges fejek száma szerinti jutalmazás náluk éppen úgy szokásos. V. ö. Jähns Gesch. des Kriegswesens. 918. l. Eleinte a külföld is együtt karolta fel őket, a stájer harcvonalon is együtt szerepelnek. A horvát véghegyek oklevéltára. 176. és 202. l. Sokat foglalkozik velük Tubero i. m. 245, 255—256, és 273. l. S nevük délen éppen úgy személynévvé lett, mint nálunk a Huszár. V. ö. Frangepán oklevéltár. II. 307. l.

nak adják át a helyüket. Mikor a schmalkaldeni háborúban az új könnyű lovasfajtára Európa is felfigyelni volt kénytelen, a mühlbergi nap hőse, János Fridrik választó fogságbaejtője, címerkérő folyamodványában „Josephus Luka Quinqueecclesiensis Hungarus“,²²³ Luka József pécsi magyarnak vallotta magát. Buda ekkorra elveszett volt. Ősi magyar lakosságával a Dunántúl keleti és déli fele, meg a Tiszavidék vette át a korábbi török végek szerepét. Itt az új, természetből meg nem védett határok végházaiban vetette meg lábát Magyarország epikus hőskorának soha békét nem látót, állandóan vérző embersövénye, melyről a fanatikuskor támadók hulláma mindannyiszor visszalocsant. Bennük, a huszárbán és hajdúban — egyik lovas, másik gyalogos, de külsőben, harcmodorban tulajdonképpen egyek,²²⁴ feszes taktikai rendje egyiknek sincs s mindakettő a török portyázók született ellenlábasai. — bennük kell látnunk a beteg nemzeti test kiválasztotta egyetlen igazán hatásos orvosszert, a török áfium egyetlen igazi antidotumát.

A történetkutatót természetesen a tények, a feltárt adatok vezetik munkájában és ítéletében. De miután anyaggyűjtése sohasem lehet csorbíthatatlan teljes, a nyert eredményt rendszerint csak akkor találja valóban megnyugtatónak, ha a korszak diapasonjával erőszak nélkül összefér. Ha tehát a huszárprobléma kinyomozása közben nem is, az eredmény összefoglalásakor mindenesetre tekintetbe kell vennünk, a középkori Európa általános katonai magatartását a Kelettel szemben. Ez a maga egészében, mint erre a magyar középkort illetően részletesebben is reámutattunk, negáció volt. A lovagi harcmodor elsősorban persze szociális, de kétségkívül katonai okokból is zavartalanul virult az egész korszakon keresztül. Hogy a keleti seregszervezethez való idomulásnak bárhol is komoly szükségét érezték volna, arról semmi híriünk. De amennyire áll ez a főtétel, annyira tagadhatatlan, hogy bizonyos viszonyosság mindenütt megállapítható, hol a Kelettel való mérkőzés nem teljesen elhanyagolható fel-

²²³ *Firnhaber* Beiträge zur Gesch. Ungerns. Archiv für Kunde öst. Geschichts-Quellen. 1894. III. 385—386. I. V. ö. *Avila*, De bello Germanico. (Basel. 1572.) 106/a—107/b, 120/b—122/a. *lapok*. Lambertus Hortensius. De bello Germanico (Argentinae 1620.) 396 l. *Ranke*. Deutsche Geschichte (Zweite Gesamtausgabe.) VI. 245. l. *Meynert* i. m. 136. S végül *Károlyi Árpád* kitűnő összefoglalását. Magyar huszárok a schmalkaldi háborúban. Századok. 1877. XI. Különösen a 841—844. s a 855—854 l.

²²⁴ Nagyon kiemelten érezteti ezt az azonosságot a kortárs Mélius Péter bibliafordítása. (Az két talmud könyvei és az két kirali könyvek. Debreczen 1565.) „melléje vevé a Jehoiada a százados hadnagiokat az lovag huszárokat és a gyalog futoso vitézeket“. Fol. 208. Nála a huszár már tisztán fegyvernem, az egész fogalmat visszavetíti az ó-szövetség korába.

adatképpen jelentkezett. A Szentföldről már szólottunk. Talán onnan hozta új települési helyére, a név mindenestre a Keletre, legalább is Byzancia vall, a német lovagrend az ú. n. turkopolok szervezetét,²²⁵ kik kimondottan könnyű lovasok voltak, s a rendtartomány keleti határainak szegénységéből toborozva, portyázó harcaikkal részben a határvédelmet szolgálták, részben a rend keleti terjeszkedését készítették elő. Náluk sokkal nagyobb súlyú a veszedelem nagyobb mértéke következtében a spanyol félsziget ú. n. geneur lovassága, mely a mórok elleni évszázados küzdelemben nevelődött fel,^{225a} ámde az újkor elejére ez is elorsvad, mint a stradioták. Hosszú életre csak egy volt hívatva a középkori magyar impérium bukása, a török veszedelem tartóssága, a magyar ellenállás szívóssága s az ország részleges elkeletiesedése következtében: a huszár.

Ámde ha az intézményt Kelet szülte is, a Nyugat tartotta fenn éppen úgy, mint egész Magyarországot. Mikorra a török nyomás megszűnt, az európai hadügy önmagában is elérkezett ahhoz a fokozathoz, melyen a könnyű lovasság jelentőségét méltányolni képes volt. Természetes, hogy a mintát azután onnan vette, hol az intézmény évszázadok óta bizonyította már be életképességét, t. i. Magyarországból. S hogy akkora egy színmagyar katonafajtát vett át, magyaros öltözetben és magyaros fegyverzetben. Amilyen magától értetődő azonban ez a kibonyolódás, éppen oly kevésbé hangzik talán idegenszerűnek, a középkori Európa védelmi rendszerének általános ismerete birtokában. a részletadatokból nyert végeredmény is, hogy t. i. a huszárság múltja nem fajmagyar környezetbe vezet. Miután a török előnyomulás Magyarország ellen irányult éle eleinte rác területeket tarolt le,²²⁶ az volt a fejlődési rendje, hogy a középkori Magyarország éppen úgy mint a Nyugat általában a határszélek felvert lakosságából alkotta légyen meg eleinte lenézett és kevésre becsült könnyű lovasságát, s csak azután, már az újkorban, tegye azt szemefényvévé, a honfoglalók egyenes leszármazottainak hitt legmagyarabb fegyvernemmé.

Ez mindenestre hiedelem, de az ilyenül való felismerése azt hisszük nem érinti a huszárság magyar voltát. Azokkal tartunk t. i., kik azt vallják, hogy egy intézmény mindig azé a nemzeté, melynek végleges megszületését, mindekelőtt pedig erkölcsi értékeit, erkölcsi kiépülését és adottságát köszönheti. Azokat tehát, kik az itt adott leszármazást,

²²⁵ V. ö. Jähns: Ross und Reiter, II. 86. l.

^{225a} V. ö. Jähns, Gesch. des Kriegswesens 1035. lap.

²²⁶ A középkori hadkötelezettség első sorban a közelfekvő területek megvédelmezésére vonatkozott. V. ö. Verancsics megfigyelését a székelyek felütési rendjéről. Mon. Hung. Hist. SS. II. 145. l.

ha nem is történeti, de nemzeti szempontból aggályosnak vagy legalább is időszerűtlennek kívánnák tekinteni, azokat eleve arra kérjük, vennék fontolóra, nem magyarabb eredmény-e, ha a huszárság genealogiai fejlődésvonalának töretlen egyöntetűsége helyett kimutatnunk sikerült, hogy a rác lovasság azalatt vált magyar huszárrá, mialatt megtanult vigasztalan elhagyatottságban, fizetetlenül, rongyosan, megalkuvást nem ismerő, keserű odaadással küzdeni és meghalni az elalélt Magyarország romjainak békésebb időkbe való átmentéséért, az alatt vetkezte le a latrunkulus-jelleget, az alatt mutatta meg, mit tesz mindent hátrahagyni „az jó hírért, névért, az szép tisztességért”.²²⁷

Tóth Zoltán.

²²⁷ Balassi Bálint, Ének a Végekről. Az eredetkérdés lényegére nb. már 1925-ben reámutattam, a fekete sereg történetéről írott munkám egyik jegyzetében, említve, „hogy az előttem ismeretes forrásanyag szerint a XV. században rác és huszár egyet jelentett”. (Mátyás király idegen zsoldosserege 210. l.) Ugyanott kifejtettem a Bonfini–Heltai-féle beszédes párhuzamot is (212–213. l.) 1929-ben azután megjelent Takáts Sándor idevágó dolgozata (A huszár, a száguldó és a jargaló) az „Emlékeziünk eleinkről” című kötetben, hol ő is tett néhány egészen félreérthetetlen megjegyzést. „Tudott dolog, hogy Mátyás királyunk ötezer praecursorja, vagyis száguldója rác volt”... Heltai maga is megmondja, „...hogy ez a huszárság rác volt”. (92. l.) Azt is megírja — Szerémi alapján (i. m. 208. l.) —, hogy még Szapolyai János huszárvezérei is ilyenek (u. o. 93. l.) De a két név egymást felváltó azonosságát nem ismerte fel. Nem volt tehát talán felesleges ezt a dolgozatot közreadnom. Aki a huszárkérdést más szempontból akarja látni, annak természetesen el kell olvasnia Takáts munkáját is.